

ZESZYTY
CYRYLO-
METODIAŃSKIE

1/2012

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY
INSTYTUT FILOLOGII SŁOWIAŃSKIEJ
ZAKŁAD JĘZYKOZNAWSTWA SŁOWIAŃSKIEGO

Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie, nr 1/2012 r.

KOMITET REDAKCYJNY:

Petar Sotirov
Mariola Mostowska
Piotr Złotkowski
Agata Mokrzycka
Małgorzata Marczak
Kamen Rikev

REDAKCJA NUMERU:

Piotr Złotkowski
Kamen Rikev

PROJEKT OKŁADKI I SKŁAD KOMPUTEROWY:

Elitsa Rikeva

ADRES REDAKCJI ZESZYTÓW CYRYLO-METODIAŃSKICH:

Zakład Językoznawstwa Słowiańskiego IFS / Wydział Humanistyczny / UMCS w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, pok. 428 (nowa Humanistyka)
20-031 Lublin
tel. 0048-81-537-26-52
E-mail: zeszytycm@gmail.com
www.umcs.lublin.pl/zjs

Wersja pierwotna czasopisma: elektroniczna

© PODLASKA FUNDACJA WSPIERANIA TALENTÓW, BIAŁA PODLASKA 2012

21-500 Biała Podlaska, ul. Piłsudskiego 24; tel./fax 83 342-69-66; E-mail: pfwt@pfwt.com.pl

ISBN: 978-83-923124-4-4

Zaproponowane wydawnictwo stanowi początek nowej elektronicznej serii wydawniczej pod nazwą *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, którą Zakład Językoznawstwa Słowiańskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej UMCS rozpoczyna we współpracy z Podlaską Fundacją Wspierania Talentów. Głównym celem naszej inicjatywy jest publikacja tekstów dotyczących działalności i dziedzictwa Św. Cyryla i Metodego i pokazujących ich jako twórców piśmiennictwa słowiańskiego. Postacie braci sołuńskich są bowiem swoistymi łącznikami języków, literatur i kultur narodów słowiańskich. Symbolizują także jedność zróżnicowanej pod wieloma aspektami Słowiańszczyzny. Owoce pracowitego żywota uczonych mnichów stanowiły inspirację badawczą dla kilku poprzednich pokoleń slawistów. Wydawałoby się więc, że tematyka cyrylo-methodiańska została już dogłębnie zbadana. Okazuje się jednak, że również w chwili obecnej, postacie Św. Cyryla i Metodego są w stanie natchnąć coraz to nowych naukowców do podjęcia studiów w tym zakresie.

W nowej serii wydawniczej będą zamieszczane teksty, dotyczące szeroko rozumianej problematyki slawistycznej, autorstwa zarówno doświadczonych badaczy, jak również młodych naukowców – studentów, doktorantów i asystentów. Podstawową bazę materiałową poszczególnych numerów stanowić będą referaty wygłaszane na cyklicznych międzynarodowych konferencjach naukowych pt. *Cyryl i Metody w języku i kulturze Słowian*, organizowanych od 2005 roku w Białej Podlaskiej. Pierwszy numer naszego pisma zawiera materiały VII konferencji, która odbyła się w dniach 12–13 maja 2011 roku.

Pragniemy, aby seria *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie* stała się wydawnictwem, na którego łamach mogliby prezentować swoje dokonania naukowe slawiści z rozmaitych ośrodków badawczych, pismem inspirującym, w jakimś stopniu, rozwój studiów slawistycznych.

Komitety Redakcyjny

SPIS TREŚCI

Видан Николић СОЛУНСКА БРАЋА ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ НА ЛЕСТВИЦАМ ОД СВЕТОВНОГ ДО СЛОВЕНСКИХ АПОСТОЛА ХРИШЋАНСТВА	5
Љиљана Костић ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ У ИСТОРИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	17
Милка Николић ФУНКЦИЈА АЗБУЧНИХ МОЛИТВИ У УЧЕЊУ АЗБУЧНОГ РЕДА СЛОВА	24
Владимир Поломац НАПОМЕНЕ О ЛИЧНИМ ИМЕНИМА У ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА ДЕСПОТА СТЕФАНА И ДЕСПОТА ЂУРЂА	34
Magdalena Baer CHORWACKIE PRZEKŁADY HYMNU <i>VENI CREATOR SPIRITUSZ</i> KOŃCA XVII I POŁOWY XVIII WIEKU – ANALIZA JĘZYKOWA	47
Marta Abuzarova ОСВИТА I МОВА ДРОГОБИЧЧИНИ У XVIII СТ. (НА ПРИКЛАДИ РУКОПИСНИХ ПАМ'ЯТОК)	53
Капанайко Ирина Ярославівна РОЉЬ МОВИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІЇ(НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІКАЦІЙ І. ФРАНКА В ПОЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСАХ)	58
Joanna Mleczko INTERNACJONALIZMU WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU POLSKIM I BUŁGARSKIM (ZŁOŻENIA)	64
Joanna Mleczko STATUS ELEMENTÓW SKŁADNIOWYCH NIEKTÓRYCH INTERNACJONALIZMÓW W JĘZYKU POLSKIM I BUŁGARSKIM	82
Гинка Василева ЗА МОРФОЛОГИЧНАТА АДАПТАЦИЈА НА АНГЛИЦИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЈА ЕЗИК	92
Маринела Димитрова ФОРМУЛИ НА РЕЧЕВИЈА ЕТИКЕТ ЗА ИЗРАЗЈАВАНЕ НА БЛАГОДАРНОСТ В БЪЛГАРСКИЈА И В ПОЛСКИЈА ЕЗИК	97
Мария Петрова, Вана Кръстанова, Елена Николова, Мирослав Михайлов, Нина Томова СМОЛЯНСКАТА АНТРОПОНИМИЧНА СИСТЕМА КАТО ЧАСТ ОТ ОНОМАСТИКАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ РОДОПИ (обща характеристика)	105
Валентина Бонджолова ЕЗИКОВА ИГРА В УСЛОВИЈА НА КРИЗА	113

СОЛУНСКА БРАЋА ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ НА ЛЕСТВИЦАМ ОД СВЕТОВНОГ ДО СЛОВЕНСКИХ АПОСТОЛА ХРИШЋАНСТВА

Видан Николић¹

Универзитет у Крагујевцу

vidnik@ucfu.kg.ac.rs

*Оно је само истинито у хришћанском учењу
што су сви веровали свагда, свугде и једнодушно.*

Vicentii: Commonitorium

1. Увод. У овом раду говори се о Солунској браћи Ћирилу и Методију, који су се у раној младости одрекли уживања световног живота и определили се за пут којим се стиче божанска мудрост. Стекавши широко образовање, Ћирило и Методије су се спремали за мисионарски рад у ширењу хришћанства и писмености међу паганима. На позив кнеза Рагислава у другој половини IX века отишли су у Моравску, „где веру благочастиву распростреше и утврдише, а књиге умножише и дадоше их свештеницима“. Пошто су извршили једну од највећих мисија међу паганским Словенима – ширили су хришћанство и писменост – Солунска браћа су се успињали лествицама на којима „Дух Свети од простих прави мудре“, а од мудрих су постали „Свети Кирил и Методије Равноапостолни“.

2. Иако су потекли из богате и угледне византијске властелинске породице која им је могла обезбедити високу војну или државну функцију, браћа Ћирило и Методије су се у најранијем детињству одрекли благодети свакодневног профаног живота и тражили су нове духовне путеве. Определени су се за пут науке, тежак и мукотрпан рад, за живот са великим физичким и духовним изазовима, живот са одрицањима и бескрајним странствовањима – где је требало да се на лествицама од световног успну до апостола хришћанства.

2.1. О путу на коме се стиче божанска мудрост и то само за изабране, сведочи и *Житије Ћирилово*:

Кад је био дечак од седам година, он усни сан, па исприча оцу и мајци и рече:

¹ Овај рад је урађен у оквиру пројекта „Настава и учење – проблеми, циљеви и перспективе“, број 179026, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

– Стратег ми је, сакупивши све девојке нашега града, казао: ‘Изабери од њих коју желиш себи за животну сапутницу и помоћницу према себи’. Ја сам, пак, погледао и све промотрио и угледао једну, од свих најлепшу, светла лица, богато украшену златним огрлицама и бисерјем и свакојаким накитом. Име јој је било Софија, тј. мудрост. Њу изабрах. (Стојановић-Ђорђевић 1986: 27)

2.2. Како је већ по Божанском провиђењу био опредељен за пут науке, Ћирило је и сам ревносно ишао стазом која му је постављена:

Када су га дали на школовање, напредовао је боље у наукама него сви други ученици задивљујући све схватањем и ванредним успехом у вештинама. (Стојановић-Ђорђевић 1986: 27)

3. Предуслови мисионарског рада Солунске браће. Поред Ћирила и његов брат Меодије је стекао за то време највише образовање у Византији. Касније – као позната Солунска браћа – истакли су се на разним виским државни дужностима и спремали се за мисионарски рад међу паганским народима да шире идеје хришћанства.

3.1. Пошто су се у IX веку пагански Словени налазе у „тампон зони“ између Византије на истоку (чија је моћ полако јењавала) и Франака на западу (који су били у експанзији), да би се политички и духовно осамослатило јер је био у непосредном суседству са Франачком, крајем 862. године, моравски кнез Рагислав тражи од византијског цара Михаила да му овај помогне и пошаље проповеднике и мисионаре у Велику Моравску, да дођу са словенским књигама из којих би се служба вршила на народном словенском језику.

3.2. О далеквидости кнеза Рагислава (који ће касније и сам постати светац), налазимо сведочанство у *Житију Методијевог*:

Догоди се тих дана да Рагислав, кнез словенски са Сватоплуком послаше из Моравске цару Михаилу поруку са овим речима: ‘Божијом милошћу здрави смо, и к нама су дошли многи учитељи-хришћани од Влаха и од Грка и од Немаца, учећи нас различито. А ми Словени смо прост пук и немамо никога који би нас упутио на истину и разумно објаснио. Зато, добри господару, пошаљи таква мужа који би нас уредио у свакој правди’. (Стојановић-Ђорђевић 1986: 33)

3.3. Десило се да је и византијски цар Михаило имао интереса да пошаље мисионаре да међу Словенима шире хришћанство и писменост, а преко тога и да се непосредно шири византијски утицај. Пошто је осећао да у новим историјским околностима почео да опада утицај моћне Византије, и мудри цар је тражио начина да се његова држава одржи и на овај начин. Он је водио рачуна и о избору мисионара за тако важан задатак.

Цар Михаило није случајно одабрао баш Словенску браћу за ову мисију, јер је, вероватно, знао да су браћа већ радила на словенском писму, те су, можда, нешто и превела. Основу овог старословенског језика (како се у науци назива) чини народни језик који се данас нигде не говори. То је, у ствари, један јужнословенски дијалекат којим се говорило од Солуна на запад ка Костуру, и на исток ка Цариграду. (Трифунуовић 1990: 10)

4. Солунска браћа међу паганским Словенима. Како су знали дијалекат Словена у околини Солуна, Тирило и Методије на старословенском језику спремају црквене књиге и одазивају се позиву кнеза Растислава и дођу међу паганске Словене у Моравску, „где веру блгочастиву распростреше и утврдише, а књиге умножише и дадоше их свештеницима“.

4.1.

Historijska svjedočanstva, domaća i strana, pripominju više puta, kolika radost bješe obvladala slovenskimi narodi, kada su po prvi put slušali, da se na narodnom jeziku, koji oni razmiju, pjeva slava božja; sami Niemci tuže se, da se u Panoniji, po što je onamo Metod došao, njihove crkve opustjele, jer je sav sviet uljegao u slovјenske hramove. (Јагић 1953: 238)

4.2. То како су Солунска браћа провели свој мисионарски рад на ширењу хришћанства и писмености међу паганским Словенима познато је историји (општој и црквеној) и прешло је с правом у легенду. Њихова мисија постаје највећи цивилизацијски корак који чине словенска племена (народи) у добијању нове вере и највећег цивилизацијског достигнућа – писмености. Тиме Словени улазе у онај цивилизацијски круг народа који ће кристализовати свој дух у једној светској религији и оформити књижевност (читај: књижевности) на великом размеђу Истока и Запада. Без те везе коју чини словенски дух између различитих култура данас се свет не би могао ни замислити.

4.3. Ватрослав Јагић, једна од најбољих зналаца културне мисије Солунске браће, о њиховом првом деловању међу Словенима каже:

Metodijeva je moravska crkva bila slovenska po jeziku, po duhu i grčkim obredima. Da li je već sada bilo i takvih sveštenika, koji su čitali misu slovenskim jezikom po obredu rimskom, t.j. da li je već bilo i takvih knjiga, nije lako kazati. (Јагић 1948: 400)

5. Одједи мисионарског рада Солунске браће међу Србима. У српској традицији је познат мисионарски рад Солунске браће и може се с правом тврдити да међу словенским православним народима вероватно спадају у оне који су највише елемената који их везују за живот и рад познатих просветитеља. Како ћемо то видети касније, Тирило и Методије се поштују као празници у годишњем календару (као сећања на битније датуме њиховог живота) и као крсна слава, њихови канонизовани ликови су насликани на фрескама и иконама, јављају се у изрекама као синоними писмености и просветитељства, посвећене су име имена институција и улица, али – што је необично – нема храмова који су им посвећени.

5.1. Дакле, има неких особености у српској традицији које их издвајају у односу на друге словенске народе. То је један посебан дан у години – **крсна слава** – који се везује за светковину када је нека фамилија примила хришћанство од Тирила и Методија или њихових ученика.

5.2.

Сваки Србин има по један дан у години кога он слави, и то се зове *крсно име*, *свети*, *свето*, и *благ дан*. Домаћин се стара и припрема за цијелу годину како ће и с чим ће прославити крсно име. (Карацић 1977, s.v. *крсно име*)

Крсна слава (слава, служба, крсно име, итд.) обичај да поједини породице и родови сматрају својим заштитником једног хришћанског светитеља и прослављају уз посебне обреде и гозбу његов празник. Слава је веома обиман комплекс обичаја и обреда са много обласних разлика у схватању и извођењу. (*О крсном имену* 1985: 5)

Славу не ваља мењати. Слава се наслеђује и слави се по крви (тј. по мушкој линији) или ређе по земљи (ако је неко дошао на женин мираз).

5.3. За лакше разумевање мисионарског рада Солунске браће, тј. деловање њихових ученика међу Србима, треба се осврнути на предисторију религијског живота Срба пре доласка Тирила и Методија. Али, не треба занемарити, и оно што ће се касније десити, имало је утицаја на формирање става према мисионарском раду Солунске браће. Зато што су Срби дуго били у ропству под Турцима, а званична црква је опстајала на маргинама освајача, онда је народна религија помешала се са митологијом и у таквој симбиози опстајала на овом простору. То је у великој мери омогућило да пагански сегменти опстану у хришћанским обичајима.

5.4. Покрштавање Срба се вршило постепено и у склопу дугог покрштавања осталих словенских племена на Балкану. Било је покушаја да се Срби уведу у хришћанство, али то пре IX века није имало већег одјека јер је паганство било врло јако. Чак ни један покушај у време цара Ираклија у Византији није донео успеха. Тада на сцену ступају мисионари Тирило и Методије,

Успехом овог другог покрштавања Срба омогућен је и појавом рада свете браће Кирила и Методија и њихових ученика. Стварањем словенског писма и превођење Светог писма и богослужбених књига на словенски језик омогућило је да се широке словенске масе више заинтересују за хришћанство и да га почну боље схватати. (*Слијепчевић* 1991: 35)

5.5. Данас се у српском православном календару сећање на Свету Солунску браћу налази у два велика празника, то су они празници исписани црвеним словом (посебно се празнују). По чему припада посебно место Тирилу и Методију? Одговор је јасан: прво – по хришћанству, друго – по писмености. Дакле, прво, највиши је домет увести човека да буде верујући, да се одвоји од свега другог света духом и сигирношћу коју му даје вера. И друго, како је речено, писменост – јер писмен човек је тек човек. Изрека каже: „Бити писмен, бити свој!“ Како је речено, на том писму су постављени темељи словенских култура, без којих би данас светска цивилизација била сиромашнија за оно што чини особености једног света који је у култури у уметности, у духу, оставио велике ствараоце и дела. И појединачно, касније, сви нроди у оштем словенском духу, који се зачиње од Солунске браће. За неписмена човека у српској традицији постоји изрека: „Слијеп код очију“.

6. Солунска браћа на лествици од световног до светог. Пошто су извршили једну од највећих мисија међу паганским Словенима – ширили су хришћанство и писменост – Солунска браћа су се успињала лествицама на којима „Дух Свети од простих прави мудре“, а од мудрих су постали „Свети Кирил и Методије Равноапостолни“.

Заслужно место у календару Солунска браћа су стекла прегалаштвом и једном од највећих мисија међу Словенским народима. Наш задатак је да видимо како се неговао култ Солунске браће у српској традицији, коју не треба одвајати од словенске опште културе, али има неких нијанси које је чине особеном због истријских и друштвених околности кроз десет векова развоја од мисије Тирила и Методија међу Словенима.

7. Шта је црквени календар?

Календар представља један део тајанствене Књиге Живота (Откровење 3, 5), само један део, јер не садржи сва него само нека имена оних безбројних блажених душа, које одушевљено за Христом пођоше, Христов закон испунише, и Христово вечно царство наследише. Сва имена њихова нама знана и незнана, записана у небеску Књигу Живота. А наш Календар је само један део, један делић, те огромне Књиге Живота која је у целости позната само Судији Вечном и Свезнајућем. (Николај 2007: 969)

7.1. Какав је био однос према календару у раној младости будућег српског свеца владике Николаја (Велимировића)?

Календар је прва књига, коју сам ја у детињству видео и у руке узео. Она је код нас у селу стајала за иконом, и с поштовањем се узимала у руке и опет остављала на своје место. Тајанствена и, за мене у то време, чаробна књига имена, самих имена, без видљиве саджине и објашњења. Ни слутио нисам, како велику садржину скривају та имена. Та књига ме је очаравала; ја сам је поштовао без знања и волео без разумевања. Чар те књиге лежао је, изгледа, баш у именима, у самим голим именима. Шта би значила та имена? Сада бих на то могао одговорити: значе, да је личност – све. Све што је околу и поред и на личности са вечног видика нити се броји нити рачуна; царства и државе, блага и круне, направе и културе, части и славе – све је то потчињено личности, ништавно према личности.

7.2. Зашто се веже светитељска личност?

Светитељска личност јесте Христов карактер душе, више или мање поновљен у многима и многима. Светитељи су очишћена огледала, у којима се огледа красота и сила величанствене личности Христове. Они су род на Дрвету Живота, Дрво је Христос, а род су светитељи. Дрво се познаје по роду, јер 'дрво добо родове добре рађа' (Мат. 7. 17). Или, ако грождје на чокоту, тако су светитељи узрели на Христу. Или, што еј сунце усред звезда и цар усред великаша својих, то је Христос усред светитеља. Има два пута и оба права: од Христа ка светитељима, и од светитеља ка Христу. Хрстом с еобјашњавају светитељи, светитељи се доказује Христос. (Николај 2007: 969)

8. Пошто светац у календару има само своје име, где се налази оно што је учинио својим деловањем за хришћанство? Зато се о свецима налази више у прологу, овде у Охродском прологу владике Николаја. „По садржњи свјој Пролог није друго до развијен и објашњен Календар.“ Пролог је вековна читанка православних народа. Овом читаанком васпитавали су се православни народи кроз дуга столећа тешких искушења у ропству и у слободи. И кроз сва та дуга столећа православни народи, васпитавана на Прологу, давали су

многобројна небеске карактере светитеља и витеза правде Божје, који су својим примером светлили народима и руководили народе“ (Николај 2007: 969).

8.1. Солунска браћа су испољила многе духовне врлине по којима им је припало место у календару. Ево једног од тих детаља:

Умирући, св. Кирил препоручује брату своме, да бодар буде и јак у борби са противницима православља [хришћанства] и да не клоне у раду, него да свима силама настоји изобличити лажне учитеље и привести их свјести, привести их к јединству у вјери, а Богу се молитвом обраћа, ‘да уништи јерес тријезичника и да доведе све да једино мисле у истиној вјери и у правом исповједању’. (Милаш 1985: 369)

Методије је умро 885. године у Моравској. Његове последње речи биле су:

Љубазни моји, ви знате како су силни и злобни јеретици, ви знате да они, изврћући божију ријеч, гледају само да напоје ближње своје лажном нечистом науком, ви знате средства којима с еони служе: убеђивањем за незналице, силом за слабе. Ја се надам у вас и молим се за вас; молим се да сложни будете противу тих средстава, надам се да ви, који сте основани на камену апостолске науке, на коме је основана и сама црква, нећете се занети њиховим речима, нећете се саблазнити њиховим ласкама, нећете попустити у борби; сећајте се речи св. Павла: не бојте се оних који убијају тело, јер душу нису кадри убити. (Милаш 1985: 353)

8.2. Шта пише у *Прологу* владике Николаја о Ћирилу и Методију?

Св. Кирил и Методије Равноапостолни. Браћа рођена, родом из Солуна, од родитеља знаменитих и богатих, Лава и Марије. Старији брат Методије као официр проведе 10 година међу Словенима (Македонским) и тако научи словенски језик. Потом се Методије удаљи у гору Олимп и предаде монашком подвигу. Ту му се придружи доцније и Кирил (Константин)...“ (Николај 2007: 334)

У *Молитви* која се чита на дан Свете Солунске браће садржи се и историјат њиховог мисонарског деловања (Николај 2007: 335):

Муслимански вођи питали Кирила:
 Каква би то лица три у Богу била?
 Ако је Бог један, откуда три лица?
 Нап је Бог једини, ваша су тројица!
 Одговара Кирил: није тако, није,
 Но к’о сјајно сунце што у подне грије,
 Па светлост, топлоту, и круг свој имаде,
 То је бледа слика божанске Тријаде.
 Три божанска лица а једна суштина
 Кроз Христа је ова јављена истина.
 Никад смртан човек ово не докучи,
 Ово сам Бог јави, ово Црква учи.

9. У српском православном календару Солунска браћа добијају улогу домаћих светаца и имају посебну улогу у очувању не само верског него и националног и културног идентитета у свим историјским менама.

Ево шта о томе говори Миле Недељковић у *Календару српских народних обичаја и веровања* (за 1995. годину):

Векови највећег незнања су изнедрвали најбоља духовна упоришта. Налазећи се под управом туђих империја које су наметале своје религије, српски народ је све до обнове властите државе под Карађорђе, у правом смислу речи водио, често безизалзну битку за етничко, верско и културно очување. (Недељковић 1994: 38)

9.1. У времену, како се то често каже поетски, „кад су живи завидели мртвима“, кад је све било изгубљено и у потпуном мраку, једини трачак наде који је нудио опстанак била је хришћанска вера, она коју су установила Солунска браћа. Зато не изненађује када се данас славе свеци за борбу установљење и очување хришћанства Солунска браће се узимају као домаћи свеци који су сврстани у *Србљак*. „У фрушкогорском манастиру Раковцу (1714) јеромонах Максим је, колико се зна, први сабрао у једну (рукописну) књигу похвалне песме српским владарима светитељима, названу *Србљак*, која је била не само подсетник на заслужна лица наше [српске] историје и културе већ, у том времену нарочито, именик наше етничке постојансоти и духовног идентитета“ (Недељковић 1994: 38).

9.2. У српском православном календару Солунској браћи су посвећена два велика празника:

(1) **Свети Кирил Словенски**, у народном календару назван *Ђириловдан*, 14. фебруара по старом, односно 27. фебруара по новом календару.

(2) **Света браћа Ђирило и Методије** – овај велики празник у српском календару се празнује (11) 24. маја.

10. У *Србљаку* за понедељак, 27. фебруар (1995. године) за празник Кирил Словенски стоји:

КИРИЛ СЛОВЕНСКИ – Састављач прве словенске азбуке (863. године), учени Константин, родом Солуњанин, у калуђерству наречени Ђирило (замонашен 867. године у Риму), умро је на данашњи дан (14. фебруара по старом календару) 869. године. Са братом Методијем проповедао је хришћанство у Моравској, утемељивши словенски језик као богослужбени и превевши у православну веру много Словена. Зато се у Цркви ова Солунска браћа сматрају *Словенским Апостолима*. (Недељковић 1994: 43)

Празник Свети Кирил Словенски се назива у народу *Ђириловдан*.

Ђириловдан 15. (27) фебруар. – Седме године на почетку свог мисионарског рада међу Словенима, на данашњи дан 869. године је умро у Риму Константин Филозоф, замонашен две године раније под именом Кирил, а у народу познат као Ђирило.

У Срба се овај дан слави под називом *Ћириловдан*. У вековима ропства је наш неписмени народ сачувао успомену на овог творца словенске писмености, доводећи га на дирљив начин у везу са – храном. Хришћанска симболика њиве божије и духовне хране су преточене у српским народним обичајима у чин имитативне магије, ради заштите пшенице и других житних усева и плодова од птица грабљивица. Наиме, на Ћириловдан је био обичај код наших сељака да се изостави употреба кашике при јелу – да не би птице затирале усеве, а из истог разлога је требало први залагај узети жмурећи (да птице не могу да угледају посејана зрна, као ни, касније, плодове у пољу). Тако је овај дан уводни у тежачком старању о летини, јер се, због птица, прва бразда изоравала ћутећи, а при сејању се прва прегршт семена бацала ван оранице као жртва птицама.

У Левчу и Темнићу се Ћириловдан празнује под називом *Ћирик*, а у Банату се још може чути и назив *Ћирић*. Ћириловдан је и крсно име појединих наших родова. (Недељковић 1994: 125)

11. У Србљаку за недељу, 7. мај (1994. годину) за празник **Кирил Словенски и Методије** стоји:

Данас је недеља мироносица (покретни празник, који пада петнаестог дана по Ускрсу, када с у цркви чува спомен на Словенске Апостоле, славну Солунску браћу Ћирила и Методија, чији је главни помен 24. маја. Како је ове године мироносна недеља пала овог датума, то је данашњи благдан у цркви посвећен њима.

Света браћа Ћирило и Методије. – Овај велики празник у српском календару се празнује (11) 24. мај. То је празник који је установљен у Русији као Дан словенске писмености приликом прославе хиљадугодишњице освећења словенског језика 1863. године. Тај дан је, „по својој природи светковина једанаест векова наше културе и писмености, али, још више од тога, и много дуже од тога – празновање самоникле, и по свему самобитне, духовне батине. (Недељковић 1994: 205)

Три наша насеља – Затон у Црној Гори, Црвена Река у Белепаланачкој котлини и Бешеново на Фрушкој гори у Срему – тешко да имају много тога заједничког. Свако је особено и у географском, климатском и у привредном погледу. Чак, тако разбацана и међусобно удаљена, тешко да знају једно за друго. Па ипак, та три места имају нешто по чему су иста. Наиме, од старине, у њима се на данашњи дан одржавају светковине места, *литије* или *заветине*.

Ако покушамо на тренутак да дочарамо слику како је то могло изгледати почетком овог века, или које столеће раније, наћи ћемо се пред малим чудом. Обични и мучни, безмало одреда сви неписмени, сељаци ових насеља, свечано и простодушно, окупљени око каквог освештаног дуба или закрштеног дрвета, празнују – словенске апостоле Ћирила и Методија, утемељиваче наше писмености и културе. Што је још чудније, то чине на древан начин, сачуван из словенске прадомовине, по духу сасвим пагански, какав су Ћирило и Методије са својим ученицима безуспешно настојали да искорене.

Али, то је наш народни живот и такви су обредна пракса и усмено предање наших веровања и светковина.

Осим што се на данашњи дан одржавају заветине у неким насељима, Ћирило и Методије су и крсно име (слава) појединих родова. (Недељковић 1994: 205)

12. Календар српске православне цркве уклапа се у онај датум који је општесловенски празник.

12.1.

Сав њихов [Солунске браће] је везан за словенску културу: његов [Кирилов] професор, патријарх Фотије, јесте преко њих двојице покрститељ словенских народа. Спомен Кирилов се празнује 15 (27) фебруара, а спомиње се заједно са братом Методијем 11 (24) маја.

Празник њиховог заједничког спомена установљен је најприје у Русији 1863. кад је слављена хуљадугодишњица моравске мисије и освећења словенског језика, празник је одмах прихваћен и код других словенских народа, па и неправославних. (Калезић 1989)

Дан словенске писмености је „по својој природи светковина једанаест векова наше културе и писмености, али, још више од тога, и много дуже од тога – празновање самоникле, и по свему самобитне, духовне баштине“ (Недељковић 1994: 205).

Тај дан славила се хиљадугодишњица словенских апостола: „славило је више до осамдесет милиона словенских хришћана без разлике имена и исповести – од Прага до мирног мора – од Балтијског мора па до Солуна“ (Мекензи – Ирби 1868: 836).

12.2. Васељески патријарх Димитрије I, 1985. године, рекао је:

Све манифестације којима је циљ поштовање, успомене светитеља Методија и његова брата Ћирила, ‘равноапостолних’ и ‘просветитеља’ наше словенске православне браће, у првом реду занимају Васељенску патријаршију. Она је ова два изузетна мужа послала на север, с мисијом да проповедају распетог и васкрслог Христа и да народе оних крајева просветле правом вером. Два светитеља нису само испунила своју верску мисију, већ су тим народима показали начин како да развију своју културу као своју националну посебност. (Дурковић-Јакшић 1986: 7)

13. Не треба данас занемарити важност просветитељског рада Солунске браће. Петар Ђорђић Солунску браћу Ћирила и Методија назива „зачетници и заточници словенске писмености“ (Ђорђић 1975: 8), али могло би се истаћи да су они заговорници првих школа и модела како васпитати своје ученике.

13.1.

Smrću Konstantina-Ćirila, ovog zaista genijalnog čoveka sa visokim idelanim poletim i smelom inicijativom u jendom epohalnom kulturnom delu, svršava se prvi akt drame, čije veliko značenje u svojim posledicama traje u najvećem delu slovenckog sveta do dana današnjega. Nastavak dela, započetog mladim bratom, dođe sada u ruke Metodijeve i dobi ubrzo znatno drugojačiji značaj. Idealni Konstantin ustupa mesto Metodiju, čoveku praktične energije, pod čijim rukovodstvom planovi Konstantinovi dolaze bar delimice do realizacije. U Konstantina preotimahu mah idealne težnje njegova srca punog oduševljenja; njegova je blaga nežna duša najvolela uklanjati s ekonfliktima, ne protiviti se jakim otporima. Kada Metodije dobi u ruke zavetni posao, ne da ga iz ruku, dok ga svojom snažnom ustrajnosti ne uvede po mogućnosti u život, unatoč svim smetnjama, opomenama, pretnjama. (Jagić 1948: 397)

13.2. За нас је од важности колико су Солунска браћа оспособили своје ученике да насатаве њихов рада на ширењу хришћанства и писмености. Данас се може говорити о

више школа које су анставили ученици Ћирила и Методија, али се може говорити о оним ученицима који су ако свециии нашли своје место у црквеном календару:

13.2.1. Посебно место заузима свети Климент:

Grčka je legenda nakitila Klimenta svima vrlinama jednoga umnog arhijereja sa širokim religiozno-prosvetnim pogledima, prikazujući ga kao kulturnog čoveka, koji ej vodio računa i materijalnim potrebštinama svojega anroda, unapređujući raznim redstvima njegovo blagostanje. Ovako on lebdi još i danas pred našim očima kao jedan meteor... (Јагић 1948: 420)

13.2.2. Међутим, помиње се још један ученик Солунске браће који је постао светац:

Kliment nije bio jedinac, koji izgnan iz Moravske dođe u Bugarsku; pratio ga je na čitavom putu Naum, njegov adrug, pače, kako neki misle, njegov rođeni brat. (Јагић 1948: 423)

14. У *Служби Ћирилу* од непознатог аутора показује се високи стил и утицај визанстијске књижевности, а с друге стране, кристализација и узор будућим борцима за хришћанство и очување вере. Доносимо део *Службе Ћирилу* као илустрацију високог домета стилски обликованог текста са највишим уметничким вредностима.

Из *Службе Ћирилу* могу се издвојити неки сегменти (краће црквене песме које се служе за поједине прилике: у част светитеља или у склпоу јутрења), они делови који имају високе песничке домете и служили су за формирање служби светаца који су потекли од српских владара и црквених великодостојника у почетку васпостављања српске самосталне државе, али и световних личности (попут Петра Коришког) у српском православном богослужењу.

ДРУГА ПЕСМА

Словом, срцем и језиком Христа, сина Божија,
проповедао си премудрост,
моћ и реч оваплоћену, блажени,
беседним течењима удивео си тријезичнике.

Цевница беседна и света, ваистину,
јавио си се, блажени Ћирило,
са гласом светим спасења,
са звуком духовним свирао си красно,
одгонећи сна.

О уме огњени,
о гласна трубо,
о славују певљиви,
о ластавице говорљива,
о језиче слађи од меда у казивањима,
Ћирило блажени, све нас помени.

СЕДАЛАН

Божијим молитвама просветливши срце своје,
 просветљуј душу благонадахнутих учења,
 и данас пређе у светлост безвечерњу,
 те ти сада светлоносну успомену празнујемо
 насељем срца, преславни Ћирило.

КОНДАК

Јаким умом и боогонадахнутим учењем,
 просветљујући свет пресветлим сјајем,
 оптекао си као муња васељену, Ћирило свети,
 сејао си пресветло слово Божије
 на западу и северу и мору и југу,
 свет просветљујући учењем својим, свети.

ИКОС

Пресветло заволевши живот, свети,
 и сјајем тросунчаног божанства осветљен,
 прошао си као муња васељену,
 па северну земљу и јужну просветлио,
 а западним незалазна светлост засијала,
 тее и мени мрак греховни одагнавши, свети,
 озго испроси благодат духовну,
 јер имаш смелост пред Богом
 да се непрестано молиш за нас, свети.

15. Уместо закључка. И у српској традицији је у легенди (подразумева се и у историји) сачувано сећање на мисионарски рад Солунске браће у коме су донели хришћанство и писменост. Због одређених историјских и друштвених околности, може се с правом тврдити да међу словенским православним народима (и хришћанским народима уопште) Срби вероватно спадају у оне који имају највише елемената који их везују за живот и рад познатих просветитеља. Како смо видели, Ћирило и Методије се поштују као празници у годишњем календару (као сећања на битније датуме њиховог живота) и као крсна слава, њихови канонизовани ликови су насликани на фрескама и иконама, јављају се у изрекама као синоними писмености и просветитељства, посвећене су им имена институција и улица, али – што је необично – нема храмова који су им посвећени.

ЛИТЕРАТУРА

- Дурковић-Јакшић 1986:** Дурковић-Јакшић, Љубомир. Култ словенских апостола Ћирила и Методија код Срба. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1986.
- Ђорђевић 1975:** Ђорђевић, Петар. Старословенски језик. Нови Сад: Матица српска, 1975.
- Јагић 1948:** Јагић, Vatroslav. Izabrani kraći spisi. Zagreb: Matica hrvatska, 1948.
- Јагић 1953:** Јагић, Vatroslav. „Članci iz Književnika III“ (1866). Historija Književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Zagreb: JAZU, 1953.
- Калезић 1989:** Калезић, Димитрије М. Крсна слава у Срба, поријекло, обред, здравице. Београд: Сфариос, 1989.
- Караџић 1977:** Караџић, Вук Ст. Српски рјечник. Београд: Нолит, 1977.
- Николај 2007:** Владика Николај. Охридски пролог. Епархија ваљевска, манастир Лелић, 2007.
- Мекензи – Ирби 1868:** Мекензи, Мјур & А. П. Ирби. Бугарска гледана из Солуна. У: Путовање по словенским земљама Турске у Европи. Београд: Државна штампарија, 1868.
- Милаш 1985:** Милаш, Никодим. Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља. Београд, 1985.
- Недељковић 1994:** Недељковић, Миле. Календар српских народних обичаја и веровања за просту 1995. годину. Ваљево: Агенција Ваљевац, 1994.
- О крсном имену 1985:** О крсном имену (зборник). Београд: Просвета, 1985.
- Слијепчевић 1991:** Слијепчевић, Ђоко. Историја Српске православне цркве. Књига прва: „Од покрштавања Срба до краја XVIII века“. Београд: БИГЗ, 1991.
- Стојановић-Ђорђевић 1986:** Стојановић-Ђорђевић, Јелена. Стара српска књижевност. Београд: Рад, 1986.
- Трифунковић 1990:** Трифунковић, Ђорђе. Кратак преглед југословенских књижевности средњег века. Београд: Филолошки факултет, 1990.

ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ У ИСТОРИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Љиљана Костић

Универзитет у Крагујевцу

jojok@open.telekom.rs

Словенским апостолима Константину (Ћирилу) и Методију припада почасно место у историјама свих словенских књижевности. Њихов мисионарски и просветитељски рад означава тренутак настанка словенске писмености и постања словенске књиге, истовремено и почетак богослужења на словенском језику.

Величину подухвата Солунске браће прати сразмерно велики број радова који осветљава њихово просветитељско дело. О томе сведочи и библиографски преглед радова о Ћирилу и Методију, који је, поводом јубилеја 1100. година словенске писмености (1967. и 1969. године), објавила Иванка Петровић у часопису *Слово* (Загреб), као и бројни радови објављени у годинама после тога.

Просветитељска мисија била је предмет интересовања великог броја српских филолога и историчара. Тема нашег рада управо су разне историје српске књижевности чији се аутори баве радом Ћирила и Методија. Корпус којим ћемо се служити чини неколико историја српске књижевности, од *Историје* Стојана Новаковића (1867) до *Историје* Јована Деретића (2007).¹ У већем делу наведених историја налази се посебан одељак о моравској мисији и раду Солунске браће, а сви аутори почетке словенске писмености и културе везују управо за рад Ћирила и Методија.

Почеци излагања свих аутора у знаку су глорификације рада Ћирила и Методија. Ватрослав Јагић у *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* (1867) даје им „прво и најчасније мјесто у хисторији словјенске просвјете“, уз назнаку да их се нужно морају сви „с побожном захвалношћу“ сетити, јер су они истовремено и „први пробудитељи словјенске народности“ и „први просветитељи словјенских народа“ чијим је делом приметна прва клица народне просвете (Јагић 1948: 236).

¹ Наш корпус чине следећа дела: *Историја српске књевности* Павела Јозефа Шафарика (1864), *Историја српске књижевности* Стојана Новаковића (1867), *Historija naroda hrvatskoga i srpskoga* Ватрослава Јагића (1867), *Povijest književnosti hrvatske i srpske* Ђуре Шурмина (1898), *Преглед српске књижевности* (1913) и *Стара српска књижевност* Павла Поповића, *Историја српске књижевности* Тихомира Остојића (1923), *Историја српске и хрватске књижевности* Андре Гавриловића (1927), *Српска књижевност у средњем веку* Милана Кашанина (1975), *Историја старе српске књижевности* Димитрија Богдановића (1991) и *Историја српске књижевности* Јована Деретића (2007). У корпус смо додали и две студије Ватрослава Јагића које су незаобилазне за изучавање рада словенских просветитеља: „Konstantin (Ciril) i Metodije osnivači slovenske crkve i književnosti“ (1921), „Izgnanici iz Moravske posle smrti Metodijeve – širenje slovenske crkve i knjige među južnim Slovenima“ (1923), као и радове Ђорђа Сп. Радојичића, Ђорђа Трифунковића и Милорада Панића-Сурепца.

Павле Поповић, с поетским надахнућем, у својој *Старој српској књижевности*, апострофира почетке словенске писмености: „Био је то моменат неоцењиве важности у књижевној историји словенских народа кад су [...] два брата, оба у зрелим и мужанским годинама, засели једно вече за сто у своме стану у Цариграду и, при слабој светлости земљанога жишка у којем је уље сагоревало, написали лабудовим или тршчаним пером прве речи словенског превода свештених књига“ (Поповић 2001: 163).

За Ђорђа Трифуновића рад Ћирила и Методија означава не само почетак препорода свих Словена већ и стварање словенске филологије: „Радам Ћирила и Методија искушане су моћи и постављене основе књижевности јужних и источних Словена. Искузујући се само на свом језику, Словени су остали слободни и независни, у широким пределима сазнања и тражења. Жив и творачки језик у књигама увео је словенске народе, сада осамостаљене и зближене, у заједницу светске културе и књижевности“ (Трифунвић 1964: 21).

II

Прво запажање до кога долазимо при ишчитавању свих поменутих дела је да се аутори у великој мери ослањају на тзв. *Панонску легенду* и податке из *Житија Ћириловог* и *Житија Методијевог*. Међутим, треба напоменути да их они критички ишчитавају и указују на сва она места која су „на граници легенде“.² Због позивања на ова житија, у свим радовима присутна су и одређена општа места која ћемо у даљем излагању и назначити.

После увода који је и својеврсна похвала раду и делу Ћирила и Методија, аутори се најпре задржавају на биографским подацима о Солунској браћи, преузетим, у највећем, из *Панонске легенде*. Доследно истичу углед породице из које потичу Ћирило и Методије, док је акценат увек на Константиновој учености као предуслову за успех моравске мисије. Његово завидно познавање језика, филозофије и осталих дисциплина, посебно су маркирали Павле Поповић и Ватрослав Јагић, истичући да је Ћирило био „као поручен за службу мисионара, за преобраћање народа у хришћанство“ (Поповић 2001: 164), права особа за посао који је претпостављао не само „мудра и научна човјека“ већ и врсног полиглоту (Јагић 1948: 236). Потврду за своја уверења налазе у успесима и искуствима која је Ћирило стекао у претходним мисијама (арапској и хазарској), које су на више начина биле увод у моравску мисију. Не само што Поповић верује да се у ове мисије ишло с неким политичким циљем већ пажњу усмерава на, како он каже, „побожну превару“ Ћирилову, „која ће му доцније бити од велике користи“ (Поповић 2001: 165). Наиме, мошти св. Климента, које су браћа нашла током хазарске мисије, биће један од кључних фактора за благонаклоност папе и Рима према словенским просветитељима током моравске мисије. Када су браћа стигла у Рим 867. године, главни разлог папиног гостопримства биле су управо мошти св. Климента које су солунски просветитељи донели са собом.³

² Већ је Павел Јозеф Шафарик истакао да је „животна прича Ћирила и Методија била *лабиринт предања*“ (Шафарик 2004: 72).

³ У вези са овим П. Поповић цитира Брикнера: „Лажне мошти Климентове учиниле су једно сасвим истинито чудо“. Благонаклоност папе Хадријана II није, дакле, изазвана ученошћу, просвећеношћу и честитошћу Ћирила и Методија него моштима једног од првих папа, пренетих са обала Црног мора, где је, по легенди, св. Климент умро мученичком смрћу (Поповић 2001: 173).

Посебну пажњу заузимају странице о почецима моравске мисије и размишљања о улози кнеза Рагислава и византијског цара у њој. Ватрослав Јагић налази да се моравски кнез руководио „више политичким него религиозним мотивима“ (Јагић 1948а: 390). Анализирајући оно што легенда говори у вези с тим, он издваја неколико питања која су остала без одговора: „Да ли је Рагислав, шаљући посланство у Цариград, већ штогод био дочуо о навештању Христове вере Словенима на Егејском мору око Солуна и Цариграда? Или је тај корак предузео само онако, јер је сматрао Цариград великим културним средиштем, у којем би се имало наћи и оно што њему треба?“ (Јагић 1948а: 391).

Павле Поповић позив моравског кнеза тумачи као мудар потез на „стварању политичког савеза са Византијом“, те тежњу да сачува територијални интегритет и идентитет свог народа од претензија Немачке и Бугарске (Поповић 2001: 167). Он, даље, закључује: да ли су се Ћирило и Методије одазвали на позив моравског кнеза или су пошли „по вољи и потреби меродавних кругова византијских, не може се утврдити“ (Поповић 1999: 9).

Говорећи о почецима моравске мисије, Милорад Панић-Суреп анализира положај Словена између два центра моћи – Франачке и Византије. Тежња Византије да прошири утицај на Словене налази своје упориште у хришћанству и уверењу да се „мрежом грчких епископа“ може постићи више него вековним ратовима (Панић-Суреп 1964: 11). Молба кнеза Рагислава долази као покушај „еманципације“ Моравске од моћног немачког царства, што Византија оберучке прихвата: „Василеуса и патријарха тај словенски народ много не интересује. [...] Али их се и те како тичу римска црква и немачко царство с којима су у сукобу по многим линијама“ (Панић-Суреп 1964: 13).

Јован Деретић истиче да велики број истраживача верује да је моравска мисија „дуго и брижљиво припремана, да је на стварању словенског писма радила читава екипа учених људи“, коју су сачињавали Грци и Словени с Константином–Ћирилом на челу (Деретић 2007: 39). Сви аутори примећују и судбоносни сплет околности да се у том тренутку на месту патријарха налази Фотије, Ћирилов учитељ, „вршњак и особити пријатељ“, који му је, заједно са царем, био веома наклоњен (Поповић 2001: 164).

III

Однос Рима и немачког свештенства према словенским просветитељима једно је од општих места у свим поглављима о Ћирилу и Методију. После приче о усхићењу Словена које је изазвала проповед на словенском језику, следе подаци о покушајима противника словенске књиге да осујете и забране рад Солунске браће. Поповић наводи бројне разлоге који су изазвали мржњу и опозицију немачког свештенства: Ћирило и Методије су били дошљаци, „а према дошљацима домаћи често имају непријатељске осећаје“, били су учени људи и припадали византијској култури која је била „у то доба много виша него она на Западу“ (Поповић 2001: 168). Додатни проблем изазвали су својим ставовима и тројезичници, као и политичка дешавања на престолу Моравске која су кнеза Рагислава начинила немачким вазалом.⁴

⁴ Политички разлози, тачније борба грчке и римске цркве за јачањем утицаја на Балкану, наслућују се у већини радова о просветитељској мисији Ћирила и Методија.

Пут у Рим, на позив папе Николе I, где је требало да оправдају своју делатност, наводе сви аутори поменутих историја српске књижевности. Павле Поповић истиче да је објашњење које даје легенда – да се папа „зажелео видети анђеле Божје“ – сувише наивно, јер се за Николу I „не може рећи да су сентиментални разлози ове врсте били у његовим обичајима“ (Поповић 2001: 169). Он сведочењу легенде претпоставља уверење да је папа желео да употреби Ћирила и Методија „као оруђе за своју политику, илирску и бугарску“, јер је већ постојећи антагонизам између Рима и Цариграда у том периоду довео до расцепа „две највеће хришћанске столице“. С друге стране, и Солунска браћа су кренула у Рим с пуно очекивања, у нади да ће их папа рукоположити за епископе. То је, уосталом, било и неопходно, јер би без тога читава мисија изгубила смисао: „Они су проповедали хришћанство [...]; они су образовали ученике, и то им је могло бити дозвољено, али ко ће редити те ученике за ђаконе и свештенике да би и они једног дана могли служити службу?“ (Поповић 2001: 170). Ватрослав Јагић је уверења да папа том приликом није посветио Константина и Методија за епископе (Јагић 1948а: 396).

Многи истраживачи наводили су разлике у карактеру и темпераменту двојице браће. Тако Јагић истиче: „Смрћу Константина-Ћирила, овог заиста генијалног човека са високим идеалним полетима и смелом иницијативом у једном епохалном културном делу, свршава се први акт драме. [...] Идеални Константин уступа место Методију, човеку практичне енергије. [...] Када Методије доби у руке заветни посао, не да га из руку, док га не уведе [...] у живот, унаточ свим сметњама, опоменама, претњама“ (Јагић 1948а: 397). Павле Поповић подвлачи као главни успех даљег Методијевог рада одлуку папе да призна ортодоксију словенским кнезовима, одобри словенску службу и постави Методија за епископа. Међутим, Поповић налази да је овакав папин потез био тенеденциозан: давши некадашњу дијецезу у Сирмијуму Методију, он је рачунао на поновно васпостављање утицаја Рима на тим просторима, али и у Бугарској.

И Тихомир Остојић дели ово мишљење. Он верује да је свака папина повластица била добро прорачуната и смишљена, јер је требало да донесе корист Риму. Посвећење Методија за архиепископа панонског, Остојић коментарише на следећи начин: „Важни разлози и велики планови приволеше папу да да тако необичну привилегију. Очигледно је хтео да преко ове епископије придобије подунавске Словене од Цариграда и да у доба расцепа источне и западне цркве обезбеди свој утицај и власт над целим Илириком“ (Остојић 1923: 20).

Гоњење Методија, сплетке и роварења против њега, такође су једно од општих места у овим историјама. Методијев рад наилази на велики отпор код немачко-латинског свештенства. Тихомир Остојић износи да разлог није била само словенска литургија „него и материјалне користи: власт, десетак и други приходи који су оснивањем нове епископије од њих закинати“ (Остојић 1923: 20), односно, као што истиче Деретић, и немогућност да се „словенски живаљ држи у покорности“ (Деретић 2007: 41).

Ватрослав Јагић, готово са жаљењем, констатује да је „права несрећа“ што се „апостоловање“ Солунске браће подударило с „великом распром“ између источне и западне цркве која је довела до нетрпељивости противника словенске народности према Ћирилу и Методију (Јагић 1948: 236).

Павле Поповић у својој књизи *Стара српска књижевност* сагледава мисију Ћирила и Методија у контексту свих дешавања која су довела до раскола унутар хришћанске цркве.

У вези с тим он посебно назначава улогу патријарха Фотија, пријатеља и заштитника Солунске браће. Наиме, до ескалације сукоба између Цариграда и Рима дошло је у тренутку када је Фотије био на месту цариградског патријарха, а Никола I на месту папе. Будући да су Ћирило и Методије били под заштитом Фотија, Поповић подвлачи неколико питања – проблема пред којима су се нашли словенски просветитељи: „Они су присталице Фотијеве: јесу ли за његову доктрину? Ако нису, замериће се Цариграду под чијим су покровитељством; ако јесу, замериће се Риму, чије одобрење траже за свој рад у Моравској“ (Поповић 2001: 171).

Један број аутора посебно уочава недоследност Рима према Методијевом раду. Тихомир Остојић управо фокусира промену расположења Рима у кратком временском периоду – папа Јован VIII благосиља словенске црквене књиге, а Стефан V их забрањује – што прати и однос Рима према Методију. „Разлог ове превртљивости“ Остојић тражи „у сплеткама и борбама које су се у то време одигравале у Риму због папске тијаре“ (Остојић 1923: 22). Ту првенствено мисли на интриге немачког свештенства с нитранским бискупом Вихингом на челу, који се у борби против Методија служио лажима и фалсификатима. Последице оваквог понашања уочене су већ после Методијеве смрти, када је, након Вихингових клевета, нови папа Стефан V прогнао Методијеве ученике.⁵ Т. Остојић посебно критикује моравског кнеза Светопука због благонаклоности према Вихингу и, пре свега, због нетолерантности према Методију и његовом делу за које није имао довољно разумевања: „Види се да он није схватио значај тога дела, није увидео какво би оружје могло бити словенска народна црква у борби против фрушко-немачке државе“ (Остојић 1923: 22).

IV

После Методијеве смрти долази до потпуног слома моравске мисије и до прогона и репресалија над његовим и Ћириловим ученицима. „Означени као јеретици и расколници, они су били бачени у тамницу, мучени глађу, терани голи, наги, шибани“, док су неки продавани као робље (Поповић 2001: 180). П. Поповић посебно подвлачи достојанство и принципијелност ученика који се ни у таквим мукама нису одрекли идеја својих учитеља. Већина аутора помиње да је Методије за свог наследника одредио Горазда, док готово сви поменути аутори помињу Климента и Наума као главне настављаче рада Солунске браће. Димитрије Богдановић истиче да је најважније наслеђе Климентовог књижевног рада „онај фонд старословенске књижевности који ће [...] постати основа књижевности македонских и српских, а потом и других јужнословенских земаља“ (Богдановић 1991: 121).

Ђуро Шурмин помиње и Константина „презбитера и епископа“, Методијевог ученика (Шурмин 1898: 33). В. Јагић у студији о ученицима Ћирила и Методија тврди да Константин презвитер није био непосредни настављач рада Солунске браће. Д. Богдановић, напротив, везује за Константина Преславског *преславску књижевну школу*, која је уз охридску представљала главног настављача рада Ћирила и Методија.

⁵ В. Јагић у Вихингу види главног кривца за промену расположења Рима према Методијевом раду. Овај „лични непријатељ Методијев“ и „честољубиви такмац Гораздов“ успео је да пробуди стару мржњу између „латинске и словенске црквене партије“, те тако издејствује папину нетрпељивост према настављачима рада Солунске браће (Јагић 1948b: 407–408).

Питању језика на који су Ћирило и Методије превели богослужбене књиге посвећени су посебни одељци у историјама српске књижевности.⁶ Јагић верује да су одабрали језик свога окружења, тј. језик македонских Словена. Ђуро Шурмин помиње постојање две теорије – македонске и панонске. П. Поповић даје предност македонској теорији. Ђорђе Сп. Радојичић у више студија о Ћирилу и Методију заузима став да је Ћирило за књижевни језик узео језик македонских Словена, али наводи од коликог је значаја био боравак Методија у словенском окружењу, „као управника једне словенске покрајине“ (Радојичић 1963: 22). Ј. Деретић доноси преглед разних научних теорија, задржавајући се на мишљењу савременог грчког слависте Тахиаоса, који је извршио ревизију македонске теорије, додајући јој и језик малоазијских Словена, уз образложење да је Методије као монах и игуман пребивао на малоазијском Олимпу.

Неодвојиво од језика је питање писма. В. Јагић поставља два питања која су, на основу његовог мишљења, кључна за одгонетање овог проблема: Да ли су Словени пре Ћирила имали „штогод налично на слова“ и коју је азбуку он створио – глагољицу или ћирилицу (Јагић 1948: 248)? Дајући преглед различитих мишљења у вези с питањем старости и ауторства првих словенских писама, он прихвата Шафариков став да је Ћирило саставио глагољицу, а Климент ћирилицу. Ђуро Шурмин уважава Јагићеве ставове, што је донекле и оправдано, будући да је Јагић у то време био један од најгласовитијих словенских филолога.

Стојан Новаковић верује да је глагољица старија, али оставља отвореним питање састављача ћирилице (Новаковић, 1867). П. Поповић приписује Ћирилу и Методију ауторство глаголице и експлицитно износи да „нешто скоро сасвом сигурно говори“ у прилог томе да је глагољица старија. Јован Деретић истиче да сва истраживања указују да је глагољица писмо које је створио Ћирило, али ауторство ћирилице не приписује Клименту, већ је везује за преславску књижевну школу.

V

Делатност Ћирила и Методија и њихових ученика имала је свесловенски карактер. Присуство и неговање култа свете солунске браће међу словенским народима највише говори о развијеној свести о величини њиховог просветитељског рада. У књизи *Српска књижевност у средњем веку*, Милан Кашанин износи да култ Ћирила и Методија у српској средњовековној књижевности није био велики – њихова имена се једва помињу, „они се готово нигде не налазе на фрескама у српским црквама“, а у књижевности и уметности њихов култ су преузели свети Симеон и Свети Сава (Кашанин 1975: 106). Он иде и корак даље, истичући да је Свети Сава у лику Константина–Ћирила пронашао узор за свој просветитељски рад.

Одређене белине везане за живот и рад Ћирила и Методија и даље су велика инспирација свим проучаваоцима словенске филологије. Бројне културне и књижевне тековине рада словенских просветитеља оправдано су им донеле назив „равноапостолни“. Они,

⁶ П. Ј. Шафарик у својој *Историји* помиње ставове једног броја научника који су веровали да су се Методије и његови помоћници „при превођењу књига служили језиком који је тад био у Србији у употреби“ (Шафарик 2004: 69).

како закључује Јован Деретић, „имају нечег од легендарних јунака, културних хероја, цивилизатора, какве налазимо у митовима многих народа, а чији је значај у томе што су својим саплеменицима [...] открили корисна знања и вештине“, чиме су их превели из „дивљег или полудивљег стања у стање уљуђености“ (Деретић 2007: 38).

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1991: Богдановић, Д. Историја старе српске књижевности. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.

Гавриловић 1927: Гавриловић, А. Историја српске и хрватске књижевности. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1927.

Деретић 2007: Деретић, Ј. Историја српске књижевности. Зрењанин: Sezam book, 2007.

Кашанин 1975: Кашанин, М. Српска књижевност у средњем веку. Београд: Просвета, 1975.

Новаковић 1867: Новаковић, С. Историја српске књижевности. Београд: Државна штампарија, 1867.

Остојић 1923: Остојић, Т. Историја српске књижевности. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1923.

Панић-Суреп 1964: Панић-Суреп, М. Дар већи и скупценији од сваког злата и сребра и камења драгог и богатства пролазног. У: Ћирило и Методије (житија – службе – канони – похвале). Београд: Српска књижевна задруга, 1964, 9–20.

Поповић 1999: Поповић, П. Преглед српске књижевности. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Поповић 2001: Поповић, П. Стара српска књижевност. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001.

Радојичић 1963: Радојичић, Ђорђе Сп. Творци словенске писмености. У: Творци и дела старе српске књижевности. Титоград: Графички завод, 1963, 15–30.

Трифунковић 1964: Трифунковић, Ђ. Солунска браћа. У: Ћирило и Методије (житија – службе – канони – похвале). Београд: Српска књижевна задруга, 1964, 21–39.

Шафарик 2004: Шафарик, П. Ј. Историја српске књижевности (превод: Мирјана Д. Стефановић и Милана Мразовић). Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004.

Jagić 1948a: Jagić, V. Konstantin (Ćiril) i Metodije osnivači slovenske crkve i književnosti. U: Izabrani kraći spisi. Zagreb: Matica hrvatska, 1948, 389–406.

Jagić 1948b: Jagić, V. Izgnanici iz Moravske posle smrti Metodijeve – širenje slovenske crkve i knjige među južnim slovenima. U: Izabrani kraći spisi. Zagreb: Matica hrvatska, 1948, 407–424.

Jagić 1953: Jagić, V. Članci iz „Knjiženika“. Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Zagreb: JAZU, 1953.

Šurmin 1898: Šurmin, Đ. Povjest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb: Knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1898.

ФУНКЦИЈА АЗБУЧНИХ МОЛИТВИ У УЧЕЊУ АЗБУЧНОГ РЕДА СЛОВА

Милка Николић

Универзитет у Крагујевцу

milkani@ptt.rs

1. Увод. У словенској писмености азбучне молитве јављају се готово истовремено кад и сама словенска писма. Још од времена мисионарског рада Солунске браће Ћирила и Методија у ширењу писмености код Словена, молитва у форми азбучног акростиха представља не само виртуозни песнички жанр, него и дидактичко средство путем кога се усвајао азбучни ред слова.¹ У настави почетног описмењавања заснованој на методи срицања, учење азбучног реда слова јесте прва фаза у настави почетног читања; а познавање азбучног реда било је нужно и због тога што су слова имала утврђену бројну вредност. Осим тога, азбучни акростих задржао се до најновијих времена као мнемотехничко средство у функцији учења азбучног реда.

Азбучне молитве могу се изучавати са различитих аспеката – уметничког, религијског, књижевнотеоријског, лингвистичког и дидактичког. Предмет овог рада јесте функција азбучних молитви у учењу азбучног реда слова у традиционалној настави почетног читања и писања. У раду се разматрају следећа питања: (1) азбучне молитве као песнички жанр и њихова појава у ћирило-методијевској писмености; (2) функција азбучних молитви као наставног средства у усвајању азбучног реда од времена просветитељског рада Ћирила и Методија до половине XIX века (када се званично укида традиционална метода срицања у настави почетног читања); (3) учење азбучног реда у савременој настави. Разматрање се врши са аспекта методике наставе почетног читања и писања.

2. Азбучне молитве као песнички жанр. У време настанка словенске културе и њеног уклапања у еврохришћанску традицију – деловањем Ћирила и Методија – познате византијске песничке форме пренете су у словенску писменост. Тако се у књижевности међу Словенима појављује *акростих* (српкословенски: *крајегранесије*), који је у грчкој књижевности као виртуозни облик постојао још од александријског доба. Сматра се да је најстарији тип акростиха – *алфаветски акростих*. Ево шта о томе каже В. М. Загребин:

¹ О словенским азбучним молитвама, и уопште о словенском азбучном акростиху, постоји обимна научна литература. Поменимо само неке од радова: Врана 1963, Демкова – Дробленкова 1968, Драгова 1969, Зыков 1971, Јовановић-Стипчевић 1981, Куев 1969, Мошин 1973. Поменути аутори разматрају тековине словенске азбучне молитве у руској, бугарској и српској средњовековној књижевности, као и њихове заједничке и посебне карактеристике.

Акростиhi, [...], били довољно обyкновеним явлением не толькo в византијској, но и в средневековој славянској литературе. Наиболее распространеним их видом в последней являлись акростиhi азбучные, то есть такие, в которых первые буквы начальных слов составляли славянский алфавит с глаголическим или кириллическим порядком следования букв. Этот вид литературного творчества наших предков выявлен в значительном количестве и наиболее изучен в жанре азбучной молитвы и толковых азбук. (Загребин 1981: 65)

Солунска браћа и њихови ученици створили су словенски *азбучни акростиh*, који је стар колико и сама словенска писма, а његов најраспрострањенији вид јесте *азбучна молитва*. Азбучна молитва јесте песнички жанр код кога се на почетку стихова нижу слова по реду у азбуци. Смисао састављања азбучних стихова јесте духовни – писмо (алфавет) у средњовековној култури има своју религијску функционалност јер представља израз и дејство божанског логоса („слова“) у његовом откривању свету. Осим тога, писменост се схватала првим ступњем у разумевању *Светог писма*, јер писмо је од бога.² Познато је колико је пажње Црноризац Храбар посветио томе да у свом *Сказанију о писменех* покаже да је словенско писмо од бога. Према његовим речима, словенско писмо светије је од грчког, јер грчко писмо потиче од пагана Хелена, а словенско писмо је створио свети човек – свети Константин Филозоф, звани Ћирило (Новаковић 2000: 206).

Прва словенска азбучна молитва написана је крајем IX – почетком X века.³ Тада је епископ Константин Преславски, припадник књижевног круга бугарског цара Симеона, а по мишљењу неких истраживача и сам Константин (Ћирило) Солунски – саставио *Азбучну молитву* (од 40 стихова), која се вероватно односила на глагољску азбуку.⁴ Песник се обраћао богу молећи га да му у срце удахне реч (в. Прилог 1). Молитва овде има шире значење – мољење за надахнуће како би се савладала сопствена немоћ пред величином песме. То су уједно и први словенски уметнички стихови.

Као ритмичко-метрички образац првог словенског азбучног акростиха узет је византијски „грађански дванаестерац“ (stihos politicos). Међутим, већ у ћирило-методијевско време овај стих није увек могао да се звучно оствари као дванаестерац: „Полугласници на крају речи, на пример, већ су се губили, те нису више могли бити слоготворни“ (Трифуновић 1990: s. v. *стихови*, 334). Најчешће се дешавало да стих графички јесте дванаестерац, али звучно, при читању, остварује се као осмерац или деветерац. „Готово доследно је спроведено само начело и дух византијске метрике – да је стих увек логичко-синтаксичка целина, па се, према томе, не може појавити опкорачење“ (Трифуновић 1990: s. v. *стихови*, 334).

² „Smisao sastavljanja azbučnih pesama je mnemotehnički i didaktički, ali i duhovni: pismo je u srednjovekovnoj kulturi imalo i svoju religioznu funkcionalnost, kao izraz i dejstvo božanskog logosa (‘slova’) u njegovom otkrivanju svetu“ (Rečnik književnih termina 1985: s. v. *azbučna pesma*: 59).

³ Поједини проучаваоци словенске писмености сматрају да је Константин (Ћирило) Солунски аутор *Азбучне молитве* која се приписује Константину Преславском (Трифуновић 1990: одредница *азбучни стихови*, 13). Постоји мишљење да је Методије зачетник првих азбучних молитви код Словена (Хам 1974: 23).

⁴ „Крајем IX и почетком X века епископ Константин Преславски, припадник књижевног круга бугарског цара Симеона, саставио је прве словенске стихове. *Азбучна молитва* (40 стихова) и *Проглас Јеванђеља* (108 стихова) посвећени су радости мољења на словенском и просветљености словенског језика“ (Трифуновић 1990: s. v. *стихови*, 333–339).

Посебан тип представља азбучна молитва у ћириличком рукопису из XIV–XV века, који се чува у Публичној библиотеци у Петрограду, где сваки стих почиње не само словом по реду у азбуци, већ читавим називом слова (в. Прилог 2). Азбучна молитва чији је ово препис настала је најкасније до прве половине X века (уп. Мареш 1964: 18). Ови азбучни стихови писани су у једанаестерцима са слободном цезуром. Вероватно су се односили на глагољску азбуку. Поетска структура азбучне молитве чији се препис (из XIV–XV в.) чува у лењинградској библиотеци високог је нивоа (Мареш 1964: 19). Сличан текст постоји и у *Погодинском псалтиру*.⁵

Сматра се да су азбучне молитве биле извор за назив словенских слова у ћирило-методијевско доба. Азбучне молитве представљају ослонац у реконструкцији првобитне словенске азбуке, као и система првог књижевног језика Словена. Оне могу допринети да се дође до одговора на различита питања: (1) „о числе букв первоначального славянского алфавита“; (2) „о фонемном составе славянского языка того периода“; (3) „о названии букв алфавита“; (4) „о порядке следования букв“ (Загребин 1981: 65).

3. Азбучне молитве као наставно средство. Осим што су имале уметничку и религијску функцију, још од Ћирила и Методија азбучне молитве коришћене су као педагошко средство у просветитељском раду. Из историје словенске писмености познато је да су азбучне молитве имале су и значајну улогу у еволуцији *буквара*:

Наиболее ранние из известных в настоящее время учебников грамоты – это толковые азбуки. С них начинается долгая история или, иначе, эволюция букваря. Толковые азбуки (под таким названием дошли до нас азбучные акростиhi, вирши) находим уже в списках XIV, XV, XVI вв. Правда, они сохранились в рукописных сборниках церковно-исторического характера, которые из-за их общего состава никак нельзя назвать учебными пособиями. Но уже начиная с XVII в. тексты толковых азбук находим в букварях и в азбуках-прописях. С полной уверенностью можно сказать, что до времени появления букваря они выполняли аналогичную роль в процессе обучения грамоте, то есть роль учебного материала. (Дарчевска 1979: 61–62)

Азбучне молитве имале су функцију дидактичког материјала и мнемотехничког помагала путем кога се учио азбучни ред слова. Зашто се учио азбучни ред слова? Прво, зато што је то било темелни поступак у настави почетног читања; друго, зато што су слова имала бројну вредност.⁶ Осим тога, редослед слова у писму сматрао се светим, и као такав остајао је непроменљив. Тако на пример, за последња четири века, колико траје развој српских буквара – од буквара Инока Саве Дечанског из 1597. године до данас – мењао се број слова у српској ћирилици, али се није мењао њихов редослед.⁷

⁵ Мареш упоређује азбучну молитву из ћириличког рукописа који се чува у петроградској библиотеци (Q I 1202, л. 367) са сличном азбучном молитвом из *Погодинског псалтира* (коју је објавио А. И. Собољевски), о томе шире, в. Мареш 1964.

⁶ „Poznato je da u staroslavenskom kao ni u starom grčkom sustavu nije bilo posebnih znakova za brojeve, nego su pojedina slova uz svoju glasovnu vrijednost imala i određenu brojnu vrijednost“ [подвукао Ј. Х.] (Хам 1974: 16).

⁷ О историјским и методичким аспектима учења азбучног реда слова, в. Николић 1998.

Учење читања преко савладавања редоследа слова у азбуци – јесте најстарија метода наставе почетног писмењавања у словенској традицији – стара колико и само словенско писмо. „Суштина примјене ове методе је у томе што су се учили посебна имена слова“ (Илић 2009: 96). Учење азбучног реда јесте прва фаза и основни поступак у настави почетног читања заснованој на традиционалној методи срицања. Азбучни ред слова и имена слова учили су се пре него што се објасне гласовна вредност и облик слова. Прво су се учили мала, а затим велика слова. „Када ученици науче сва слова, прелазило се на срицање које се састојало у спајању слова у слоге и потом слогова у речи“ (Милатовић 2005: 43).

Будући да су слова усвајана редоследом по коме су дата у писму – то је тип алфабетске методе. Метода срицања је, према мисаоном процесу, синтетичка метода, а према односу између читања и писања може се назвати „методом одвојеног читања и писања“ (Перушко 1971: 24).

И после ћирило-методијевског доба, азбучне молитве употребљаване су у педагошкој пракси као мнемотехничко и дидактичко средство. Из периода пре појава првих српских буквара, посебно место заузима *Сказание о писменех* бугарског писца Константина Филозофа Костеничког, који је између 1410. и 1413. године дошао Србију, где је боравио све док Београд није пао под угарску власт 1427. године. У то време српском државом управљао је Стефан Лазаревић, српски кнез (1389–1402) и деспот (1402–1427), који „све чини да очува не само државне, него и културно-књижевне темеље старе немањихке државе“ (Константин Филозоф 1989: *Предговор*, 9). Константинов ортографско-граматички трактат *Сказание о писменех* настао је „по налогу деспота Стефана после 1423. године“, о чему сведоче „посредни историјски докати“ (Константин Филозоф 1989: *Предговор*, 14). Циљ стварања овог дела био је да се сачува изворна ћирило-методијевска писменост код Срба:

Замисао Константинова није била да кодификује граматичка правила српског језика, да напише нормативни граматички или правописни приручник – то му, уосталом, деспот није ни наложио. Константине је желео само да ‘разобличи кварење’ светих књига, до кога је дошло и због недовољног познавања грчког језика са којег су превођене и због правописних грешака, јер су српски писци и преводиоци тога времена искварили првобитни правописни систем који су створила солунска Браћа, св. Ћирило и Методије. Опасност од оваквог писања је, према Константину, веома велика, јер се квари ‘право учење’ – мисли се, наравно, на право хришћанско, православно учење – и рађају се многе јереси. (Константин Филозоф 1989: *Предговор*, 14)

У својој студији *Повест о словима* Константин Костенички бавио се учењем азбучног реда слова: „Желим да свим овим написаним словима имена обзнаним, како би они који уче ступили на пут учења и оспособили се да читање поуздано схватају“ (Константин Филозоф 1989: 58). При том, он наглашава да када дете научи азбуку од почетка, потребно је да је учити од краја, јер „ако их само с једне стране учи, много ће сметњи имати док их упозна, а уз то многа слова неће се задуго догодити да запише (зато што су ретка)“. Дакле, у Константиновом трактату о словима сређу се методички осврти на учење читања и писања.

Метода срицања дуго се задржала у словенском свету. У Србији се примењивала све до половине XIX века када је званично наређено (*Настављенијем* из 1844. године) да учитељи при обуци читања не говоре имена слова. Тада се почиње уводити аналитичко-синтетичка метода у букварску наставу. Алфабетске методе изгубиле су значај и зато што бројна вредност слова више није функционална.

Метода срицања више се није примењивала, али њене тековине су остале. То показује и *Брзоуки буквар* Исидора Стојановића из 1846. године, који одбацује методу срицања, али не одбацује учење азбучног реда. Исидор Стојановић је у свом *Брзоуком буквару* увео веома прогресивну гласовно-фонографски методу, којом се за свако слово објашњава његова гласовна вредност и графички облик, при чему се облик пореди с неким предметом. У овом, за своје време веома напредним буквару, уведене су још две иновације: (1) писање се учи у вези с читањем, а не одвојено; (2) аналитичка вежбања врше се у растављању речи на слоге и гласове. Слова се не уче по азбучном реду. Сам аутор, након што су обрађена сва слова (тј. глас и знак за свако слово), у буквару наводи следеће објашњење:

У почетку познавања слова нису била изложена по њиовомъ реду, него онако како се судило, да ће за васъ лакше быти; но нужно вамъ е познати и њиова имена, да бы лакше могли наћи какво име у азбучнымъ списцыма, или какву речъ у речницыма. (Стојановић 1846: 41)

Након овог ауторовог коментара, у буквару су наведене две азбучне таблице са именима слова – једна за грађанску, а друга за црквену азбуку. Дакле, две године након званичне забране методе срицања, учење азбучног реда није избачено из буквара (ни из наставе), само се његово место променило – из прве фазе премештен је у завршну фазу (након обраде свих слова), а остварује се пре преласка на увежбавање читања. И после званичног прихватања правописне реформе Вука Караџића у Србији (1867) широку употребу имали су посебно осмишљени текстови који су омогућавали да се азбучни низ научи лакше и брже. То показује и текст који је у свом делу *Кнежевина Србија* (1878) забележио Милан Ђ. Милићевић боравећи у Ужичком округу (в. Прилог 2).

4. Учење азбучног реда слова у савременој настави. Данас се у букварској настави примењује гласовно-аналитичко-синтетички метод. „Овај савремени и у нас најпопуларнији метод почетног читања заснован је на комбиновању елемената употребљаваних и делимично употребљаваних метода“ (Милатовић 2005: 59). Дакле, у савременој настави почетног читања напуштена је алфабетска метода. Међутим, научити напамет азбучни ред слова данашњем човеку је потребније него некадашњем, будући да се свакодневно служи разним картотекама, каталозима, регистрима и уопште списковима података било које врсте сложених по алфабетском реду. Зато је потребно да ученик на самом почетку школовања научи азбучни ред слова; само је питање: *У којој фази наставе почетног описмењавања то треба остварити?*

У савременој настави почетног читања и писања, прво се уче гласовне вредности и облици слова. Данас се инсистира на томе да после научених неколико слова одмах се почиње са писањем и читањем речи од усвојених слова (дакле, не чека се да се савладају сва слова да би се почело са читањем и писањем). Слова се у савременој настави не уче

по азбучном реду (него су изабрана по критеријуму једноставности облика и критеријуму фреквенције). Азбучни низ се учи тек пошто се науче сва слова. Такав поступак омогућава ученику да учећи азбучни низ систематизује и учврсти своје знање облика и гласовних вредности слова.

Дакле, од времена ћирило-методијевског ширења писмености до данашње модерне обуке почетног читања и писања – усвајање азбучног реда слова јесте саставни део методички усмереног и осмишљеног описмењавања. Методичари су већ одавно указали да нам напуштене методе могу помоћи у решавању практичних проблема у настави, „дајући идеју да неке старе принципе примјенимо под новим увјетима и на нов начин“ (Перушко 1971: 24). Као потврда овоме може се навести да се поред азбучног акростиха јавља и мнемотехничка метода (које слово на што личи), као у *Буквару* Живана Д. Ивановића (Ивановић 1931), првом српском буквару у коме се током обуке писања уместо косог писма притискањем учи исправно писмо притискањем.⁸

Азбучни акростих у функцији усвајања азбучног реда слова дат је и у једном од савремених званично одобрених буквара у Србији (в. Богавац – Бојовић – Андрић 2004: 74, Прилог 3). То је народна умотворина која се одликује динамичним ритмом, необичним нонсенсним садржајем, као и – за дух савременог детета – древним призвуком. Азбука је била инспирација и песницима који су писали поезију за децу Љубивоје Ршумовић, Добрица Ерић. Једна од таквих песама је *Словарица* познатог српског песника Драгана Лукића, која се налази у читанци за први разред (в. Вучковић 1996: 74, Прилог 4). То значи да од азбучних молитви из времена Ћирила и Методија до данашње наставе почетног читања и писања постоји континуитет у спровођењу поступка усвајања азбучног реда слова.

5. Закључни осврт. Употреба азбучних молитви као дидактичког средства за учење азбуке путем усвајања азбучног реда, у просветитељском раду Солунске браће и њихових ученика, допринела је да азбучне молитве постану саставни део еволуције буквара. Азбучне молитве – заједно са творевинама као што су *толковаја азбука*, *азбука-пропис* и *азбуковник* – имале су и значајну улогу у развоју наставе почетног читања и писања.

Иако се учење азбучног реда данас не остварује као прва фаза и основни поступак у настави почетног читања, остале су тековине ћирило-методијевског азбучног акростиха као наставног средства у савладавању азбучног реда, што је од посебног значаја за савременог човека. На тај начин веза са просветитељским радом Ћирила и Методија остаје непрекинута и данас.

⁸ О *Буквару* Живана Д. Ивановића, в. Николић 2011, Пурић 2007.

ЛИТЕРАТУРА

- Врана 1963:** Vrana, J. O postanku i karakteru staroslovjenskih azbukvara i azbučnih molitvi. – „Filologija“, № 4/1963, 191–204.
- Дарчевска 1979:** Дарчевска, И. Старинные славянские азбуки и буквари. – Советское славяноведение. № 4/1979, 56–66.
- Демкова – Дробленкова 1968:** Демкова, Н. С. & Н. Ф. Дробленкова. К изучению славянских азбучных стихов. In: Литературные связи древних славян. Труды отдела древнорусской литературы, 23. Академия наук СССР. Ленинград: Институт русской литературы. Издательство „Наука“, 1968, 27–61.
- Драгова 1969:** Драгова, Н. Втората апология на българската книга и нейните извори. In: Константин Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София: БАН, 1969, 315–347.
- Загребин 1981:** Загребин, В. М. Заупокойные стихири азбуковне в сербском „Требнике“ XIII века. – Археографски прилози, № 3/1981, 65–91.
- Зыков 1971:** Зыков, Э. Г. Судьба Азбучной молитвы в древнорусской письменности. In: Древнорусская литература и русская культура XVIII–XX вв. Труды отдела древнорусской литературы, 26. Академия наук СССР. Ленинград: Институт русской литературы. Издательство „Наука“, 1971, 177–191.
- Илић 2009:** Илић, М. Методика наставе почетног читања и писања. Бања Лука: Комесграфика, 2009.
- Јовановић-Стипчевић 1981:** Јовановић-Стипчевић, Б. Текстолошка условљеност састава и броја слова старословенске азбуке према „Стихирама на Рођење и Крштење“ у српском препису. – Археографски прилози, № 3/1981, 93–121.
- Куев 1969:** Куев, К. М. Разпространение и сегашно местонахождение на „Азбучната молитва“. In: Константин Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София: БАН, 1969, 281–308.
- Константин Филозоф 1989:** Константин Филозоф. Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића. Стара српска књижевност. Београд: Просвета, СКЗ, 1989.
- Мареш 1964:** Mareš, V. A. Azbučna báseň z rukopisu Státní veřejné knihovny Saltykova-Ščedrina v Leningradě (Sign. Q I 1202). – Slovo, № 14/1964, 5–24.
- Милатовић 2005:** Милатовић, В. Методика наставе почетног читања и писања. Београд: Звод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Мошин 1973:** Mošin, V. Još o Hrabru, slavenskím azbukama i azbučnim molitvama. – Slovo, № 23, 1973, 5–71.
- Николић 1998:** Nikolić, V. Istorijsko-metodički aspekti transfera učenja azbučnog reda slova. – Pedagogija, № 2/1998, 100–112.
- Николић 2011:** Николић, М. Синтаксичка структура старих српских буквара. – Српски језик, № 16/2011, 541–558.
- Перушко 1971:** Peruško, T. Materinski jezik u obaveznoj školi (Specijalna didaktika). Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1961.

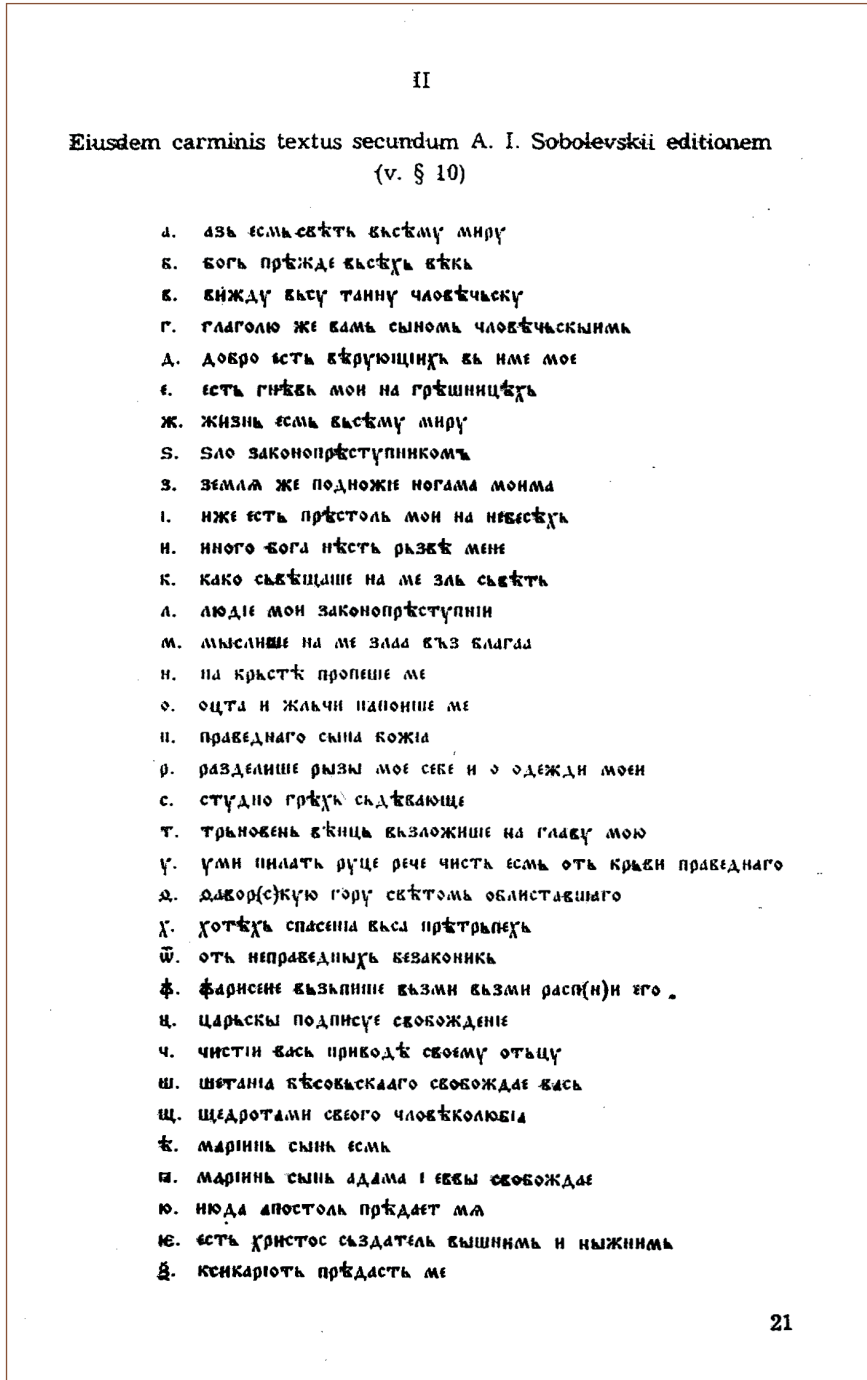
- Пурић 2007:** Пурић, Д. Примена модерних европских учења у „Буквару“ Живана Ивановића. In: *Образовање и усавршавања наставника. Зборник радова са научног скупа. Ужице: Учитељски факултет, 2007, 149–160.*
- Реџник књижевних термина 1985:** *Rečnik književnih termina.* Beograd: Nolit, 1985.
- Трифуновић 1990:** Трифуновић, Ђ. *Азбучник српских средњовековних појмова.* Београд: Нолит, 1990.
- Хам 1974:** Ham, J. *Staroslavenska gramatika.* Zagreb: Školska knjiga, 1974.

ИЗВОРИ

- Богавац – Бојовић – Андрић 2004:** Богавец Д., Д. Бојовић & Д. Андрић. *Буквар.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Вучковић 1996:** Вучковић, М. *Читанка за 1. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.
- Ивановић 1931:** Ивановић, Ж. Д. *Буквар.* Ужице: Издање књижаре Љуб. М. Романовића, 1931.
- Милићевић 1878:** Милићевић, М. Ђ. *Кнежевина Србија.* Београд: Државна штампарија, 1878.
- Новаковић 2000:** Новаковић, С. *Примери књижевности и језика старог и српско-словенскога.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- Стојановић 1846:** Стојановић, И. *Брзоукій букваръ.* Београд: Типографија Княжества Србскогъ, 1846.

Прилог 1:

Препис азбучне молитве која се чува у библиотеци у Петрограду, препис је издање А. И. Собољевског (Мареш 1964: 21):

Прилог 2:

Текст намењен усвајању азбучног низа, који је у свом делу *Кнежевина Србија* заблежио Милан Ђ. Милићевић у Ужичком округу (Милићевић 1878: 591):

Аз Боже! Види гавране доле! Е ли жив? Зна Иван Костић. Лазар мисли нама оно поклонити. Рече Стеван тугор Урошу: Хвала хришћанској, цркви чачанској, шабачкој: јер (је) јунак Јанко Ћирић (и) Ђорђе Цацић.⁹

Прилог 3:

Народна (фолклорна) песма за учење узбучног реда у једном од данашњих званично одобраних српских буквара (Богавац – Бојовић – Андрић 2004: 77):

АЗБУКА (Народна умотворина)

Аој / Брате / Видоје / Гледај / Доле / Ђердане / Ено / Жене / Змајеве / Испод / Јеле / Кривуље / Лепо / Људи / Маштали / Нашу / Њиву / Орале / Петар / Рече / Станоју / Тражи / Ћерку / Убаву / Фина / Храна / Царева / Чиста / Цада / Широка

Прилог 4:

Песма Драгана Лукића у читанци за први разред (Вучковић 1996: 74):

Драган Лукић: СЛОВАРИЦА

А – на ногама стоји / Б – уме да броји / В – кола буче / Г – гугуче / Д – доноси дан / Ђ – ђурђевак
 ран / Е – крије се у лету ласте / Ж – у житу расте / З – у звону звони / И – на игру гони /
 Ј – једрењаком једри светом / К – је увек са качкетом / Л – лије олово / Љ – љуљашку љуља /
 М – мамино слово / Н – свеску најврља / Њ – њушкицу има / О – обруч котрља / П – је с пекарима /
 Р – радост доноси / С – сија у роси / Т – из топа туче / Ћ – је с медом ћупче / У – за уво вуче / Ф – је
 фењер / Х – снагом се хвали / Ц – цртај, за то имаш дара / Ч – Чича Ницу оцачара / Џ – живи у џепу /
 Ш – је час у школи / а час је на шлепу / словарици нашој / увек на репу.

⁹ Фонеме (графеме) из азбуке Вука Стеф. Караџића додата су накнадно ван азбучног реда.

НАПОМЕНЕ О ЛИЧНИМ ИМЕНИМА У ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА ДЕСПОТА СТЕФАНА И ДЕСПОТА ЂУРЂА*

Владимир Поломац
Универзитет у Крагујевцу
vladimir.polomac@gmail.com

1. Увод. У раду се истражује систем личних имена у старосрпским повељама и писмима насталим у канцеларији деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића. Грађа је ексцерпирана из 39 докумената који су нам били познати на основу фотографских снимака¹:

(1) МД 1392 – Писмо кнегиње Милице и кнеза Степана Дубровчанима којим траже да јој се врати појас (пре 6. VIII 1392); (2) ЈП 1395 – Први примерак повеље монахиње Јевгеније са синовима кнезом Стефаном и Вуком манастиру Св. Пантелејмона (Ново Брдо, 8. VI 1395. године); (3) ЈЛ 1394–1395 – Повеља монахиње Јевгеније са синовима кнезом Стефаном и Вуком манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори (1394–1395); (4) Н 1396 – Акт игумана Никодима о оснивању двадесет адрфата у манастиру Св. Пантелејмону (1396. год.); (5) ЈЛ 1398 – Повеља монахиње Јевгеније манастиру Великој Лаври Св. Атанасија (манастир Жупањевац, 1. VIII 1398); (6) ЈП 1400 – Други примерак (одломак) повеље монахиње Јевгеније са синовима манастиру Св. Пантелејмона (Ново Брдо, 8. VI 1400); (7) СХ 1392–1402 – Повеља кнеза Стефана, мајке кнегиње Милице и брата Вука, манастиру Хиландару (1392–1402); (8) ЈХ 1394–1402 – Повеља монахиње Јевђеније са синовима господином кнезом Стефаном и господином Вуком Пиргу Св. Василија (1394–1402); (9) ЈД 1397–1402 – Повеља монахиње Јевгеније манастиру Високим Дечанима (1397–1402); (10) СЈ 1404–1405 – Повеља деспота Стефана деспотици монахињи Јевпраксији (1404–1405); (11) СД 1405 – Повеља деспота Стефана Дубровчанима (Борач, 2. XII 1405); (12) ГД 1405 – Повеља Маре Бранковић и синова Дубровнику (Вучји Трн, 29. XII 1405); (13) СТ 1406 – Повеља деспота Стефана манастирима Тисмани и Водици у Румунији (1406); (14) МХ 1406 – Повеља госпође Маре са синовима манастиру Хиландару (15. X 1406); (15) СЛ 1407а – Повеља (А) деспота Стефана манастиру Великој Лаври Св. Атанасија (5. I 1407); (16) СЛ 1407б – Повеља (Б) деспота Стефана манастиру Великој Лаври Св. Атанасија

* Рад је настао у оквиру научног пројекта 178001 (*Историја српског језика*) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Истраживањем нису обухваћена три документа која су нам била позната само на основу издања: две повеље деспота Ђурђа Ватопеду (1427–1428 и 1432) и повеља деспота Ђурђа великом челнику Радичу (1429–1430).

(5. I 1407); (17) СХ 1406–1407 – Повеља деспота Стефана Хиландару (1406–1407); (18) ГП 1403–1408 – Повеља Гргура Бранковића са мајком Маром и браћом Ђурђем и Лазаром манастиру Св. Павла (1403–1408); (19) ЂП 1410 – Повеља деспота Ђурђа са мајком Маром и братом Лазаром манастиру Св. Павла (Пећ, 15. XI 1410); (20) СХ 1411 – Повеља деспота Стефана Хиландару (Јагодна, 8. VI 1411); (21) СМ 1413 – Повеља деспота Стефана манастиру Милешеви (1413); (22) СЛ 1414–1415 – Повеља деспота Стефана манастиру Великој Лаври Св. Атанасија (1414–1415); (23) СВ 1417 – Повеља деспота Стефана манастиру Ватопеду (2. VII 1417); (24) ЂП 1419 – Повеља деспота Ђурђа и госпође Јерине манастиру Св. Павла (Вучји Трн, 15. XI 1419); (25) И 1402–1422 – Акт игумана Илариона о оснивању два адрфата у манастиру Св. Пантелејмона (1402–1422); (26) ЂД 1424 – Писмо деспота Ђурђа Бранковића Дубровчанима којим потражује доходак за јерусалимске калуђере (1424); (27) СЛ 1427 – Повеља деспота Стефана манастиру Великој Лаври Св. Атанасија (20. I 1427. год.); (28) ЂД 1428 – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику (Некудим, 28. XII 1428); (29) ЂП 1427–1429 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Св. Пантелејмона (1427–1429); (30) ЂР 1428–1429 – Повеља деспота Ђурђа великом челнику Радичу (1428–1429); (31) ЂЕ 1429 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Есфигмену (Жича, 11. IX 1429); (32) ЂР 1430 – Повеља деспота Ђурђа великом челнику Радичу (1430); (33) РК 1430–1431 – Повеља великог челника Радича манастиру Кастамониту (1430–1431); (34) РК 1433 – Повеља великог челника Радича манастиру Кастамониту (22. V 1433); (35) ЂЛ 1429–1439 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Великој Лаври Св. Атанасија (1429–1439); (36) ЂД1 1445 – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику (Смедерево, 17. IX 1445); (37) ЂД2 1445 – Повеља деспота Ђурђа Бранковића и сина му Лазара Дубровнику (Смедерево, 17. IX 1445); (38) ЂЛ 1452 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Великој Лаври Св. Атанасија (Смедерево, 16. II 1452); (39) ЂВ 1456 – Повеља деспота Ђурђа и деспота Лазара грачанском митрополиту Венедикту (Смедерево, 6. IX 1456).

2. Анализа грађе. Статистички преглед забележених личних имена у испитиваним повељама и писмима приказан је у следећој табели²:

Антропонимске категорије	Број имена	Број потврда
Лична имена	142	538
– владара	14	242
– властеле	38	74
– зависних људи	23	26
– монаха	75	196
Проепоними	30	37

² Пошто се један број имена понавља у различитим категоријама, укупан број имена нешто је мањи од простог збира имена из свих категорија.

Ексерпирана грађа разврстана је на лична имена (у ужем смислу) и проепониме³. Ужа класификација унутар прве групе имена проведена је према критеријуму друштвеног статуса носилаца имена. Разликована су имена владара и чланова владарских породица, имена више и ниже световне властеле, имена зависних људи и имена монаха (укључујући и црквене великодостојнике). Изван овога прегледа остала су имена библијских личности која се најчешће јављају у аренгама и санкцијама повеља, као и имена светаца (хагионими) која се најчешће јављају у вези са дарованим манастирима и црквама.

2.1. Имена владара и чланова владарских породица. Велики број имена владара и чланова владарских породица очекиван је с обзиром на дипломатички формулар докумената. Имена редовно долазе у интитулацијама повеља, а врло често и у експозицијама приликом позивања издаваоца повеље на документа о истом предмету која су издали његови претходници.

Азбучни регистар имена владара и чланова владарских породица са подацима о носиоцима имена и потврдама⁴:

Влк (x48), брат кнеза и деспота Стефана [ЈЛ 1394–1395 (x1), ЈП 1395 (x3), Н 1396 (x29), ЈП 1400 (x1), СХ 1392–1402 (x2), ЈХ 1394–1402 (x1), ЈД 1397–1402 (x1), СЈ 1404–1405 (x1)]; Вук Бранковић [ГД 1405 (x5), ЂД1 1445 (x4)].

Гргур (x12), брат деспота Ђурђа [ГД 1405 (x5), МХ 1406 (x1), ЂП 1419 (x1)]; син деспота Ђурђа [ЂД1 1445 (x2), ЂД2 1445 (x2), ЂЛ 1452 (x1)].

Ђурђ (x19), деспот Ђурађ Бранковић [ГД 1405 (x4), МХ 1406 (x1), ГП 1403–1408 (x1), ЂП 1410 (x1), ЂД 1424 (x1), ЂД 1428 (x1), ЂП 1427–1429 (x1), ЂР 1428–1429 (x1), ЂЕ 1429 (x1), ЂР 1430 (x1), РК 1433 (x1), ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1), ЂЛ 1452 (x1), ЂВ 1456 (x2)].

Жигмунда (x1), угарски краљ [ЂР 1428–1429 (x1)].

Јерина (x5), жена деспота Ђурђа [ЂП 1419 (x1), ЂЕ 1429 (x1), ЂЛ 1429–1439 (x1), ЂЛ 1452 (x2)].

Јелена (x1), Јелена Палеологиња, кћи морејског деспота Томе Палеолога, жена деспота Лазара Бранковића [ЂЛ 1452 (x1)].

Ијерина (x1), жена деспота Ђурђа [ЂЛ 1452 (x1)].

Катакузина (x1), кћи деспота Ђурђа [ЂЛ 1452 (x1)].

Лазар (x45), кнез Лазар [ЈП 1395 (x1), Н 1396 (x5), СХ 1392–1402 (x3), СД 1405 (x5), ГД 1405 (x4), ЂД 1428 (x5), ЂД1 1445 (x4)]; Лазар, брат деспота Ђурђа [ГД 1405 (x4), МХ 1406 (x1), ГП 1403–1408 (x1), ЂП 1410 (x3), ЂП 1419 (x1)]; деспот Лазар, син деспота Ђурђа [ЂД1 1445 (x2), ЂД2 1445 (x2), ЂЛ 1452 (x2), ЂВ 1456 (x2)].

Мара (x6), госпођа Мара Бранковић, жена Вука Бранковића [ГД 1405 (x3), МХ 1406 (x1), ЂП 1410 (x1)]; царица Мара, кћи деспота Ђурђа [ЂЛ 1452 (x1)];

Милица (x4), кнегиња Милица [МД 1392 (x1), СХ 1392–1402 (x3)].

³ Термин употребљен према Грковић 1983: 101.

⁴ Регистар доноси следеће податке: (1) лично име према старосрпском изговору прве половине XV века, при чему се евентуално присуство изговорног полугласника обележава помоћу њ; (2) укупан број потврда у загради; (3) идентификација носиоца или носилаца имена; (4) скраћеница документа и број потврда у појединачном документу. На овај су начин урађени и други регистри личних имена у овоме одељку, изузев регистра имена монаха, у коме се додаје и грчки или латински облик имена.

СТЕПАН (x5), деспот Стефан Лазаревић [МД 1392 (x1)]; Стефан, син деспота Ђурђа [ЂД1 1445 (x2), ЂД2 1445 (x2)].

СТЕФАН (x103), деспот Стефан Лазаревић [ЈЛ 1394–1395 (x1), ЈП 1395 (x3), Н 1396 (x27), ЈП 1400 (x1), СХ 1392–1402 (x1), ЈХ 1394–1402 (x1), ЈД 1397–1402 (x1), СЈ 1404–1405 (x1), СД 1405 (x2), СТ 1406 (x2), СХ 1406–1407 (x1), СЛа 1407 (x1), СЛб 1407 (x1), СХ 1411 (x2), СМ 1413 (x1), СЛ 1414–1415 (x1), СВ 1417 (x1), И 1402–1422 (x1), СЛ 1427 (x2), ЂД 1428 (x9), ЂП 1427–1429 (x4), ЂР 1428–1429 (x1), РК 1433 (x1), ЂЛ 1429–1439 (x1), ЂД1 1445 (x5), ЂД2 1445 (x4), ЂЛ 1452 (x1)]; цар Стефан Душан [ЈП 1395 (x2), СХ 1392–1402 (x1), СД 1405 (x5), ГД 1405 (x6), СЛа 1407 (x1), СЛб 1407 (x1), ЂД 1428 (x5), ЂД1 1445 (x4), ЂЛ 1452 (x1)]; Стефан, син деспота Ђурђа [ЂЛ 1452 (x1)].

УРОШ (x1), краљ Стефан Урош III Дечански [ЈД 1397–1402 (x1)].

У вези са наведеним именима могу се дати следећи коментари: (а) најфреквентније владарско име очекивано је *Стефан*; (б) облик *Степан* употребљен је у духу српског народног језика само у повељама и писмима упућеним Дубровнику; (в) насупрот очекиваном фонетизму *Јерина* (у духу српског народног језика), у једноме примеру у ЂЛ 1452 долази и српскословенски фонетизам *Ијерина*, без етимолошког оправдања (уп. грч. Εἰρήνη); (г) према грч. Κατακούζηνορ забележено је само *Катакузина* (уместо очекиваног фонетизма *Кантакузина*); (д) у категорију владарских имена сврстано је и име *Жигмунда*, адаптирано према именицама женског рода, што је познато и другим нашим средњовековним споменицима (уп. РКС I: 337).

2.2. Имена више и ниже световне властеле. Највећи број имена српске средњовековне властеле забележен је у завршним деловима повеља упућеним Дубровнику, приликом навођења *милосника* „извршилаца владареве милости“. Осим повеља упућених Дубровнику, нешто више података о средњовековној властели пружа ЈХ 1394–1402, и посебно ЈП 1395.

Азбучни регистар личних имена више и ниже властеле са подацима о носиоцима имена и потврдама из корпуса:

АВГУСТИЈАН (x1), десечар [ЈХ 1394–1402 (x1)].

АЛЕКСА (x1), дијак [ЂП 1410 (x1)].

АНДРУШКО (x2), Андрушко Бобаљевић, дубровачки властелин [ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1)].

БОГДАН (x6), Богдан Радујевић, властелин [ЈП 1395 (x1)]; логотет [СД 1405 (x1)]; писар [ЂП 1419 (x1)]; протовестијар [ЂД 1428 (x1)]; логотет [ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1)].

БОГОСЛАВ (x1), Богослав Брмбаља, властелин [ЈП 1395 (x1)].

БРАНКО (x1), ђефалија приштевски [ЈХ 1394–1402 (x1)].

ВЕСЕЛКО (x1), властелин [И 1402–1422 (x1)].

ВИДОСЛАВА (x2), властелинка, жена војводе Николе Зојића [ЈП 1395 (x1)]; властелинка, жена војводе Новака Белоцрквића [ЈП 1395 (x1)].

ВЛК (x1), челник [ЈХ 1394–1402 (x1)].

ВЛКОСЛАВ (x1), властелин [ЂР 1428–1429 (x1)].

ВОЛИХНА (x1), логотет [ЂД 1428 (x1)].

ДУКА (x1), властелин [ЈП 1395 (x1)].

ЖИВКО (x1), Живко Гундулић, дубровачки властелин [ЂД 1428 (x1)].

ЗУБ (x3), припадник ниже властеле [ЈЛ 1398 (x3)].

- ЈУГА** (x1), властелин [ЈП 1395 (x1)].
ЛУКА (x1), логотет [ЈП 1395 (x1)].
ЛУКАЧ (x1), војвода [ГД 1405 (x1)].
МАРИН (x5), дубровачки властелин [МД 1392 (x2)]; Марин Растић, дубровачки властелин [СД 1405 (x1), ГД 1405 (x1), ЂД 1428 (x1)].
МАТКО (x2), Матко Градић, дубровачки властелин [СД 1405 (x1), ГД 1405 (x1)].
МИЛТОШ (x1), војвода [СД 1405 (x1)].
МИЉАН (x1), челник [ГД 1405 (x1)].
МИХАИЛ (x1), Михаил Кузмић, властелин [ГД 1405 (x1)].
МИХАЛ (x3), војвода Михал [ЈП 1395 (x1)]; велики челник Михал [ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1)].
МЛАДЕН (x1), Младен Пьсјисин, властелин [СЈ 1404–1405 (x1)].
НИКОЛА (x2), војвода Никола Зојић [ЈП 1395 (x1)]; Никола Гојисаљић [ЈХ 1394–1402 (x1)].
НИКША (x2), Никша Тамарић, дубровачки властелин [ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1)].
НОВАК (x3), војвода Новак Белоцрквић [ЈП 1395 (x2)]; Новак дијак [ЂП 1410 (x1)].
ОБРАД (x2), Обрад Драгослалић, властелин [СХ 1392–1402 (x2)].
ПАВЉЕЦ (x1), десечар [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ПАСКОЈЕ (x2), Паскоје Соркочевећ, Дубровчанин, челник ризнички [ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1)].
РАДОСЛАВ (x1), војвода [ЂД 1428 (x1)].
РАДЕЈКО (x1), припадник ниже властеле [ЈЛ 1398 (x1)].
РАДИЧ (x11), Радич Дрџић, писар кнегиње Милице [ЈЛ 1398 (x1)]; Радич, велики челник [ЂД 1428 (x1), ЂР 1428–1429 (x2), РК 1430–1431 (x2), РК 1433 (x3), ЂР 1430 (x2)].
СТЕПАН (x1), Степан Ратковић, велики логотет [ЂВ 1456 (x1)].
СТЕФАН (x1), челник [ГД 1405 (x1)].
ХРЕБЕЉАН (x1), велики челник [СД 1405 (x1)].
ШИШАТ (x2), припадник ниже властеле [ЈЛ 1398 (x2)].

Међу личним именима више и ниже властеле преовлађују имена словенског порекла. У оквиру ове групе имена преовлађују изведенице (наводе се према суфиксима): *-ко*: *Бранко*, *Веселко*; *-ејко*: *Радејко*; *-ихна*: *Војихна*; *-а*: *Југа*; *-ош*: *Милтош*; *-јан*: *Миљан*; *-ен*: *Младен*; *-ак*: *Новак*; *-ич*: *Радич*; *-ат*: *Шишат*. Најстарији творебени модел словенских личних имена, сложена имена од две основе, репрезентују мушка и женска лична имена са основом *-слав* у другом делу сложенице: *Богослав*, *Влкослав*, *Радослав*, *Видослава*. У категорију сложених имена може се убројати и преведено име *Богдан* (према Грковић 2001: 643), могуће још у прасловенском језику). У имену *Обрад* огледа се префиксална творба, док имена *Влк* и *Зуб* представљају моноксемна (самотворна) имена.

Велики број српских средњовековних властелина носи и хришћанска имена. У овој категорији имена разликујемо: (а) имена преузета преко грчког језика: *Лука* (Λουκάς), *Михаил* и *Михал* (Μιχαήλ), *Никола* (Νικόλαος), *Степан* и *Стефан* (Στέφανος); (б) име *Августујан* преузето лат. посредством (Augustianus); (в) имена *Алекса*, *Лукач* и *Пављец*, која представљају хибридне творевине (основа + словенски суфикс).

За два имена не може се са сигурношћу одредити порекло. Вероватно несловенског порекла је име *Дука*: према ERHSJ I: 463 – потиче „од бизантског латинизма *δοῦκας*“, док се М. Грковић у РЛИ: 85 допушта и хришћанско порекло („*Доῦκας* – вођа, име хришћанског светитеља“), као и могућност образовања словенског хипокористика од *Дубравко*, *Душан*, итд. Име *Хребелеан*,

највероватније представља изведеницу од основе *хреб* („пањ, стабло, дебло“, нејасног постања, можда од *хриб* <итал. *grippa, greppa*, уп. ERHSJ I: 686–687) и словенског суфикса *-ељан*.

Посебно наводимо лична имена дубровачких властелина забележена у повељама упућеним Дубровнику: *Живко*, словенска изведеница; *Марин*, хришћанско календарско примљено преко лат. *Marinus*; *Андрушко*, *Матко*, *Никша*, *Паскоје*, хибридне форме од страних основа и словенских суфикса.

Упркос томе што невелики корпус забележених властеоских имена не пружа довољно материјала за извођење ширих закључака, и на основу овако ограниченог материјала могу се дати значајне напомене. Најпре, лично име *Богдан* било је веома популарно међу средњовековном српском властелом (али и међу зависним људима, в. т. 2.3), о чему сведочи чак пет потврда овога имена код различитих властелина⁵. Као што је и очекивано, примећује се висока фреквенција творбене основе *рад-*, као и висока фреквенција суфикса *-ко*. Име *Стефан* (*Степан*) у овој групи, указује на то да ово име није више било резервисано само за владаре, већ и за властелине, а како сведочи турски попис Области Бранковића (1455) и за зависне људе (уп. Грковић 2001: 657). Међу забележеним словенским именима посебно треба истаћи име *Југа* (у турском попису Области Бранковића 1455. год. забележено само једним примером *Југо*, уп. Грковић 2001: 713) (вероватно мотивисано страном света), док међу хришћанским именима посебно стоје *Августујан* и *Пављеуц*, за која немамо друге потврде у српским средњовековним споменицима (уп. RJA I: 124, IX: 716; незабележено у РЛИ и Грковић 2001). Поред тога, у имену *Пављеуц* посебно су интересантни структура и порекло суфикса *-(j)еуц* (уп. и коментар у RJA IX: 716: „Нејасно је -јe-“).

2.3. Имена зависних људи. Сва забележена имена зависних људи потичу из две повеље: ЈП 1395 и ЈХ 1394–1402. У ЈП 1395 наводе се имена зависних људи које српски феудалци дарују манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори, а у ЈХ 1394–1402 имена зависних људи и стариника који су учествовали у одређивању међа између села Пасијана⁶ и Ливоче⁷, као и у одређивању Коњушке међе⁸.

Азбучни регистар личних имена зависних људи са подацима о носиоцима имена и потврдама из корпуса:

Берош (x1), стариник, љубостињски човек [ЈХ 1394–1402 (x1)].

Богдан (x3), стариник из Цернице⁹ [ЈХ 1394–1402 (x1)]; Богдан Кикић (x1), стариник из Сврчина¹⁰ [ЈХ 1394–1402 (x1)]; Богдан Миховић (x1), стариник из Сврчина [ЈХ 1394–1402 (x1)].

⁵ Ово је једно од најфреквентнијих имена у Области Бранковића, о чему сведочи и турски попис ове области из 1455. год. (уп. Грковић 2001: 657).

⁶ Данашње село *Пасјане*, јужно од Гњилана (Младеновић 2007: 171).

⁷ Данас села *Горњи* и *Доњи Ливоч* југозападно од Гњилана (Младеновић 2007: 171).

⁸ Међа данашњег села *Коњух*, северно од Липљана (Младеновић 2007: 171).

⁹ Данашње село *Церница*, југозападно од Гњилана (Младеновић 2007: 171).

¹⁰ Данашње село *Сврчин*, југозападно од Лиљана (Младеновић 2007: 172).

- БОГОСАВ** (x1), Богосав Ненојевић, стариник из Ливадија [ЈХ 1394–1402 (x1)].
- БОЖИЋ** (x1), Божић Добреновић, стариник из Липљања¹¹ [ЈХ 1394–1402 (x1)].
- БУЉАН** (x1), стариник из Цернице [ЈХ 1394–1402 (x1)].
- ВЛКОТА** (x1), Влkota Богдасевић из града Светаго Прокопија¹² [ЈП 1395: 20].
- ВОЈИСАВ** (x1), стариник [ЈХ 1394–1402 (x1)].
- ДАВИД** (x1), Давид Хропина, стариник из Липљања [ЈХ 1394–1402 (x1)].
- ДАФИНА** (x1), жена из Новог Брда [ЈП 1395 (x1)].
- ДОБРОМИР** (x1), човек из града Светаго Прокопија [ЈП 1395 (x1)].
- ДОЈА** (x1), Доја Балусевић, човек из Болвана¹³ [ЈП 1395 (x1)].
- ДРАЖУЈ** (x1), човек из Лесковца [ЈП 1395: 21].
- ИВАН** (x1), Иван Сулијар, стариник [ЈХ 1394–1402: 32].
- ИВАНКО** (x1), стариник из Грачанице [ЈХ 1394–1402: 40].
- КОСТАДИН** (x1), човек из Лесковца [ЈП 1395: 21].
- МАРТИН** (x1), Мартин Врља, човек из Новог Брда [ЈП 1395: 21].
- ПЕЋЪР** (x1), Петър Голклас, стариник из Ливадија [ЈХ 1394–1402: 41].
- РАДИВОЈ** (x1), стариник из Гњивљани¹⁴ [ЈХ 1394–1402: 32].
- РАДОСАВ** (x1), Радослав Опорџ, стариник из Грачанице [ЈХ 1394–1402: 40].
- РАДОСЛАВ** (x2), Радослав Бугарин, човек из Крушевца [ЈП 1395: 19]; човек из града Светаго Прокопија [ЈП 1395: 20].
- РАПАШ** (x1), стариник из Жегре¹⁵ [ЈХ 1394–1402: 33].
- РАША** (x1), Раша Рађевић, човек из Болвана [ЈП 1395: 18].
- СТАНКО** (x1), човек из Сталаћа [ЈП 1395: 19].

Као и у категорији имена више и ниже властеле, и овде се налази више потврда за имена словенског порекла. Словенска изведена имена наводе се према суфиксима: *-ош*: *Берош*, *-ић*: *Божич*, *-ота*: *Влkota*, *-уј*: *Дражуј*, *-ко*: *Станко*, као и два хипокористика изведена суфиксом *-а*: *Раша* и *Доја* (ово друго од *Доброслав*, *Добромир*, *Радосав*, итд. (уп. РЛИ: 79, Грковић 1983: 175). Међу словенским сложеним именима од две основе са налазе се са више од једном потврдом имена *Богдан* и *Радослав*. Остала сложена имена: *Добромир*, *Радивој*, као и *Богосав*, *Војисав*, *Радосав*, у којима се огледа резултат упрошћавања консонантске групе *сл > л*.

Забележена имена хришћанског порекла примљена су преко грчког језика: *Давид* (Δαβίδ, Δαβίδ), *Иван* (Ιωάννης), *Костадин* (Κωνσταντίνος < лат. Konstantinus), *Мартин* (Μαρτίνος < лат. Martinus), *Петър* (Πέτρος). Хибридне форме (име хришћанског порекла у основи +

¹¹ Данас град *Липљан* јужно од Приштине (Младеновић 2007: 172).

¹² Данашње градско насеље *Прокупље* у југоисточној Србији.

¹³ Данас село *Бован* југоисточно од Крушевца, или истоимено село северно од Алексинца (Младеновић 2007: 310, 327).

¹⁴ Данашњи град *Гњилане* у Биначком Поморављу (Младеновић 2007: 169).

¹⁵ Данас село *Жегра*, јужно од Гњилана (Младеновић 2007: 171).

словенски суфикс) налазе се у двама примерима: *Иванко* (*Иван-* + *-ко*) и *Рапаш*, вероватно од имена *Рап(а)* (варијанта имена Ῥαφαήλ) и суфикса *-аш* (уп. РЛИ: 170), при чему се грчки консонант φ адаптира као /п/.

Име *Дафина* је мотивисано грчким фитонимом (δάφνη, уп. РЛИ: 241). Порекло имена *Буљан* (од *Буљ(а)-* + *-ан*) није до краја разјашњено: име *Буља* „може бити од Будимир, Будислав, Булат, итд., а може бити и надимак узет за лично име“ (РЛИ: 48).

2.4. Имена монаха. Изузму ли се Н 1396 и И 1402–1422 у којима се набрајају имена монаха руског манастира Св. Пантелејмона на Светој Гори, највећи број забележених монашких имена налази се у *интервенцијама* манастирских даровница.

Азбучни регистар свих забележених личних имена са подацима о пореклу, као и о носиоцима имена и потврдама из повеља¹⁶:

- АВЕРКИЈЕ** (x1), Αβέρκιος, Пант, црковник [И 1402–1422 (x1)].
- АГАТОН** (x1), Αγάθων, Пант [Н 1396 (x1)].
- АКАКИЈЕ** (x1), Ακάκιος, Ват [СВ 1417 (x1)].
- АНДОНИЈЕ** (x4), Αντώνιος, Пант, поп [Н 1396 (x1)]; Пант, дијакон [И 1402–1422 (x1)]; Лавр [СЛ 1414–1415 (x1)]; Лавр [ЂЛ 1452 (x1)].
- АНДРЕЈА** (x1), Ανδρέας, Пант [Н 1396 (x1)].
- АРСЕНИЈЕ** (x3), Αρσένιος, Пант, проигумън [Н 1396 (x1)]; Лавр [ЂЛ 1429–1439 (x1), ЂЛ 1452 (x1)].
- АТАНАСИЈЕ** (x2), Αθανάσιος, Пант, поп [И 1402–1422: (x1)], Пант, дијакон [И 1402–1422 (x1)].
- ВАРЛАМ** (x1), Βαρλαάμ, Пант, иконом [Н 1396 (x1)].
- ВАСИЛИЈЕ** (x1), Βασίλειος, Пант, поп [Н 1396 (x1)].
- ВЕНЕДИКЪТ** (x2), лат. Benedictus, Венедикът Цреповић, поп [СХ 1411 (x1)]; Пант, дијакон [И 1402–1422 (x1)];
- ВЕНЕДИКАТ** (x4), лат. Benedictus, митрополит грачански [ЂВ 1456 (x4)].
- ВИТАЛИЈЕ** (x1), Βιτάλιος, Пант, трапезар [И 1402–1422 (x1)].
- ГАВРИЛ** (x1), Γαβριήλ, јерусалимски калуђер [ЂД 1424 (x1)].
- ГЕНАДИЈЕ** (x5), Γεννάδιος, Лавр, игумен [СЛа 1407 (x2), СЛб 1407 (x2), СЛ 1414–1415 (x1)].
- ГРИГОРИЈЕ** (x4), Γρηγόριος, Хил, игумен [ЈХ 1394–1402 (x1)]; Лавр [СЛа 1407 (x1), СЛб 1407 (x1), СЛ 1414–1415 (x1)].
- ДАВИД** (x4), Δαβίδ, Δαυίδ, Пант, духовник [Н 1396 (x1)]; Пант, поп [Н 1396 (x1)]; Пант, дијакон [Н 1396 (x1)]; Есф, духовник, јеромонах [ЂЕ 1429 (x1)].
- ДАМИЈАН** (x1), Δαμιανός, Пант, дијакон [И 1402–1422 (x1)].
- ДАНИЛ** (x4), Δανιήλ, српски патријарх [ЈП 1395 (x1), ЈП 1400 (x1), СХ 1392–1402 (x1)]; монах Ват, јеклисијарх, јеромонах [СВ 1417 (x1)].
- ДИОНИСИЈЕ** (x1), Διονύσιος, Пант [И 1402–1422 (x1)].
- ДОРОТЕЈ** (x2), Δωρόθεος, Лавр, поп [СЛ 1427 (x1), ЂЛ 1429–1439 (x1)].
- ДОСИТЕЈ** (x2), Δοσίθεος, Пант [Н 1396 (x1)]; Пант, црковник [И 1402–1422 (x1)].
- ЂЕНАДИЈЕ** (x1), Γεννάδιος, Ват, игумен [СВ 1417 (x1)].
- ЂЕРАСИМ** (x2), Γεράσιμος, Пант, поп [Н 1396 (x1)]; Хил [СХ 1392–1402 (x1)].

¹⁶ У регистру су употребљене следеће скраћенице: *Пант* (монах Св. Пантелејмона); *Ват* (монах Ватопеда); *Лавр* (монах Велике Лавре); *Хил* (монах Хиландара); *Есф* (монах Есфигмена); *Каст* (монах Кастамонита); *Тисм* (монах Тисмене); *Павл* (монах Светог Павла); *Хр* (монах Пирга Св. Василија, Хрусије).

- БЕРМАН** (x2), Γερμανός < лат. Germanus, Берман Илић, монах Хр [ЈХ 1394–1402 (x1)]; Лавр, проигимен [ЂЛ 1452 (x1)].
- БЕРОНДИЈЕ** (x1), Γερόντιος, Лавр, поп [ЂЛ 1429–1439 (x1)].
- ИГЪАТИЈЕ** (x1), Ἰγνάτιος, Пант [Н 1396 (x1)].
- ИЈАКОВ** (x1), Ἰάκωβος, Хил [СХ 1392–1402 (x1)]; Пант [И 1402–1422 (x1)].
- ИЈЕРЕМИЈА** (x2), Ἱερεμίας, светогорски прот [ЈЛ 1398 (x1)].
- ИЈОАКИМ**(x1), Ἰωακίμ, Ват, проигумен, јеромонах [СВ 1417 (x1)].
- ИЈОАН** (x2), Ἰωάννης, Хил [СХ 1406–1407 (x1)], Пант, јеклисијарх, поп [И 1402–1422 (x1)].
- ИЈОАНИКИЈЕ**(x1), Ἰωαννίκιος, Пант, духовник [Н 1396 (x1)].
- ИЈОНА** (x2), Ἰωνάς, Пант, духовник [Н 1396 (x1)]; Пант, проигумен [И 1402–1422 (x1)].
- ИЛАРИОН** (x2), Ἰλαρίων, Пант, игумен, јеромонах [И 1402–1422 (x2)].
- ИСАИЈА** (x1), Ησαΐας, Пант, дохијар [И 1402–1422 (x2)].
- ЈЕВГЕНИЈА** (x38), Εὐγενία, монахиња Јевгенија, кнегиња Милица [ЈЛ 1394–1395 (x2), ЈП 1395 (x3), Н 1396 (x25), ЈЛ 1398 (3), ЈП 1400 (x1), ЈХ 1394–1402 (x1), ЈД 1397–1402 (x1), СЈ 1404–1405 (x2)].
- ЈЕВПРАКСИЈА** (x1), Εὐπραξία, великосхимничко име монахиње Јефимије, Јелене Мрњавчевић, жене деспота Угљеше [СЈ 1404–1405(x1)].
- ЈЕВТИМИЈЕ** (x1), Εὐθύμιος, Пант, трапезар [Н 1396 (x1)].
- ЈЕФРОСИНА** (x9), Εὐφροσύνη, великосхимничко име монахиње Јевгеније, кнегиње Милице [СД 1405 (x4), ЂД 1428 (x5)].
- КИПРИЈАН** (x1), Κυπριανός, Пант [Н 1396 (x1)].
- КИРИЈАК** (x1), Κυριακός, Пант, поп [Н 1396 (x1)].
- МАКАРИЈЕ** (x2), Μακάριος, Пант [Н 1396 (x1)]; Хр [ЈХ 1394–1402 (x1)].
- МАКСИМ** (x2), Μάξιμος, Пант [Н 1396 (x1)]; Пант, поп [И 1402–1422 (x1)].
- МАЛАХИЈА** (x1), Μαλαχίας, Лавр, игумен [ЂЛ 1429–1439 (x1)].
- МАТЕЈ** (x3), Ματθαῖος; Μαθθαῖος, Пант [Н 1396 (x1), И 1402–1422 (x1), ЂП 1427–1429 (x1)].
- МАРКО** (x5), Μάρκος, Лавр, поп [ЈЛ 1398 (x1)]; Пант, поп [И 1402–1422 (x1)]; митрополит ахилијски [РК 1433 (x3)].
- МАРТИРИЈЕ** (x1), Μαρτύριος, Пант, дијакон [Н 1396 (x1)].
- МОЈСИ** (x1), Μωσῆς, Μωυσηῆς, Пант, црковник [И 1402–1422 (x1)].
- НЕОФИТ** (x4), Νεόφυτος, Пант [Н 1396 (x1)]; Пант, јегуменарх [Н 1396 (x1)]; монах Каст, игумен [РК 1430–1431 (x1)]; монах Лавр, проигумен [ЂЛ 1452 (x1)].
- НИКАНДЪР** (x4), Νίκανδρος, Пант [Н 1396 (x2), И 1402–1422 (x1)]; јерусалимски калуђер [ЂД 1424 (x1)].
- НИКОДИМ** (x5), Νικόδημος, Пант, игумен [Н 1396 (x1)]; проигумен [И 1402–1422 (x1)]; иконом липљански [ЈХ 1394–1402 (x1)]; Тисм, поп [СТ 1406 (x1)]; Пант, поп [И 1402–1422 (x1)].
- НИКОН** (x1), Νίκων, Пант, поп [Н 1396 (x1)].
- НИЛ** (x2), Νείλος, Пант, дијакон [Н 1396 (x1)]; Пант, проигумен, поп [И 1402–1422 (x1)].
- НИФОН** (x1), Νήφωνος, Пант [И 1402–1422 (x1)].
- ПАВЪЛ** (x3), Παῦλος, Пант [Н 1396: (x2)]; Пант [И 1402–1422 (x1)].
- ПАЈСИЈЕ** (x2), Παῖσιος, Пант [Н 1396 (x1), И 1402–1422 (x1)].
- ПАМВ** (x1), Πάμπος (?), Павл, игумен [ЂП 1419 (x1)].
- ПАХОМИЈЕ** (x1), Παχώμιος, Пант, съборник [И 1402–1422 (x1)].
- ПИМИН** (x1), Ποιμήν, Пант, съборник [И 1402–1422 (x1)].
- РАФАИЛ** (x3), Ραφαήλ, Пант, поп [Н 1396 (x1)]; Пант [Н 1396 (x1)], Пант, духовник, поп [И 1402–1422 (x1)].

- РОМИЛ (x1), Ρομίλος, Пант, парајеклисијарх, поп [И 1402–1422 (x1)].
- САВА (x1), Σάβας, Пант, духовник, поп [И 1402–1422 (x1)].
- САВАТИЈЕ (x1), Σαββάτιος, Пант, иконом [И 1402–1422 (x1)].
- СИЛВЕСТЪР (x2), лат. Silvester, Хил, поп [СХ 1392–1402 (x1)]; Пант, съборник [И 1402–1422 (x1)].
- СИМЕОН (x1), Συμεών, Лавр, игумен [ЂЛ 1452 (x1)].
- СИМОН (x4), Σίμων, Пант [Н 1396 (x1)]; игумен орашъчки [СХ 1392–1402 (x1)]; Лавр [СЛа 1407 (x1), СЛб 1407 (x1)].
- СИСОЈЕ (x2), Σισώης, духовник кнегиње Милице [ЈЛ 1398 (x2)].
- СОФРОНИЈЕ (x1), Σοφρόνιος, Пант, јеклисијарх, поп [Н 1396 (x1)].
- СПИРИДОН (x2), Σπυρίδων, Пант, црковник [Н 1396 (x1), И 1402–1422 (x1)].
- СТЕФАН (x2), Στέφανος, Пант, проигумен [Н 1396 (x1), И 1402–1422 (x1)].
- ТЕОДОР (x2), Θεόδωρος, Хил, поп [СХ 1406–1407 (x1)]; Пант, духовник, поп [И 1402–1422 (x1)].
- ТЕОДОСИЈЕ (x4), Θεοδόσιος, Пант [Н 1396 (x1)]; Хр [ЈХ 1394–1402 (x2)]; Хр, поп [ЈХ 1394–1402 (x1)].
- ТЕОДУЛ (x4), Θεόδουλος, Пант [Н 1396 (x1)]; Павл [ГП 1403–1408 (x1), ЂП 1410 (x1)]; Пант, црковник [И 1402–1422 (x1)].
- ТЕОФАН (x6), Θεοφάνης, Лавр, духовник [ЈЛ 1394–1395 (x1)]; Пант, црковник [Н 1396 (x1), И 1402–1422 (x1)]; Лавр, игумен [СЛ 1414–1415 (x1)]; проигумен [СЛ 1427 (x1), ЂЛ 1429–1439 (x1)].
- ФИЛИМОН (x2), Φίλιμων, Пант, поп [Н 1396 (x1), И 1402–1422 (x1)].
- ХАРИТОН (x1), Χαρίτων, Пант, игуменарх, поп [И 1402–1422 (x1)]; монах Пант, јеромонах [ЂП 1427–1429 (x1)].

Међу забележеним монашким именима најбројнију скупину представљају имена хришћанских светаца и светитељки (укупно 51 име). Међу овим именима очекивано је највише имена светитеља и светитељки хришћанског Истока. Само имена *Венедикът* и *Силвестър* представљају хришћански Запад.

У знатно мањем броју су потврђена имена небеских сила (*Гаврил*, *Рафаил*), старозаветна имена (*Варлам*, *Давид*, *Данил*, *Ијеремија*, *Ијоаким*, *Ијона*, *Исаија*, *Малахија*, *Мојси*, *Саватије*, *Симеон*), имена Христових следбеника и савременика (апостола: *Симон*, *Андреја*, *Ијаков*, *Ијоан*, *Матеј*, *Павл*, *Павъл*; јеванђелиста: *Марко*; апостолских мужава: *Игњатије*; савременика: *Никодим*, *Филимон*).

Посебан коментар захтева правописни и фонетски хабитус једног броја монашких имена: (а) иницијалне грчке групе *ια-*, *ιε-* и *ιου-* адаптиране су у складу са старословенском традицијом у именима *Ијаков*, *Ијеремија*, *Ијоан*, *Ијоаникије* и *Ијон*; (б) у именима *Венедикът*, *Никандър*, *Павъл* и *Силвестър* знаком *ѣ* обележено је присуство изговорног полугласника секундарног порекла; (в) фонетизам имена *Венедикат* (<*Венедикът*) у ЂВ 1456 претпостављен је с обзиром на присуство промене /ѣ/>/а/ у овој повељи; (г) у именима *Андоније* и *Берондије* огледа се новогрчки фонетизам (ντ>νδ); (д) двоструки фонетизам имена Γεννάδιος (*Генадије* и *Бенадије*) заснива се на различитим могућностима адаптације грчког γε- у старосрпском језику: *ге-* и *ђе-* (Vasmer 1944: 25–26).

2.5. Проепоними. Овај тип имена забележен је уз све друштвене категорије. Азбучни регистар свих забележених проепонима са подацима о сиховим носиоцима и потврдама из повеља:

- БАЛУШЕВИЋ** (x1), Доја Балусевић, човек из Болвана [ЈП 1395 (x1)].
БОБАЉЕВИЋ (x2), Андрушко Бобаљевић, дубровачки властелин [ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1)].
БОГДАШЕВИЋ (x1), Влкота Богдашевић, човек из града Светаго Прокопија [ЈП 1395 (x1)].
БУГАРИН (x1), Радослав Бугарин, човек из Крушевца [ЈП 1395 (x1)].
БРГБАЉА (x1), Богослав Бргбаља, властелин [ЈП 1395 (x1)].
ВРЉА (x1), Мартин Врља, човек из Новог Брда [ЈП 1395 (x1)].
ГОЈИСАЉИЋ (x1), Никола Гојисаљић, властелин [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ГОЛКЛАС (x1), Петър Голклас, стариник из Ливадија [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ГРАДИЋ (x2), Матко Градић, дубровачки властелин [СД 1405 (x1), ГД 1405 (x1)].
ГУНДУЛИЋ (x1), Живко Гундулић, дубровачки властелин [ЂД 1428 (x1)].
ДОБРЕНОВИЋ (x1), Божић Добреновић, стариник из Липљања [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ДРАГОСЛАЛИЋ (x2), Обрад Драгослалић, властелин [СХ 1392–1402 (x2)].
ДРТЏ (x1), Радич Дртџ, писар кнегиње Милице [ЈЛ 1398 (x1)].
ИЛИЋ (x1), Ђерман Илић, монах Хр [ЈХ 1394–1402 (x1)].
КАТАКУЗИНА (x3), деспотица Јерина [ЂП 1419 (x1), ЂЛ 1429–1439 (x1), ЂЛ 1452 (x1)].
КИКИЋ (x1), Богдан Кикић, стариник из Сврчина [ЈХ 1394–1402: 42].
КУЗМИЋ (x1), Михаил Кузмић, властелин [ГД 1405: 43].
МИХОВИЋ (x1), Богдан Миховић, стариник из Сврчина [ЈХ 1394–1402 (x1)].
НЕНОЈЕВИЋ (x1), Богосав Ненојевић, стариник из Ливадија [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ОПОРЫЦ (x1), Радослав Опорыц, стариник из Грачанице [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ПАЛЕОЛОГИЊА (x1), Јелена Палеологиња, кћи Томе Палеолога, жена Лазара Бранковића [ЂЛ 1452 (x1)].
ПЪСЈИ СИН (x1), Младен Пъсји син, властелин [СЈ 1404–1405 (x1)].
РАДУЈЕВИЋ (x1), Богдан Радужевић, властелин [ЈП 1395 (x1)].
РАЂЕВИЋ (x1), Раша Рађевић, човек из Болвана [ЈП 1395 (x1)].
РАСТИЋ (x3), Марин Растић, дубровачки властелин [СД 1405 (x1), ГД 1405 (x1), ЂД 1428 (x1)].
РАТКОВИЋ (x1), Степан Ратковић, велики логотет [ЂВ 1456 (x1)].
СУЛИЈАР (x1), Иван Сулијар, стариник [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ТАМАРИЋ (x2), Никша Тамарић, дубровачки властелин [ЂД1 1445 (x1), ЂД2 1445 (x1)].
ХРОПИНА (x1), Давид Хропина, стариник из Липљања [ЈХ 1394–1402 (x1)].
ЦРЕПОВИЋ (x1), Венедикът Цреповић, поп [СХ 1411 (x1)].

Половину забележених проепонима чине патроними у чијој се основи налази лично име: *Балушевић* (према непотврђеном имену *Балуш*: од основе *бал-*, (уп. *Балоје* у Грковић 1986: 25) и суфикса *-уш*); *Богдашевић* (према *Богдаш*); *Гојисаљић* (према *Гојислав*); *Градић* (према *Градислав*, *Градими* и сл.); *Добреновић* (према *Добрен*); *Драгослалић* (према *Драгослав*); *Илић* (према *Илија*); *Кикић* (вероватно од хипокористика *Кико*: уп. *Кикша* у Грковић 1986: 104 и *Кикан* у Новаковић 1875: 72); *Кузмић* (према *Кузма*); *Миховић* (према *Михо*); *Ненојевић* (према *Неноје*); *Радужевић* (према *Радуж*); *Рађевић* (према имену *Рађ* (в. Грковић 1983: 202, Грковић 2001: 732)); *Растић* (од основе *Раст-*, уп. имена *Растислав*, *Растими*, *Растоје* и сл. у РЛИ: 170–171); *Ратковић* (према *Ратко*); *Цреповић* (према *Цреп*, уп. Грковић 2001: 743).

У зависности од употребљених суфикса разликују се следећи творбени модели патронима: (а) *творбена основа* (посесивни придев изведен суфиксом *-ов/-ев*) + суфикс *-ић* (*Балушевић*, *Богдашевић*, *Добреновић*, *Миховић*, *Ненојевић*, *Радужевић*, *Рађевић*, *Ратковић*,

Цреповић); (б) творбена основа (посесивни придев изведен суфиксом *-јь*) + суфикс *-ић* (Гојислалић, Драгослалић); (в) творбена основа (од личног имена) + суфикс *-ић* (Градић, Илић, Кикић, Кузмић, Растућ).

Дубровачки властелини поменути у повељама редовно долазе са проепонимима (можда већ и правим презименима) на *-ић*. Поред патронима *Градић* и *Растућ*, забележени су и *Гундулић* (према надимку, лат. *gondola*, уп. Šimunović 2006: 23), *Бобаљевић* (можда према месту порекла, уп. *Бобаљ*, „neko mjesto u Dalmaciji u Neretvi“ (RJA I: 468)) и *Тамарић* (нејасног порекла).

Интересантни су проепоними странкиња на двору деспота Ђурђа: Јелена, жена деспота Лазара, кћи морејског деспота Томе Палеолога одређује се именом *Палеологиња* (уп. и у RJA IX: 585); деспотица Јерина у интитулацијама долази са проепонимом *Катакузина* (уп. и у RJA IV: 892) (грч. презиме *Κατακούζηνορ*). Оба проепонима интересантна су и са аспекта употребе моционих суфикса (*-иња* и *-а*).

Етноним у функцији проепонима забележен је само у једном случају: *Радослав Бугарин, човек из Крушевца*. Исти етноним (са фонетизмом *Булгарин*) среће се у овој функцији и у турском попису Области Бранковића (1455. год.), поводом чега М. Грковић (2001: 656) указује на то да овакав проепоним може упућивати на порекло, али и на занимање (баштован).

Надимке у служби проепонима вероватно илуструју следећи примери: *Пьсји син* („вероватно од погрдне речи или псовке“ Веселиновић 2002: 139; уп. и Лома 2004: 468, Младеновић 2007: 178), *Хропина* (могуће значење надимка „онај који хрче, кашље, тешко дише“ можда и семантички умерено „онај који буче, галами“, уп. под *hra* „neoformljen uzvik (onomatopeja) за оропашање hronje на umrcu“ у ERHSJ I: 682–683), *Врља* (могуће *накривљен, разрок*, уп. придев *врљав* у RJA XXI: 523 и лексичко гнездо глагола (*x*)*врљати* у ERHSJ I: 689–699), *Голклас* (забележено и у Дечанским хрисовуљама; уп. Грковић 1986: 65: „име или надимак који има први део сложенице као *Голозло*, а други именицу *клас* као презиме *Смичиклас*“).

Према надимцима су највероватније мотивисани проепоними чије нам је значење остало нејасно: *Бргбаља* (могуће сложеница чији је други елемент *баља*, за чија многобројна значења в. у EPCJ II: 135–137); *Дртџ* (могуће према глаголу *дрети*).

Недовољно је јасна мотивација именовања у примерима *Опорџ* и *Сулијар* (ово друго можда у вези са *сулица* „ратно оружје, палица или мотка са оштрим гвозденим шиљком“, RJA XVI: 930, ERHSJ III: 359–360).

3. Закључак. Испитивана антропономастичка грађа старосрпских повеља насталих у канцеларијама деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића у највећој мери показује слагање са стањем антропонимије других старосрпских повеља XIII–XIV века (уп. стање антропонимије Дечанских хрисовуља према Грковић 1983), као и са стањем антропонимије турског пописа Области Бранковића из 1455. године (према Грковић 2001).

ЛИТЕРАТУРА

- Веселиновић 2002:** Веселиновић, А. Повeља деспота Стефана Лазаревића деспотици Евпраксији. – Стари српски архив I, Београд: Филозофски факултет, 2002, 131–142.
- Грковић 1983:** Грковић, М. Имена у Дечанским хрисовуљама. Нови Сад: Филозофски факултет / Институт за јужнословенске језике, 1983.
- Грковић 1986:** Грковић, М. Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског властелинства у XIV веку. Београд: Народна књига, 1986.
- Грковић 2001:** Грковић, М. Антропонимија и топонимија. У: Мацура, М. (ур.) Насeља и становништво области Бранковића 1455. године. Београд: САНУ–Јавно предузеће Службени гласник, 2001, 616–745.
- ЕРСЈ:** Лома, А. (ур.) Етимолошки речник српског језика. Св. II, Б–БД. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- Лома 2004:** Лома, А. На именословним врелима. Осврт на нова издања средњовековних дипломатичких извора. – Ономатолошки прилози XVII/2004, 459–474.
- Младеновић 2007:** Младеновић, А. Повeље и писма деспота Стефана. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- РКС:** Даничић, Ђуро. Рјечник из књижевних старина српских. I–III. Биоград, 1863–1864.
- РЛИ:** Грковић, Милица. Речник личних имена код Срба. Београд: Вук Караџић, 1977.
- ЕРHSJ I–IV:** Skok, Petar. Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- RJA I–XXIII:** Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1886–1976.
- Šimunović 2006:** Šimunović, P. Hrvatska prezimena. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga, 2006.
- Vasmer 1944:** Vasmer, M. Die grichischen Lehnwörter im Serbokroatischen. Berlin: Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, 1944.

CHORWACKIE PRZEKŁADY HYMNU

VENI CREATOR SPIRITUS

Z KOŃCA XVII I POŁOWY XVIII WIEKU –

ANALIZA JĘZYKOWA

MAGDALENA BAER

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

mandaljena@wp.pl

Śpiewnik *Cithara Octochorda* przez wiele dziesięcioleci był uznawany za najstarszy chorwacki/kajawski śpiewnik kościelny. Przypuszczano, że istniały wcześniejsze, rękopiśmienne egzemplarze innych zbiorów o podobnym charakterze, jednak dzieło z tak licznymi pieśniami i zapisem nutowym było tylko jedno. Wspomniany śpiewnik nie był więc pierwszym tego typu zbiorem powstałym na terenie Chorwacji. Wiele utworów, które znalazły się w I wydaniu śpiewnika *Cithara Octochorda* wydanym w Wiedniu w 1701 roku, wcześniej było zapisanych w śpiewniku znanym dzisiaj jako *Drnjanska pjesmarica* (*Śpiewnik Drniański*) (Petrić 2007: WWW).

Celem artykułu jest zaprezentowanie wersji przekładowych hymnu *Veni Creator Spiritus* znajdujących się w dwóch chorwackich śpiewnikach: w *Śpiewniku Drniańskim* z 1687 roku oraz w *Cithara Octochorda* z 1757 roku (III wydanie śpiewnika). Teksty hymnów zostaną poddane analizie językowej, by wykazać w ich obrębie podobieństwa i różnice, które pozwolą potwierdzić, bądź obalić tezę o wspólnym pochodzeniu obu tekstów. Analiza pozwoli więc też na określenie, czy tekst ze śpiewnika *Cithara Octochorda* jest pokrewny z tekstem ze *Śpiewnika Drniańskiego*.

Rękopis *Śpiewnika Drniańskiego* pochodzi z 1687 roku, a więc powstał czternaście lat przed I wydaniem pierwszego drukowanego chorwackiego/kajawskiego śpiewnika jakim jest *Cithara Octochorda*. Całe dzieło składa się z kilku części, gdyż pieśni były spisywane przez różnych autorów. Autorstwo największej i najstarszej części śpiewnika przypisywane jest Jurajowi Šrbačićowi¹ (por. Petrić 2007: WWW). Do początku XIX wieku zbiór był jednak ciągle uzupełniany przez późniejszych pisarzy i dlatego dziś można mówić o trzech czasowych warstwach tekstów (Petrić 2007: WWW). Główny trzon zbioru stanowią pieśni kościelne (także w języku łacińskim). W śpiewniku można też znaleźć pieśni o charakterze świeckim.

¹ Był organistą i nauczycielem.

Jak już wspomniałam, śpiewnik *Cithara Octochorda* był uważany za jeden z pierwszych, najważniejszych i największych śpiewników kościelnych w Chorwacji. Po raz pierwszy został wydany w 1701 roku w Wiedniu, a potem wznawiany w 1723 roku także w Wiedniu i w 1757 roku w Zagrzebiu. Wydanie zagrzebskie było pierwszym drukowanym na terenie Chorwacji śpiewnikiem z zapisem nutowym. Już wcześniej istniały takie śpiewniki jednak były to rękopisy i prawdopodobnie korzystali z nich autorzy zbioru *Cithara Octochorda*. Śpiewniki bezpośrednio poprzedzające ten najważniejszy dla Chorwatów zbiór pieśni były rękopisami zawierającymi tylko teksty pieśni – *Pavlińska pjesmarica* z 1644 roku oraz wspomniany już *Śpiewnik Drniański* (Špralja 1995: 11). Trzy najstarsze wydania *Cithara Octochorda* (IV wydanie powstało w latach 90-tych XX wieku, jako przedruk III wydania – wspomina o nim Lovro Županović w artykule *Cithara Octochorda (CO) u svjetlu nekih novih spoznaja o ojoj*) (Županović 1995: 1995), różnią się od siebie w niewielkim stopniu. Wydanie III, z którego pochodzi tekst omawiany w artykule, jest najobszerniejsze i zawiera najwięcej pieśni w języku chorwackim.

Dość liczną grupę tekstów w śpiewniku *Cithara Octochorda* stanowiły hymny łacińskie w oryginale lub tłumaczone na język chorwacki/kajkawski. Większość tekstów w III wydaniu śpiewnika to jednak oryginalne łacińskie wersje hymnów. Dopiero w II połowie XVIII wieku pojawiło się więcej przekładów łacińskich hymnów (Špralja 2003–2004: 96), gdyż główny śpiewnik Archidiecezji Zagrzebskiej stał się wzorem do naśladowania dla autorów kolejnych zbiorów pieśni kościelnych.

Do tekstów hymnicznych, które pojawiły się zarówno w śpiewniku *Cithara Octochorda*, jak i w *Śpiewniku Drniańskim* należał hymn do Ducha Św. *Veni Creator Spiritus*. Został on napisany przez bł. Hrabana Maura w IX w. Hymn ten jest dziś najbardziej znanym hymnem do Ducha Św. śpiewanym podczas liturgii na uroczystość Zesłania Ducha Św., ale także podczas udzielania sakramentu kapłaństwa i małżeństwa. Pierwotnie był przeznaczony do wykonywania podczas Nieszporów Uroczystości Zesłania Ducha Św. *Veni Creator Spiritus* jest jednym z nielicznych hymnów łacińskich wykonywanym w Kościele anglikańskim.

Popularność hymnu spowodowała, że wielokrotnie był on tłumaczony na różne języki. Także więc Chorwaci mogą się poszczycić kilkoma wersjami przekładowymi wspomnianego utworu. W niniejszym artykule omówione zostaną tylko dwie (XVII i XVIII wieczna) wersje hymnu *Veni Creator Spiritus*. W *Śpiewniku Drniańskim* przekład utworu nosi tytuł *Hod k nam Duh Źzueti ztuoritely* natomiast w śpiewniku *Cithara Octochorda* – *Hodi Ztvoritel*. Na podstawie podobieństw i różnic językowych podjęta zostanie próba określenia czy młodsza wersja hymnu może pochodzić od starszej. Jak już wspomniałam, teksty ze *Śpiewnika Drniańskiego* są uznawane za teksty źródłowe dla autorów zbioru *Cithara Octochorda*.

Teksty zostaną zanalizowane na trzech płaszczyznach: leksykalnej, morfologicznej i ortograficznej. Pod uwagę wzięta zostanie także budowa wersyfikacyjna hymnu *Veni Creator Spiritus* w tych dwóch wersjach przekładowych.

1. Płaszczyzna leksykalna tekstów

Omawiane teksty należą do tekstów sporządzonych w dialekcie kajkawskim, który w czasach ich powstawania pełnił funkcję języka literackiego na obszarze administrowanym przez władze Archidiecezji Zagrzebskiej. W obu przekładach *Veni Creator Spiritus* - *Hod k nam Duh Źzueti ztuoritely* (ŚD) i *Hodi Ztvoritel* (CO) można więc zauważyć charakterystyczną dla tego dialektu

leksykę. Nie jest ona liczna z uwagi na religijny charakter tekstów, w których przeważają jednak wyrażenia o pochodzeniu starocerkiewnosłowiańskim, bądź ogólnosłowiańskim. Słownictwo pojawiające się w obu omawianych tekstach można zatem podzielić na trzy grupy, takie jak:

1) Słownictwo religijne o pochodzeniu starocerkiewnosłowiańskim:

Wiele leksemów o charakterze religijnym pojawiających się w omawianych tekstach sięga korzeniami okresu działalności świętych braci Cyryla i Metodego oraz powstałego z ich inicjatywy języka starocerkiewnosłowiańskiego. Niektóre z nich to kalki leksykalne z łaciny czy z greki. Poniżej znajdują się przykłady leksyki religijnej, jak np.:

- *Hodi k nam Duh szueti ztuoritely*, ŚD

Hodi Ztvoritel Duh szveti, Alleluja, Alleluja, CO

- *Dika budi Troczsztuu*, ŚD

- *Y tebe lyubav vu Trojztvu*. CO

2) Słownictwo ogólnosłowiańskie:

W obu tekstach występują leksemy pochodzące z wcześniejszych faz rozwoju języka chorwackiego, wspólne nie tylko dla dialektów chorwackich, ale także innych języków południowosłowiańskich. Warstwa słownictwa prasłowiańskiego obejmuje głównie zaimki, przyimki, liczebniki oraz leksemy o charakterze podstawowym, np.:

- *Prfjzuffy puzti uu nafs tuog ieden trak fuetlozti*, ŚD

Y tvoje verne pohodi. CO

- *Hody Otacz fuoj ubogeh unfouly*, ŚD

Tifzi obechan od Ocza, Alleluja, CO

- *Tuoieh Szedem (...) daj*, ŚD

Tifzi dar, darov szedmerh, Alleluja. CO

3) Słownictwo kajkawskie:

Jak już wspomniałam, słownictwo kajkawskie jest nieliczne. Więcej przykładów leksemów charakterystycznych dla tego dialektu znajduje się w późniejszym tekście przekładu *Veni Creator Spiritus* ze śpiewnika *Cithara Octochorda – Hodi Ztvoritel*. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być użycie kajkawskiej leksyki głównie w życiu codziennym, a nie w życiu religijnym, gdzie dominowało słownictwo z tekstów starocerkiewnosłowiańskich. W poniższych przykładach jako kajkawskie zostały wymienione leksemy, które występują także w innych dialektach chorwackich. Odrębny rozwój jerów spowodował jednak, że różnią się one od siebie. Leksemy charakterystyczne tylko dla dialektu kajkawskiego są właściwie nieobecne poza jednym przykładem. Poniżej zostaną zaprezentowane przykłady zaklasyfikowane do wspomnianej grupy:

- *Siv zdenecz, ogeny, y lyubav, Alleluja*, CO

- *Kakie bilo pfruo taky uezda*, ŚD

- *Ki punis z-tvum rechjum fzercha. Alle...* CO

2. Płaszczyzna morfologiczna

Cechy morfologiczne, które można zaobserwować w tych dwóch przekładach hymnu *Veni Creator Spiritus* są charakterystyczne dla dialektu kajkawskiego. Właśnie na tej płaszczyźnie,

w dużym stopniu, jest zauważalne pochodzenie tekstu ze wspomnianego obszaru dialektalnego. Autorzy tłumaczyli teksty przy użyciu leksyki religijnej stosując jednak znane sobie cechy języka, którym posługiwali się w życiu codziennym. Morfologiczne cechy językowe występujące w obu omawianych tekstach, dotyczą głównie formy końcówek fleksyjnych i formantów słowotwórczych.

1) Końcówki fleksyjne:

Charakterystyczną cechą dialektu kajkawskiego jest występowanie do dnia dzisiejszego różnorodnych końcówek fleksyjnych rzeczownika. W odróżnieniu od dialektu sztokawskiego, w którym, w omawianym okresie, występował już szeroko rozwinięty synkretyzm przypadków liczby mnogiej, dialekt kajkawski zachował zaś zróżnicowane końcówki przypadków w odmianie rzeczowników i przymiotników. Zarówno w tekście *Hod k nam Duh szueti ztuoritely* jak i w *Hodi Ztvoritel* można zaobserwować takie same końcówki fleksyjne jak, np.:

- *Hody Otacz fuoj ubogeh ynfoulyn*, ŚD

Duhovneh zrok blagofzlovov, CO

- *Lyudem nfufrnfm usrf Dar Kfrdobantzke*, ŚD

Napuni perfzi z-milofchum, Alleluja, CO

- *Tifzi dar, darov szedmereh*, Alleluja, CO

2) Formanty słowotwórcze:

W omawianych tekstach hymnów pojawił się tylko jeden przykład formantu słowotwórczego, który współcześnie także występuje, ale nie tworzy leksemów z taką podstawą słowotwórczą jak w tekście *Hodi Ztvoritel*. Możliwe, że autor tekstu zastosował analogiczny formant, jak w przypadku nomina agentis *ztvoritel* dodając go do przymiotnikowej podstawy słowotwórczej:

- *Vifnyega Boga dar szvetel*, Alleluja. CO

3. Płaszczyna ortograficzna

Zapis ortograficzny występujący w omawianych tekstach znacznie różni się od zapisu współczesnego, ale porównanie ortografii współczesnej i występującej w omawianych przekładach hymnów nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, więc nie będzie omawiane. Różnice ortograficzne pojawiające się między omawianymi tekstami są natomiast znikome. Odrębności występują jedynie w graficznym przedstawieniu poszczególnych głosek w tekstach.

Jedną z dwóch znaczących różnic w zapisie ortograficznym pomiędzy wspomnianymi tekstami jest występowanie dwóch sposobów zapisu ‘v’ w tekście z 1687 roku, gdy w hymnie z 1757 roku pojawił się już tylko jeden zapis. W tekście ze *Śpiewnika Drniańskiego Hod k nam Duh szueti ztuoritely* ‘v’ było zapisywane jako *u* lub *v*, np.:

- *Hod k nam Duh szueti ztuoritely*, ŚD

- *Daruj tuoim Vernem*. ŚD

W tekście młodszym, jakim jest *Hodi Ztvoritel* zapis ‘v’ został już widocznie ujednolicony i występowała tylko jedna możliwość graficznego przedstawienia wspomnianej głoski jako *v*, jak np.:

- *Hodi Ztvoritel Duh šzveti*, CO
- *Y tvoje verne pohodi*. CO

Kolejna różnica występująca pomiędzy omawianymi tekstami dotyczy użycia wielkich liter. W starszym tekście ze *Śpiewnika Drniańskiego* często można odnieść wrażenie, jak gdyby zasady stosowania wielkich liter były dla autora tekstu nieznane, gdyż pojawiają się w pozycjach nieuzasadnionych dla ich użycia, np.:

- *Daruj tuoim Vernem*, ŚD
- *Tuoieih Szedem (...) daj*. ŚD

W pozostałych przypadkach użycie wielkiej litery jest uzasadnione, gdyż występuje w określeniach Osób Bożych wyrażając tym samym szacunek wobec nich. W wypadku wskazanych pozycji użycia wielkich liter taki sam zapis jest stosowany w młodszym tekście ze *Śpiewnika Cithara Octochorda*. Autor tekstu *Hodi Ztvoritel* znacznie ograniczył użycie wielkich liter i stosował je tylko przy określeniach Osób Bożych, jak np.:

- *Hodi Ztvoritel Duh šzveti, Alleluja*, CO
- *Tifze zoves Vefzelitel, Alleluja*, CO
- *Tifzi obechan od Ocza, Alleluja*, CO
- *Y Szina Boga hvalimo, Alleluja*. CO

Przekłady różniły się także ogólnym układem wersów i strof. Starsza wersja *Hod k nam Duh šzveti ztvoritely* nie zawierała jasnego podziału na strofy. Występowały tylko dwie zwrotki, pierwsza trzy-wersowa, druga zawierająca jedenaście wersów. Żadna ze strof nie posiadała rymów. W młodszej wersji hymnu *Hodi Ztvoritel* widoczny był wyraźny podział na dwuwersowe strofy z rymami parzystymi. Każdy wers jest zakończony zaśpiewem *Alleluja*. Taki układ w ogóle nie pojawił się w starszej wersji. Można więc przypuszczać, że był to pomysł, który został wprowadzony do tekstu przez autora młodszego przekładu. Nie miało to żadnego uzasadnienia w łacińskim tekście oryginału.

Omawiane w referacie wersje przekładowe hymnu *Veni Creator Spiritus* nie wykazują znacznych różnic językowych. Są do siebie dość podobne, co może wynikać z ich powstania w krótkim odstępie czasu na niezbyt oddalonym od siebie obszarze. Użycie tego samego dialektu z brakiem większych różnic morfologicznych, większości takich samych leksemów i podobnych rozwiązań ortograficznych, pozwala na przypuszczenie, iż autor młodszego przekładu występującej w *Śpiewniku* z 1757 roku mógł korzystać, a przynajmniej znał wersję ze *Śpiewnika Drniańskiego*, jak twierdzą chorwaccy badacze *Śpiewnika Cithara Octochorda* Izak Špralja i Lovro Županović. Różnice pojawiające się w młodszej wersji hymnu mogą być wprowadzone przez autora po porównaniu z łacińską wersją, a wprowadzenie śpiewu *Alleluja* mogło być uzasadnione użyciem określonej melodii. Innowacje ortograficzne występujące w tekście wyekscerpowanym ze zbioru *Cithara Octochorda* mogły zostać wprowadzone przez drukarzy i być wynikiem siedemdziesięcioletniej różnicy pomiędzy ukazaniem się starszej i młodszego przekładu. Można je także uzasadnić naturalną ewolucją ortografii chorwackiej/kajkawskiej na przestrzeni wskazanego okresu.

BIBLIOGRAFIA

Petrić 2007: Petrić, H. Drnjanska pjesmarica iz 1687. godine – jedna od najstarijih hrvatskih pjesmarica, 2007:

<http://povijest.net/sadržaj/hrvatska/regionalno/485-drnjanskapjesmarica.html> (dostup: 03.11.2011, 22:35).

Špralja 1995: Špralja, I. Gregorjansko pjevanje u zborniku Cithara Octochorda. – Sveta Cecilija, nr 65/1995, z. 1–2, 11–13.

Špralja 2003–2004: Špralja, I. Himničko pjevanje u glazebnom zborniku „Cithara Octochorda” (prigodom tristote obljetnice prvog izdanja, Beč 1701., 1757.). – Baščinski glasi, nr 8/2003–2004, 92–108.

Županović 1995: Županović, L. „Cithara Octochorda” (CO) u svjetlu nekih novih spoznaja o njoj. – Sveta Cecilija, nr 65/1995, z. 1–2/1995, 5–7.

ОСВІТА І МОВА ДРОГОБИЧЧИНИ У XVIII СТ. (НА ПРИКЛАДІ РУКОПИСНИХ ПАМ'ЯТОК)

MARTA ABUZAROVA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

stetsula@amu.edu.pl

У статті мова йтиме про славне, «королівське» місто Дрогобич, яке здавна славалося своєю історією, видатними людьми, природними ресурсами, торгівельними зв'язками, духовенством і високого рівня освітою. Досить багато розвідок і досліджень на тему цього старого, з більш ніж 900-річною історією міста проведено українськими та польськими істориками, археологами, краєзнавцями та іншими науковцями, серед яких: Ф. Гонткевіч, М. Мсцівуєвські, Г. Полячкувна, Т. Трайдос, В. Площанській, Я. Ісаєвич, Л. Тимошенко, І. Смуток, Б. Лоренц, Ю. Стецик та інші. Проте ще не зауважуємо праці, яка б містила широку, панорамну, узагальнену інформацію про мову і її риси на Дрогобиччині, рівень і заклади освіти, бібліотеки, які діяли в Дрогобичі у XVIII ст. Саме це стане основним предметом досліджень нашої статті.

З XVI ст. поділ українських земель між Росією і Польщею безповоротно впливає на їх подальший культурний розвиток. З одного боку, населення Лівобережної частини зазнає русифікації – вже з часів Хмельниччини московська верхівка негативно ставиться до української книжки, а після підпорядкування української церкви московському патріархатові вводиться цензура на українське видавництво; у XVIII ст. ситуація погіршується у зв'язку із послабленням діяльності або й цілковитою ліквідацією багатьох церковних і освітніх закладів. З іншого боку, Правобережна Україна, яка з 1340-го до 1772 року належала до Польського королівства, колонізується і окатоличується, особливо ці процеси пришвидшуються після Люблінської унії (Wasilewski 1925: 27–35).

Досліджуваний нами період відзначається нелегкими моментами і змінами в історії краю. Разом із Східною Галичиною під час першого поділу Польщі (1772 р.) Дрогобиччина переходить під владу Австрійської імперії, в результаті чого змінюється устрій і настрої пануючої верхівки, впливаючи на соціальні, культурні, економічні реалії регіону. Безперечно, реформ зазнавало також шкільництво, яке в більшості здійснювалося духовенством, невіддільно від державної влади.

Говорячи про тогочасні освітні реалії Галичини, можемо порівняти різні твердження. Як описує Григорій Купчанко: «Галическа Русь прійшла подъ Австрію надсвѣчайню бѣдною, темною, пониженною и снищенною. Особливо бѣднѣй, темнѣй, пониженѣй и снищенѣй булъ галическо-русскій народъ по селах...» (Купчанко 1896: 20). Про низький стан освіти в Галичині, порівнюючи її з освітою у Великопольщі або Мазовшу, пише також автор, під псевдонімом Святломір (Światłomir 1904). Ймовірно, тут можемо говорити про певне

перебільшення. Адже інші джерела і факти доводять, що у XVII–XVIII ст. формується розгалужена мережа світських закладів освіти. До їх появи основними духовно-освітніми осередками були монастирі з братськими школами та єзуїтські школи. Більшість монастирів переходить під владу Монашого Чину св. Василя Великого, який також активізує діяльність шкіл, бібліотек і друкарень. Як приклад одного з найрозвинутіших монастирських центрів освіти у XVIII–XIX ст., можемо навести Бучацький монастир, який розпочав свою діяльність у 1712 р. При ньому діяли важливі освітні заклади, такі, як гімназія, інтернат для студентів з малозабезпечених сімей, семінарія для майбутніх ієреїв. Навчання в семінарії велося українською мовою, філософські науки – латинською, згодом була введена німецька мова. У 1773–1784 рр. діяли вищі філософські курси. Таких монастирів на території Галичини було чимало. При них засновуються монастирські друкарні (наприклад, в Уневі або при монастирі св. Юра у Львові). У XVIII ст. з активною діяльністю друкарень конгрегації отців-монахів василіанського чину пов'язується новий період в історії українського друкарства.

Що стосується Дрогобиччини, то XV – поч. XVI ст. характеризується швидким економічним і культурним розвитком міста і всього регіону. Найперше, йдеться про солеваріння (Батюк 2008): «*Jako centra starostw drohobuckiego, samborskiego i stryjskiego, obfitujących w bogactwa przyrodzone: źródła solne i lasy, powstają i rozwijają się szybko ludne, zasobne miasta, jak Drohobycz, Sambor i Struj, tworzą zarazem pierwotne ośrodki przemysłowo-handlowe, w których odbywa się warzenie soli i skąd się ją wywozi w różne strony państwa. Drohobycz rozwija się na sieci starych dróg solnych...*» (Polaczkówna 1936: XIII–XIV). Ще одним доказом швидкого розвитку є велика кількість вихідців міста, які навчалися і здобували наукові ступені в європейських університетах (Юрій Котермак з Дрогобича, Марцін Латерна і т.д.). Згідно із записами Стефана Соханевича, опублікованими Геленою Полячкувною, дрогобицькі вихідці не повертались до рідного міста, натомість приїжджали сюди, наприклад, вихованці краківського університету – писарі, розпочинаючи свою роботу при міській канцелярії і водночас педагогічну практику при парафіяльних школах. У 1551 р. місто запрошує органіста з метою побудови органу в костелі і подальшої роботи при ньому (Polaczkówna 1936: LXXV–LXXX).

Після татарських нападів, які в I пол. XVI ст. нерідко повністю руйнували міста Галичини, а також після чуми та інших інфекційних захворювань, економічний стан Дрогобиччини значно погіршується. Як зазначає Маурици Горн, в 1620 р. під час нападу татари спалили сотні сіл навколо Дрогобича, а саме місто було цілком знищене три рази (Horn 1964: 233). Однозначно, це не призводить до цілковитого занепаду міста, адже вже з XVI–XVII ст. знаходимо писемні джерела, які надалі фіксують промисловий розвиток Дрогобицького староства і зростання кількості населення: в 1568 р. налічується близько 1225 мешканців в місті і на передмістях, а в 1787 р. населення Дрогобича складало вже не менше 6000 осіб (Ісаєвич 2006: 242). Не занепало також і шкільництво, яке було нероздільно пов'язане з церковним життям. В Дрогобичі існувало багато церков, які були або й до сьогодні залишаються яскравими пам'ятками архітектури (Церква св. Георгія, Церква Чесного Хреста, Церква св. Трійці). З XIV ст. відомий нам також костел-фортеця, який служив міським католикам, як молитовний дім і оборонна споруда. При кожній церкві і в костелі діяли парафіяльні школи, де діти отримували початкову освіту. Парафіяни

старалися дбати про бібліотеки, які знаходились при церквах. Деякі бібліотеки були надзвичайно бідними і налічували лише кілька книг. Наприклад, у «Реєстрі церковного братства церкви св. Георгія» з XVI–XVIII ст. під час інвентаризації церковного майна в 1716 р. із богослужбових книг згадується лише одне позолочене срібне Євангеліє й дві грамоти (Реєстри: 8). Запис, датований 1848 роком, налічує вже більше церковних книг: псалтирі, служебники, тріоді, апостол і ін. (Реєстри: 18).

Мсціслав Мсцівуєвські у своєму описі про Дрогобич згадує, що костел і монастир отців-кармелітів (1700 р.) утримував свою капелу, яка супроводжувала церковні богослужіння, і бурсу, призначену для бідних хлопців. Там вони мали змогу безкоштовно проживати, харчуватися, навчатися не лише шкільних предметів, а й гри на музичних інструментах. У 1789 р. костел переходить вірним греко-католицького обряду. Згодом монастирський будинок стає власністю міста і його призначення змінюється на адміністративне. Лише у 1813 р. його віддають отцям-василіанам, але з певними умовами. Найважливішою з них було створення і активна діяльність загальної початкової школи при новому монастирі (Mściwujewski 1929: 19–20).

Крім того, у XVIII ст. на Дрогобиччині існувало три василіанські монастирі (в Дерезичах, Лішні й Летні). У зв'язку з тим, що утримувати три малі монастирі поза містом було важко, виникла думка збудувати один великий монастир на одному з передмість Дрогобича. В результаті незабаром: «...stanął drewniany klasztor na wzgórzu i cerkiew pod wezwaniem Św. Piotra i Pawła, a zakonnicy poczęli uczyć w swej szkółce czytania i pisania. Gmina miejska wyjednała w 1775 r. zezwolenie cesarskie, na mocy którego OO. Bazyłjanie utworzyli gimnazjum, a miasto postanowiło łożyć na jego utrzymanie. Ponieważ gimnazjum to było wzorowo prowadzone, ks. Superior tego klasztoru otrzymał w 1780 r. tytuł rektora. Niewiadomo, z jakich powodów w cztery lata później rząd austriacki zniósł tę szkołę średnią, a OO. Bazyłjanom dozwolił tylko na utrzymywanie szkoły normalnej czyli powszechnej» (Mściwujewski 1929: 21). З моменту заснування до 1784 р. місто погодилося самотійно фінансувати гімназію, що також є свідченням високого культурного й морального розвитку його мешканців.

З XVI–XVII ст. збереглися дві рукописні книги з Дрогобича, які переписав стрийський дяк Василь Богоносик: апостол і Євангеліє (Тимошенко 2006: 226). Церковні книги того періоду написані виключно церковно-слов'янською мовою. Щоб зробити аналіз живої мови, слід звернутись до пам'яток, які не використовувались під час богослужінь і були написані староукраїнською мовою. Староукраїнські писемні пам'ятки є одним із найважливіших джерел для дослідження історії української мови, формування її діалектів та говорів. Тетяна Бичкова стверджує, що «важливим джерелом таких досліджень є староукраїнські пам'ятки XVII–XVIII ст., оскільки саме цей період більшість мовознавців характеризує як найскладніший і поки що найменше вивчений. Серед західноукраїнської писемної спадщини XVII–XVIII ст. значну частку становлять рукописні збірники апокрифічних творів, які були винятково популярними серед народу протягом багатьох віків, а тому зазнавали численних літературних і народних обробок. Найширше дослідження збірників здійснив І. Франко, який дав не лише літературознавчу оцінку цим пам'яткам, а й визначив загальномовні риси більшості з них» (Бичкова 2009). На матеріалі уривків «Дрогобицького рукописного збірника апокрифічних оповідань» з XVIII ст., переписаного І. Франком і

вміщеного до п'ятитомної збірки «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко», зробимо короткий лінгвістичний аналіз мови уривків із рукописного збірника XVIII ст., записаного у м. Дрогобич і виготовленого у 1843 р. для міщанина Петра Чорневича. На жаль, до нас дійшла лише менша частина рукопису (8 повних аркушів і 3 у досить знищеному стані); її знайшов о. Михайло Зубрицький, учень гімназії в міщанському будинку (Франко 1886: 155–156).

Апокрифічні біблійні оповідання не були канонічними і часто передавались з уст в уста людьми неписьменними, переписувались звичайними сільськими дяками, які старались наблизити мову цих оповідань до народної для кращого її розуміння простими людьми. Тому й уривки апокрифів з дрогобицького рукописного збірника написані староукраїнською мовою із церковнослов'янізмами. Як зазначає сам Іван Франко, при переписуванні він у всьому додержується правопису оригіналу, тільки в деяких місцях для кращого зрозуміння розшифровує титла і записує в рядках букви, які знаходилися над рядками з метою збереження місця.

Передусім простежимо кілька фонетичних явищ у збірнику (перша цифра в дужках означатиме номер тому «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко» (Франко 2006: 59–65), в якому поданий уривок; друга цифра вказуватиме сторінку з якої взято приклад):

- Наявність і перевага повноголосних форм на місці праслов'янських дифтонгів [og], [ol], [er], [el]: *порохъ* (I; 24), *ворогам* (II; 60) *голоду*, *хороби* (II; 61), *голос* (II; 62). В деяких словах зберігається не повноголосся, що є проявом впливу церковнослов'янської мови: *главу* (I; 24), *сребраникъ* (II; 62), *древа* (I; 24), *златом* (II; 64).
- Фіксується злиття і сплутування літер *ы* та *и* (і), як і в інших рукописних пам'ятках XVIII ст.: *розмишляти*, *умислила* (II; 60), *дари* (II; 64).
- перехід [e] в [o] після шиплячих і [j]: *жоною* (II; 64), хоча в багатьох випадках надалі вживається [e], особливо в займеннику *его* (II; 64).
- Зміна [a] в [e], поширена в говірках: *в жертвахъ говорил* (II; 62).
- Зміна [л] на [у] нескладовий: *поишовъ* (II; 63) *питавъ* (II; 64). Це явище у XVIII ст. було широковідомим в літературній мові, а в живій народній цей процес вже завершився (Федак 2004: 10).

Деякі морфологічні риси, зафіксовані у рукописі:

- Кличний відніок іменників чоловічого роду однини за звичай характеризується закінченнями -е, -у (-ю): *створителю* (II; 62), *Йв4сифе* (II; 64) *члвче* (II; 64). Водночас трапляються також форми називного відмінка у ролі кличного: *мовячи до него: Йв4сифъ*, *слишь* (II; 63), *востани*, *Йв4сифъ* (II; 64).
- Цікавою морфологічною рисою є закінчення -ове в іменниках чоловічого роду множини: *жидове мовили* (II; 61), *ворожбитове* (II; 63).

Що стосується лексичного рівня, то тут яскраво виражений вплив польської мови: *барзо* – пол. *bardzo*, *цорко* – пол. *córko*, *прудко* – пол. *prędko*, *ведлугъ* – пол. *według* (II; 60), *малженским* – пол. *małżeńskim* (II; 61), *гдижъ* – пол. *gdyż* (II; 64) і багато інших.

Після проведеного аналізу можемо зробити висновок про те, що у XVIII ст. структура української літературної мови вже була майже сформованою, а церковнослов'янські мовні риси залишалися як данина традиції.

ЛИТЕРАТУРА

Батюк 2008: Батюк, Т. Соляні жупи дрогобицького староства у XVI–XVIII ст. В: Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. XI–XII. Дрогобич: Коло, 129–137.

Бичкова 2009: Бичкова, Т. Специфіка реалізації фонему /и/ в західноукраїнських апокрифічних текстах XVII–XVIII ст.,
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Philology.Linguistics/2009_85/85-1.pdf
(доступ: 05.05.2012).

Ісаєвич 2006: Ісаєвич, Я. Чисельність, соціальна структура і національний склад населення Дрогобича у XVI–XVIII ст. В: Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. X. Дрогобич: Коло, 241–251.

Купчанко 1896: Купчанко, Г. Галичина и ей русски жители. Книжечка для народа съ многими образками и картами старой Руси и Польши и теперешной Галичины. Вѣдень: Книгопечатня Фридриха Яспера въ Вѣдни, 1896.

Реєстри: Реєстри церковного братства Св. Георгія в Дрогобичі. 1657–1753. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника. Ф. 3, МБ–267.

Тимошенко 2006: Тимошенко, Л. Духовенство дрогобицьких церков XV–XVIII ст.: особовий склад, династії, душпастирська та мистецька діяльність. В: Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. X. Дрогобич: Коло, 2006, 221–240.

Федак 2004: Федак, С. Українська літературна мова на Волині у XVIII ст. (фонетика та морфологія почаївських стародруків): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2004.

Франко 2006: Франко, І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, Т. I, Т. II. Репринт видання 1896 року. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006.

Франко 1886: Франко, І. Причинки до історії рускої літератури XVIII вѣку. Дрогобыцкій зборникъ рукоп. Апокрифичныхъ оповѣданъ. – *Зоря*, № 9/1886, 155–156.

Horn 1964: Horn, M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605–1633 na Ruś Czerwoną. Wrocław – Warszawa – Kraków: ZNiO, 1964.

Mściwujewski 1929: Mściwujewski, M. Królewskie wolne miasto Drohobycz. Lwów – Drohobycz: Z drukarni i litografji Piller-Neumanna we Lwowie, 1929.

Polaczkówna 1936: Polaczkówna, H. (wydała), Księga radziecka miasta Drohobycza 1542–1563. Z papierów pośmiertnych ś.p. Stefana Sochaniewicza. Zabytki Dziejowe. T. IV. – Z. 1. Lwów: Wydanie Tow. Nauk. we Lwowie, 1936.

Światłomir 1904: Ciemnota Galicyi w świetle cyfr i faktów. 1772–1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego. Lwów, 1904.

Wasilewski 1925: Wasilewski, L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1925.

РОЛЬ МОВИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІКАЦІЙ І. ФРАНКА В ПОЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСАХ)

КАПАНАЙКО ІРИНА ЯРОСЛАВІВНА

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка

kapanajiko@yahoo.com

Заклик І. Франка про необхідність об'єднання українців навколо української літературної мови, який виявився надзвичайно актуальним, чітко спостерігаємо на матеріалі публікацій письменника в польських часописах. Історична недоля українського народу сприяла його роз'єднанню, а не об'єднанню. Саме тому ідея створення єдиної української літературної мови розвинулась і на шпальтах польської преси, аби розширити коло прибічників української справи й за межами України.

Праця публіциста в іноземній періодиці припала на винятково складний період історії української літературної мови в Галичині, тому з цією тематикою тісно пов'язана публіцистика письменника. Участь Каменяра в боротьбі за одну українську літературну мову, спільну з Наддніпрянською Україною та єдиним правильним правописом, крім українських публікацій, знайшла свій відбиток і на шпальтах польських часописів та доводила складність мовних проблем у розвитку національної культури вісімдесятих років. Шкідливим для єдності нашої нації, І. Франко вважав «правописний жах». Довголітня дискусія, пов'язана з правописом й літературною мовою, в час публіцистичної діяльності письменника вийшла на кінцевий етап, отже, особливо бурхливий.

Відомо, що в суперечках про правопис домінували дві концепції: традиційна – популяризувала етимологічний правопис і базувалася на церковній мові як основі української літературної мови та прогресивній – утверджувала засади фонетичного правопису та підносила народну мову до рівня літературної. Лише зусилля багатьох діячів, безпосередньо й в пресі, могли призвести до перемоги принципів фонетичного правопису. Боротьба проти реформи єдності літературної мови та спрощення правопису в Галичині була, на думку І. Франка, «партійною боротьбою».

У другій половині ХІХ ст. політичні прагнення двох провідних партій: москвофілів і народовців, єднали різні погляди на українську писемну мову. У вживаному москвофілами «язичію» використано етимологічний правопис, опертий на застарілі, вже неіснуючі історичні форми. Натомість народовці, хоч і застосовували принципово фонетичний правопис, однак базували свою мову на вузькій галицькій діалектній основі.

І. Франко рішуче виступив проти поглядів москвофілів, підтримуючи фонетичний правопис. Доказом його діяльності, крім редагування передових періодичних видань, є

наукові праці у сфері мовознавства; порушені ті питання й в інших статтях, листуванні з М. Драгомановим та представниками української науки й культури і, що особливо важливо, не оминув письменник цієї проблеми в польській пресі. Франкова стратегія – боротися за єдину українську літературну мову на шпальтах польських часописів, дала результати: найголовніше, – розкрила значимість функціонування єдиної літературної мови для українців на всій території України сусідам по той бік Карпат. Цілком зрозуміло, що письменник має значні заслуги у пропагуванні та впровадженні фонетичного правопису на західних землях, адже, працюючи над виробленням правопису, усвідомлював небезпеку розірвання єдності з мовою, яку вживали на Наддніпрянській Україні, з приводу звуження мовного матеріалу в Галичині до західноукраїнського. І. Франко чудово розумів, щоб зберегти національну єдність розділеного народу, передусім потрібно задля цілості українських земель створити не лише один алфавіт, але й одну літературну мову, основу якої заклали письменники Наддніпрянської України.

Тогочасна мовна ситуації становила інтерес і для осіб, які не належали до галицького суспільства. Прикладом цього є листування між О. Ожешко та І. Франком. «Радше поясніть мені – зверталася польська письменниця до І. Франка – декілька моментів, котрих не розумію у вашій літературі. Спершу, здається, що мова власне малоруська, та, якою писав Шевченко, значно відрізняється від червоно руської... Чому ви не встановили для своєї літератури із тих двох частин мови єдину, але одні з Вас пишуть однією, а другі – іншою. Мені видається, що цей чинник послаблює і письмо, і читання... Не розумію також й різниці у вашому правописі» (Pazdro 1987: 126).

У відповіді до О. Ожешко український письменник писав: «Ваша думка про нашу мову і правопис є цілком слушною, прагнемо того, аби запровадити якийсь порядок, однак це не так легко. Але про це потрібно багато писати... Тому поки що тільки скажу, що правописи у нас змінюються не з мовних причин, а зовсім інших, складніших, і нічого спільного з літературою не мають» (Франко 1986: 345).

Обговорення тих причин І. Франко порушив у польській періодиці, адресуючи їх до ширшого кола польського суспільства, яке, напевно, ще менше, ніж О. Ожешко, орієнтувалося в проблемах впорядкування українських мови.

З огляду на важливе значення, яке мав фонетичний правопис для подальшого розвитку української мови і культури, у мовних справах Галичини в середині вісімдесятих років на перший план поставлено остаточне його впровадження. Фонетичний правопис появився одночасно з новою українською літературою, впливаючи на неї, витісняв тодішній етимологічний правопис як застарілий і невідповідний українській мові, оснований на народній мові. Унормування мовних розбіжностей вимагали різні сфери суспільного життя, але найпильніше, без вагань, шкільництво. Як пояснював І. Франко на сторінках газети *Ruch* (Franko 1887c: 222–223), що все ж міністр освіти у 1887 р. звернув увагу шкільних рад (галицьких і буковинських) на остаточне впорядкування пануючого правописного хаосу через запровадження єдиного фонетичного правопису. Однак москвофіли категорично виступили проти такої заяви і більшістю голосів підтримали дотеперішній процес у шкільних підручниках. Звернення міністра доводило безглуздість ситуації, в яку вже втручалася влада, бо самі українці не могли, або й не хотіли, вирішити цей мовний спір.

Згодом справу реформи правопису української мови порушено заново, про що довідуємося із публікацій І. Франка, надрукованих у часописі *Kraj*. Викликані такі «атаки» з боку москвофілів. Цього разу вони мали особистий характер і були направлені проти особи професора Чернівецького університету – С. Смаль-Стоцького, автора проекту впровадження фонетичного правопису в шкільні книги. Статті, надруковані в органі москвофілів – *Червоная Русь*, розкривали загальні методи боротьби того політичного угруповання, яке, використовуючи пресу, створювало широке суспільне і культурне гальмування та непорозуміння. «Війна з особами, а не з їх думками та поглядами, вигрібання особистих вад і недоліків [...] – оце зброя цього органу, це отруєні стріли...» (Franko 1888: 7) – писав письменник, характеризуючи перешкоди до розвитку української мови, утворені через подільність власного суспільства як у культурному процесі, так і у вирішенні правописного питання загалом.

І. Франко на шпальтах газети *Kraj* показав причини впровадження фонетичного правопису в школах, адже він «крім великого полегшення навчання руської мови в школі є вже тепер правописом науки, особливо лінгвістики та етнографії, бо дозволяє якнайвірніше передавати всі фонетичні зміни й особливості поодиноких руських наріч» (Franko 1888: 7). На думку Каменяра, такий процес збереже українську мову на всій території України, маючи на увазі передусім і відродження нації.

До виступів галицьких діячів долучилося Товариство ім. Шевченка, яке 25 грудня 1891 р. запропонувало Міністерству освіти у Відні заяву, домагаючись запровадження фонетичного правопису. Міністерство звернулося за порадою до шкільної ради. У зв'язку з тим шкільна рада розіслала до всіх вчителів середніх шкіл і вчительських семінарій анкету з питанням «чи теперішній руський правопис, який вживається у школах, вважають відповідним, чи також визнають його зміну у напрямку фонетичного...» (Franko 1892: 2). І тільки 21 вчитель висловився проти реформи, а 63 підтримали її необхідність, таким чином професори української мови та літератури – О. Огоновський і С. Смаль-Стоцький розпочали формування засад фонетичного правопису, що й стало основою для його ухвалення на зібранні шкільної ради 25 травня 1892 р., а це й означало остаточну єдність української мови.

У такий спосіб покладено край багатолітній правописній війні в Галичині. Однак москвофіли не могли погодитися зі своєю поразкою, тому *Галицькая Русь*, як писав І. Франко в газеті *Kurjer Lwowski*, «в антифонетичному формулярі радить інституціям руських товариств, супротивним правописній реформі, відрядити депутатство прямо до цісаря та просити його про інтервенцію (втручання – І. К.) у цю справу» (Franko 1892: 2). Після ухвалення та реалізації реформи, всі діяння проти неї не змогли б змінити подальший нормальний розвиток мови.

Полеміка щодо унормування правописного хаосу була однією серед інших проблем в загальній ланці боротьби за мову. Ланці, де важливим, з одного боку, відповідний розвиток української мови, а, з іншого, – мовна єдність із відділеною Наддніпрянською Україною. Мабуть, з тих причин і приділив письменник на шпальтах польської преси більшу увагу справі правопису, ніж іншим аспектам мовної проблеми Галичини. У мові І. Франко побачив **три основні функції – мова школи, урядів та літератури** і, лише виконавши ті завдання, вона могла відродити національну єдність.

У вирі тогочасних подій боротьба за функціонування рідної мови в освіті, власне українську школу, була не тільки суперечкою за визначення ролі українців у Галичині, але й визначення свого національного значення. І. Франко описує безліч перешкод на шляху до створення українських шкіл та функціонування у них української мови, та навіть якщо б ця справа й увінчалася успіхом, то не змогла б забезпечити нормальний культурно-освітній розвиток народу, який відчував себе дискримінованим. «Після восьмилітньої тяжкої боротьби нарешті дочекалися русини міста Львова чотирикласної народної школи з викладанням українською мовою» (Franko 1886: 9) – про це писав І. Франко в одному з випусків *Kraju* у 1886 р. Роблячи огляд українських справ за січень 1887 року, І. Франко у газеті *Przegląd społeczny* не оминає цієї справи та пише: «замість створення окремої руської гімназії, на який край і так би нічого не дав, сейм ухвалив заснування у гімназії «в мірі потреби» паралельнок з викладанням руською мовою, хоча не це й не було потрібно окремої постанови, бо, згідно з обов'язковими положеннями влади, і раніше повинні були це чинити» (Franko 1887a: 186). Описуючи тогочасну мовну ситуацію українців, письменник аналізує хиби та перспективи українського розвитку в системі освіти і робить наступний висновок: «Школа для життя, а не життя для школи» (Franko 1887a: 185).

Реалізація другої функції української мови як мови офіційної мала певні перешкоди. В Галичині через урядові акти (стаття XIX від 21 грудня 1867 р. та договору від 1890 р. («нова ера»)) вона не отримала офіційного визнання. Це змушувало різні інституції та товариства задля вирішення тієї справи звертатися до відповідних інстанцій. У 1892 р. українське політичне товариство – Народна Рада – вислало ґрунтовний меморіал до міністерства внутрішніх справ, домагаючись через конституцію рівноправності української мови з польською в урядах та судах. Загальні положення запропоновано у дванадцяти пунктах (детальний опис подано у додатках), але тут знаходимо і цілком очевидні зауваги такі, як, наприклад, офіційні написи в повітах та на внутрішніх канцеляріях повинні бути в українській, а не тільки польській мові; протокольні свідчення сторін, свідків та експертів повинні бути складені тією мовою, якою вони свідчили і т.д. Необхідність звернень стосовно утвердження цих прав було найкращим доказом нехтування постанов конституції місцевою галицькою владою, яка в такому випадку підтримувала уряд.

Обидва приклади І. Франка вказували на даремні багатолітні старання отримати значні права для української мови в Галичині та виявляли причини тяжких умов її розвитку.

Третє завдання мови, яке вона мала виконати в літературі, відобразилося в польській публіцистиці І. Франка, у статтях, присвячених не лише літературним творам, але й українській пресі. Як книги, так і часописи відігравали важливу роль у мові: поширювали знання літературної мови та вчили користуватися нею поза щоденними справами та в багатьох інших ситуаціях, де вже функціонували готові і відомі польські терміни, а рідні потрібно було ще тільки створювати і популяризувати.

Переміни в тому напрямі – це результат звернень до книг та української періодики, завдяки яким щоразу частіше галичанин міг доповнити мовні знання термінами і зворотами відсутніми у загальноживаній народом мові. Такий факт розкриває велике значення української преси у розвитку мови. Тому І. Франко завжди оцінював часописи і з мовного погляду, роблячи висновок, що мова формує їх зміст та ідейне значення. Як приклад письменник подає статтю в газеті *Kraj* «Upadek trzech pism rusińskich» (Franko 1887b: 7).

У зазначеній вище публікації І. Франко аналізує програму та оцінює принципи двох часописів: москвофільського *Слова*, який виходив у 1861–1887 рр. і *Миру* – органу народовців, що функціонував лише два роки – від 1885 р. до 1887 р. Автор критикує зміну політичного напрямку *Слова*: спочатку газета базувалася на народних засадах і, відповідно, мала значну кількість читачів, а з моменту відхилення національної ідеї (оголосила «єдність російського народу від Тиси до Амуру») і виступів проти функціонування української мови в школах та судах, а також цілковитий перехід на «язичіє» втратила всіх талановитих працівників аж до остаточного свого занепаду. Обидва часописи письменник використав для ширших спостережень і формування залежності: «в мірі чистоти мови істотнішим та актуальнішим стає зміст видавництва, а паралельно з тим зростає й частка читачів» (Franko 1889a: 5). Таким чином, критика про мову нової, виданої 1889 р. в Перемишлі, газети *Новий Галичанин* цілком справедлива. У статті, надрукованій на сторінках *Kurjer Lwowski*, І. Франко пише: «Мова того... часопису жажлива, бачимо, що автори мають бажання писати по-російськи, але, з другого боку, вважають необхідним використовувати руську народну мову, звідси походить дивна мішанина слів, стилів і зворотів». Що більше, «автори не знають російської мови, якою, нібито, пишуть і часто видають забавні *qui pro quo*...» (Franko 1889a: 5). В кінцевих заувагах письменник робить висновок, що збереження часопису залежить від мови, від її зміни.

Функціонування періодики було визначним чинником для піднесення освіти та культури в широких народних масах, тому будь-який крок в тому напрямі мав важливе національне значення. Про такий факт згадує І. Франко в газеті *Kurjer Lwowski*, поява часопису *Przyjaciel Ludu* описана у статті «*Nowe pismo ludowe*», де український публіцист звертає увагу на створення нового періодичного видання, яке «вважає головним завданням – роботу в напрямі розвитку публічного життя, а до проблем всієї нації та Батьківщини відносять і справи у сфері освіти і школи» (Franko 1889b: 3). Будучи глибоко переконаним, що народ, котрий прагне стати державним, повинен продемонструвати свою духовну зрілість, яка проявляється головним чином у культурі літературної мови, тому І. Франко звертав увагу на цілісність часописної мови, її органічну єдність та чистоту.

Діяльність письменника у сфері лінгвістики, зокрема публіцистики, є яскравим прикладом послідовної боротьби за утвердження літературної мови, за зміцнення спільної та єдиної мови на всій території України. І. Франко вже впевнено заявляв, що, тільки об'єднавшись, українці знайдуть спільними силами «правдиву дорогу» до реалізації одного з основних завдань нації – сприяти нормальному розвитку української літературної мови.

Суперечка про українську мову та правопис в Галичині була спрямована на виправлення ситуації, що склалася на західних землях. Власне на сторінках польської преси письменник висвітлює ті мовні проблеми, які виривали в українському суспільстві, їх суть та причини, таким чином, критично показав польському народу одну з найважливіших для українців галузь культурного життя, проблеми котрого мали політичне підґрунтя.

Повертаючись до початково заявлених письменником функцій мови та враховуючи викладене вище, можемо стверджувати: вироблений метод публіциста для розвитку української мови дає підстави говорити про яскравий феномен науково-творчої та загальнокультурної діяльності вченого. Вагомим внеском у розбудову рідної культури

стали публікації І. Франка на «мовознавчій ниві» з метою згуртування українців незалежно від політичних орієнтацій і партійної приналежності.

Для реалізації завдань, що об'єктивно ставляться перед сучасною лінгвістичною наукою щодо утвердження української мови з її жанровим розмаїттям, оптимальним засобом може бути власне публіцистика, універсальний вплив якої на читацьку аудиторію поширить мовні проблеми. «Рідномовні ідеї» І. Франка, що втілювалися у життя завдяки польським часописам, все ж були почуті, усвідомлені і підхоплені широким українським загалом. Каменярь, який чи не першим заявив про те, що народ без спільної літературної мови – це недовершена нація, визначив головні завдання на шляху подолання мовної роз'єднаності українців та творення соборної всеукраїнської літературної мови. Саме тому очевидно є значна роль мовознавчих студій польськомовних часописів у збереженні, популяризації, розвитку української культури серед «розшматованих по світах» українців. Цій меті й служив І. Франко: заохочуючи читачів до вивчення рідної мови, виховуючи їх у національному дусі, всіма силами намагаючись припинити асиміляційні процеси. Публікації великого вченого на шпальтах польської періодики стали орієнтиром для розвитку української мови, де й до тепер можна знайти відповіді на будь-які питання мовознавчого характеру.

ЛІТЕРАТУРА

Франко 1986: Франко, І. Зібрання творів: У 50 т. Ред. кол.: Є. Кирилюк, Б. Деркач, Ф. Погребенник та інші. К.: Наук. думка, 1986. – Т. 49, 505 с.

Franko 1886: Franko, I. Lwów. List „Kraju”. Z obozu rusińskiego. – Kraj, Nr 27, 6 (18).VII, 1886, s. 9.

Franko 1887a: Franko, I. Przegląd spraw krajowych za miesiąc styczeń 1887. – Przegląd Społeczny, Nr 2, t. 3, 1887, s. 179–189.

Franko 1887b: Franko, I. Ruś halicka. 1 października. Upadek trzech pism rusińskich. – Kraj, Nr 39, 25.IX (7.X)/1887, s. 7.

Franko 1887c: Fr[anko], I[wan]. Kto czytał ostatnimi dniami pisma ruskie... – Ruch, Nr 7 (1.IV)/1887, s. 222–223.

Franko 1888: Franko, I. Echa rusińskie. List „Kraju”. [Pielgrzymka do Rzymu. Pisownia fonetyczna. Gazeta „Russkaja prawda”] – Kraj, Nr 17, 22. IV (4. V)/1888, s. 7.

Franko 1889a: Franko, I. Nowyj Hałyczanyn. – Kurjer Lwowski, Nr 15, 15.I/1889, s. 5.

Franko 1889b: [Franko, I.] Nowe pismo ludowe. – Kurjer Lwowski, Nr 95, 5.IV/1889, s. 3.

Franko 1892: [Franko, I.] Sprawa pisowni ruskiej. – Kurjer Lwowski, Nr 152 (1.VI)/1892, s. 2–3.

Pazdro 1987: Pazdro, G. Oświata ukraińska w polskiej publicystyce Iwana Franki. W: G. Pazdro. Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1987. T. 14: Z problemów ukraińsznawstwa, s. 125–139.

INTERNACJONALIZMY WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU POLSKIM I BUŁGARSKIM (ZŁOŻENIA)

JOANNA MLECZKO

Uniwersytet Śląski

joanna.mleczko@us.edu.pl

Przeobrażenia o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym w krajach byłego bloku wschodniego, jakie dokonały się w latach 90-tych¹ minionego wieku odcisnęły swoje piętno także na ich językach (Dunaj 2000: 27; Jadacka 2001: 73; Waszakowa 2009a: 351; Селимски 2003: 103). Jak pisze Bogusław Dunaj, zmiany w języku mogą obejmować zarówno poziom systemu, jak i sferę komunikacji językowej, ale w odróżnieniu od podsystemów gramatycznych, to właśnie podsystem leksykalno-semantyczny jest strukturą otwartą, w której zmiany zachodzą najszybciej i mają największy zasięg (Dunaj 2000: 27; Waszakowa 2005: 32).

Typowym zjawiskiem przełomu wieków charakteryzującym funkcjonowanie i rozwój języków narodowych, w tym i słowiańskich, jest tendencja do internacjonalizacji, która wyjątkowo silnie oddziałuje na ich warstwę leksykalną i słowotwórczą – potrzeba nazywania nowych obiektów rzeczywistości oraz wyrażania stosunku od nich sprzyja przejmowaniu zapożyczeń², a te z kolei przyczyniają się do wzrostu aktywności obcych środków i modeli słowotwórczych (Waszakowa 2009b: 11; Waszakowa 2005: 35; Waszakowa 2003: 82; Dunaj 2000: 28).

Charakteryzując proces internacjonalizacji słowotwórstwa w językach południowosłowiańskich³ w ostatnim dziesięcioleciu XX w. Ludwig Selimski zwraca uwagę na wzrost znaczenia kompozycji i wiążące się z tym wprowadzenie do systemu nieznanych dotąd sposobów tworzenia wyrazów (Селимски 2003:104). Chodzi tu o złożenia bez interfiksu⁴, w których semantyczno-syntaktyczna więź między dwoma komponentami nie ma, właściwego

¹ Dla polszczyzny, niektórzy językoznawcy, za cezurę wprowadzającą nową jakość do języka, uznają rok 1980 (Ożóg 1999: 11).

² Badający procesy słowotwórcze zachodzące w warstwie leksykalnej języka bułgarskiego w latach 1981–1990, Todor Bałkański zauważa, że o ile do 1988 roku dominowały w niej zapożyczenia, to po tej cezurze sytuacja uległa zmianie – większość nowego słownictwa stanowiły już formacje pochodne. Neologizmy nie pochodne ograniczyły się do „niezbędnych zapożyczeń” (Bałkański 1999: 136).

³ Najwięcej nowych derywatów, które weszły do słownika po 1990 roku powstało na drodze sufiksacji i kompozycji właśnie (Bałkański 1999: 142).

⁴ Już na początku lat 80-tych Władko Murdarow wyrażał obawę, że jeśli pod wpływem wzorców z języka angielskiego, w mniejszym stopniu – niemieckiego, w których *composita* tworzone są bez pomocy interfiksu, na gruncie bułgarskim będą one powstawać według tej samej zasady, to zmieni się charakter systemu słowotwórczego bułgarszczyzny. Zwracał też uwagę na fakt, że dla języka bułgarskiego bardziej naturalne jest zastosowanie – tam, gdzie to możliwe – struktury analitycznej, zamiast złożenia (*джазова певица* zamiast *джаз-певица*) (Murdarow 1980: 451–452).

dla języków słowiańskich, charakteru formalno-gramatycznego, a jest wyrażona pozycyjnie, za pośrednictwem szyku (pierwszy element jest określeniem drugiego)⁵ (Селимски 2003:120). Podobną sytuację obserwuje tenże badacz w języku polskim (Waszakowa 2003: 9)⁶.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są złożenia rzeczownikowe, tworzone w polszczyźnie i bułgarszczyźnie przy pomocy obcych elementów występujących w prepozycji⁷. Materiał dla języka polskiego został zaczerpnięty z monografii Krystyny Waszakowej *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny* (Waszakowa 2005)⁸. W części poświęconej złożeniom wyodrębniła ona 130 segmentów obcego pochodzenia tworzących w języku polskim złożenia rzeczownikowe, które występują w prepozycji i 38 postpozycyjnych (Waszakowa 2005: 135–141). Podstawą dla ekscerpacji materiału bułgarskiego były: studium porównawcze dla języka bułgarskiego i czeskiego autorstwa Cwetanki Awramowej *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век* (Аврамова 2003), *Речник на новите думи и значения в българския език* (Перн 2001), *Речник на новите думи в съвременния български език* (Бондж 1999) oraz *Речник на чуждите думи в българския език* (РЧД 2007) i *Български тълковен речник* (БТР 2002)⁹.

Spośród 130 segmentów złożzeń, które w języku polskim występują w prepozycji, 44 nie zostały poświadczane w języku bułgarskim: *alko-* ‘związany z alkoholem’¹⁰, *alter-* ‘alternatywny, alternatywa’, *anarcho-* ‘związany z anarchią’, *api-/apio-* ‘związany z pszczołami’, *aqua-* ‘związany z wodą’, *arte-/arto-* ‘związany ze sztuką’, *artro-* ‘związany ze stawem’, *cyklo-*

⁵ O tego typu strukturach powstałych bez udziału jakichkolwiek środków derywacyjnych, a więc w sposób obcy naturze języka polskiego, Hanna Jadacka mówi jak o „słowotwórstwie bez słowotwórstwa” lub słowotwórstwie analogicznym – serie nazewnicze powstające na zasadzie analogii do jednostkowego wzoru językowego (Jadacka 2001: 142, 143).

⁶ Wzrost udziału kompozycji, kosztem derywacji prostej można było zaobserwować w języku polskim już w połowie lat 70-tych. Jak zauważa H. Jadacka, złożenia przeważają wśród neologizmów powstających w ostatnim 20-leciu XX w., a o umocnieniu ich pozycji w systemie może świadczyć równomierne występowanie we wszystkich odmianach polszczyzny oraz fakt, że są to formacje oparte zarówno na rodzimych, jak obcych podstawach słowotwórczych (Jadacka 2001: 138) (podobna łączliwość na gruncie bułgarskim). Powstające masowo w języku złożenia, a także skróty i skrótowce, prowadzą nawet do osłabienia jego syntetyczności (Waszakowa 2005: 33).

⁷ Jak zauważa K. Waszakowa w artykule z 2003 roku: „Różnorodność typów złożzeń z drugim członem obcym w porównaniu z repertuarem członów obcych występujących w prepozycji jest o wiele mniejsza”. (Waszakowa 2003: 98).

⁸ Korzystano także z *Wielkiego słownika wyrazów obcych PWN* (WSWO 2005) oraz *Słownika języka polskiego PWN* (SJP 2007).

⁹ Niektóre bułgarskie ekwiwalenty segmentów wymienionych przez K. Waszakową zostały poświadczane tylko w jednym z pięciu badanych źródeł. Najczęściej jest nim słownik wyrazów obcych (*angio-/анџио-, antropo-/антропо-, auto-III ‘automatyczny’/аемо-II, biblio-/библио-, chemo-/хемо-, chromo-/хромо-, chrono-/хроно-, giga-I ‘jednostka miary’/џига-, meta-/мета-, neuro-/невро-, paleo-/палео-*) lub słownik nowych wyrazów i znaczeń w języku bułgarskim (*bio-II ‘biologia’/био-, e-/е-, etno-/етно-, homo-II ‘homoseksualizm’/хомо-, krio-/крио-, media-/медиа-*). Zdarza się też, że w poszczególnych źródłach te same bułgarskie odpowiedniki pierwszych członów polskich rzeczowników złożonych mają odmienny status – w jednych są częściami złożzeń, a w innych prefiksami (zob. artykuł w tym samym tomie: *Status elementów składowych niektórych internacjonalizmów w języku polskim i bułgarskim*).

¹⁰ Znaczenia polskich członów zostały podane w oparciu o monografię K. Waszakowej, WSWO oraz SJP.

‘związany z cyklicznością’, **cyklo-II** ‘związany z kolarstwem’, **cyto-** ‘związany z komórką zwierzęcą lub roślinną’, **demo-I** ‘związany z demokracją’, **ero-** ‘związany z erotyką’, **giga-II** ‘gigantyczny’, **gastro-I** ‘związany z żołądkiem’, **gastro-II** ‘związany z gastronomią’, **global-/glob-** ‘globalny’, **grafo-** ‘związany z pismem, zapisem, ilustracją’, **hetero-II** ‘związany z heteroseksualnością’, **immuno-** ‘związany z odpornością, uodpornieniem organizmu’, **inter-III** ‘Internet’¹¹, **inwest-** ‘związany z inwestycją’, **irydo-** ‘dotyczący tęczęwki oka’, **ko-** ‘łącznie, wspólnie, razem z kimś, czymś’, **krypto-** ‘ukryty, niewidoczny, zamaskowany, zakamuflowany, tajny’, **m-** ‘z ang. *mobile*’, **mc-/mak-** ‘z ang. *McDonald’s*’, **miks-/mix-** ‘miksować’, **moto-I** ‘związany z motorem, motorowy’, **moto-II** ‘związany z motoryzacją’, **nekro-** ‘związany ze śmiercią, zwłokami, grobem’, **off-** ‘z ang. *offset*’, **ost-** ‘z niem. *Ost*’, **penta-** ‘składający się z pięciu części’, **petro-** ‘związany z ropą naftową’, **play-** ‘z ang. *play*’, **polit-** ‘polityczny’, **sat-** ‘satelitarny’, **semi-** ‘nie w pełni, na w pół’, **ski-** ‘związany z nartami, narciarstwem’, **soc-II** ‘związany ze społeczeństwem i zjawiskami społecznymi’, **socjo-** ‘związany ze społeczeństwem zjawiskami społecznymi’, **tama-** ‘z jap. *tamago(t)chi*’, **tele-III** ‘związany z telefonem’, **unio-** ‘związany z Unią Europejską’.

Nieco więcej jest natomiast segmentów, charakterystycznych wyłącznie dla języka bułgarskiego (63)¹². Stosunkowo liczną grupę (17) stanowią wśród nich cząstki nazywające różne style muzyczne: **блус-**, **брейк-**, **денс-**¹³, **джаз-**, **кѳнтри-**, **латино-**¹⁴, **метал-**, **пѳнк-**, **рап-**, **рейѳ-**, **ска-**, **транс-**, **фолк-**, **хард-** ‘хардрок’¹⁵, **хаус-**, **хеѳи-** ‘хевиметал’, **чалга-**. Inne pierwsze człony złożeń nienotowane w polszczyźnie to: **аеробик-** ‘който се отнася до аеробика’¹⁶, **байк-** ‘който се отнася до байк [специален велосипед]’, **баскет-** ‘който се отнася до баскетбол; баскетболен’, **бинго-** ‘който се отнася до бинго’^(Перн), **блиѳ-** ‘бърз, светкавичен’, **бѳндѳи-** ‘който се отнася до бѳндѳи’^(Перн), **допинг-** ‘който е свързан с употреба на допинг, който се отнася до допинг’, **гей-** ‘който се отнася до гей, гейове’, **гейм-** ‘който се отнася до компютърна игра’^(Перн), **ген-** ‘генерален’^(Перн), **екшѳн-** ‘който се отнася до екшѳн, има елементи на екшѳн’^(Перн), **ел-** ‘електрически’^(Перн), **енерѳо-** ‘който се отнася до енергия’^(Перн), **еротик-** ‘еротичен’^(Перн), **и-** ‘електронен’^(Перн), **каѳе-** ‘който се отнася до каѳе’^(Перн), **карго-** ‘който се отнася до карго’^(Перн), **кино-** ‘който се отнася до кино (във всичките му значения); кинематографски; филмов’, **клип-** ‘който се отнася

¹¹ W języku bułgarskim złozenia z pierwszym członem w znaczeniu ‘който се отнася до Интернет’ tworzone są przy pomocy cząstki **интернет-** (*интирнеткаѳе*^(Перн)).

¹² Zestawienie objęło 3 podstawowe źródła materiałowe (bez РЧД): (Аврамова 2003), (Перн), (Бондѳ).

¹³ Poświadczony także w znaczeniu ‘който е свързан с танцуване’^(Перн).

¹⁴ Poświadczony także w znaczeniu ‘латиноамерикански’^(Перн).

¹⁵ Poświadczony także w znaczeniach: ‘тѳърдолинеен, непреклонен, несклонен към компромиси’ oraz ‘който не е прикрит, който показва в цялата му пълнота или грубост някакво действие’^(Перн).

¹⁶ Jeśli dany segment omawiany jest przez С. Аврамовѳ, jego znaczenie zostaje przytoczone za jej monografiѳ. W pozostałych przypadkach znaczenia pochodzѳ z słownika nowych wyrazów i znaczeѳ w języku bułgarskim lub słownika nowych wyrazów we współczesnym języku bułgarskim (zob. indeksy przy znaczeniach).

до клип^(Перн), **крими-** ‘криминален, с криминален сюжет’, **лайв-** ‘който става на живо, свързан е с изпълнение на живо’^(Перн), **лесбо-** ‘който се отнася до лесбийка, лесбийски’^(Перн), **нет-** ‘който се отнася до Интернет; интернетски’^(Перн), **онко-** ‘онкология, онкологичен’^(Перн), **офис-** ‘офисен’^(Перн), **проекто-** ‘който представлява проект, съществува във форма на проект’^(Перн), **прес-** ‘който се отнася до преса, медии’^(Перн), **промо-** ‘промоционен’^(Перн), **профи-** ‘професионален (обикн. в областта на спорта)’^(Перн), **пси-** ‘парапсихологичен’^(Перн), **рейки-** ‘който се отнася до рейки, при който се практикува рейки [нетрадиционен източен метод за лечение и релаксация]’^(Перн), **ретро-** **I.** ‘който има особености на нещо остаряло, отживяло, забравено или изоставено днес’, **II.** ‘който е от миналото, остарял по своите особености, черти’, **саунд-** ‘който е свързан с музика, главно – със звука на музикален запис или изпълнение’^(Перн), **скейт-** **I.** ‘който се отнася до скейтборд’, **II.** ‘който се отнася до скейтбордист’^(Перн), **смайт-** **I.** ‘който се отнася до възможности за осигуряване на широк кръг услуги, операции’; **II.** ‘който се отнася до смарткарта’^(Перн), **софт-** ‘който се отнася до софтуер’^(Перн), **тото-** ‘който се отнася до спортен тотализатор’^(Перн), **трофи-** ‘който се отнася до автомобилизъм по трудни терени’^(Перн), **флаш-** ‘който се отнася до флаш [флашчип, флашпамет]’^(Перн), **хай-** **I.** ‘който е с много високо качество, свършен’, **II.** ‘който заема предно, първо място между други, първокласен’, **III.** ‘свързан със социална върхушка, висш’^(Перн), **хорър-** ‘който е характерен за филм на ужасите; ужасяващ’^(Бндж), **хит-** ‘който се отнася до хитове, хитов’^(Перн), **хомо-** ‘хомосексуален’^(Перн), **чат-** ‘който се отнася до чат, до осъществяване на чат’^(Перн), **чйндж-** ‘който се отнася до обмяна на валута, до чейндж’^(Перн), **юго-** ‘който се отнася до Югославия; югославски’.

Wśród elementów wspólnych dla obu języków najczęściej (48) jest segmentów, które zarówno w języku polskim, jak i bułgarskim poświadczane zostały tylko w jednym (tym samym) znaczeniu (I.a):

aero-/aepo-: ‘związany z powietrzem, lataniem, lotnictwem’ (*aeroślizg*¹⁷) / ‘който е свързан с въздух или въздухоплаване’ (*aerogara*¹⁸);

agro-/azpo-: ‘związany z rolnictwem, z wsią’ (*agroturystyka*) / ‘който се отнася до земеделие; агрономически, аграрен’ (*agrostoka*);

angio-/anguo-: ‘związany z układem naczyniowym’ (*angioplastyka*) / ‘който се отнася до кръвоносни или лимфни съдове’ (*ангионервоза*)^(рчд);

antropo-/antpono-: ‘związany z człowiekiem’ (*antroposfera*) / ‘който се отнася до човека’ (*антропогенеза*)^(рчд);

astro-/acmpo-: ‘związany z ciałami niebieskimi’ (*astroturysta*) / ‘който се отнася до звездите, до звездното пространство’ (*астрокомплекс*);

biblio-/bib.lio-: ‘związany z książką’ (*biblioterapia*) / ‘който се отнася до книги’ (*библиобус*)^(рчд);

¹⁷ Polskie przykłady derywatów pochodzą z monografii K. Waszkowej.

¹⁸ Znaczenia bułgarskich odpowiedników polskich członów zostały podane w oparciu o monografię C. Awramowej, słownik nowych wyrazów i znaczeń w języku bułgarskim (Перн) lub słownik wyrazów obcych (РЧД). Z tych samych źródeł pochodzą przykładowe derywaty.

chromo-/хромо-: ‘związany z barwą’ (*chromoterapia*) / ‘който се отнася до цвят, оцветяване’ (*хромографюра*)_(рчд);

chrono-/хроно-: ‘związany z czasem’ (*chronotyp*) / ‘който се отнася до времето’ (*хронометраж*)_(рчд);

cyber-¹⁹/**кибер-**: ‘elektroniczny związany z komputerem, z siecią informacyjną, z Internetem; wirtualny’ (*cyberwłamywacz*) / ‘при който са използвани компютърни технологии, свързан с електронните комуникации и Интернет, с общуване чрез виртуалната реалност’ (*киберсекс*)_(Перн);

dysko-/диско-: ‘związany z dyskoteką’ (*dyskomoda*) / ‘който се отнася до дискотека’ (*дискомаршрут*);

e-: ‘elektroniczny’ (*e-podpis*) / ‘електронен’ (*e-reklama*)_(Перн);

eko-²⁰/**еко-**: ‘związany ze środowiskiem naturalnym’ (*ekopolityka*) / ‘който се отнася до екология; екологичен’ (*екосистема*);

eks-/екс-: ‘były, dawny, zdymisjonowany’ (*eksagent*) / ‘бивш’ (*ексденуат*);

elektro-/електро-: ‘związany z elektrycznością’ (*elektromasaż*) / ‘който се отнася до електричество, електрически’ (*електроустройство*);

fan-/фен-: ‘związany z zapalonym sympatykiem kogoś lub czegoś’ (*fanklub*) / ‘който се отнася до фенове’ (*фенартикули*)_(Перн);

fit-/фитнес-: ‘związany z fitnesssem’ (*fit-fala*) / ‘който се отнася до фитнес’ (*фитнессалон*);

fito-/фито-: ‘związany z rośliną, roślinnością’ (*fitopolimery*) / ‘който е свързан с растения, който използва растителни съставки’ (*фитокозметика*);

fono-/фоно-: ‘związany z dźwiękiem lub z głosem’ (*fonopiractwo*) / ‘който има отношение към глас, звук’ (*фонокарта*)_(рчд);

geo-/гео-: ‘związany z Ziemią, kulą ziemską, skorupą ziemską’ (*geosynoptyk*) / ‘който се отнася до земята и почвата или до планитата Земя’ (*геодинамика*)_(рчд);

hydro-/хидро-: ‘związany z wodą’ (*hydromasaż*) / ‘който се отнася до вода’ (*хидрогенератор*)_(рчд);

info-/инфо-: ‘informacyjny’ (*infolinia*) / ‘информационен’ (*инфоцентър*);

¹⁹ Danuta Ochmann, analizując złożenia ze zdeintegrowanym członem *cyber-* wskazuje na ich wieloznaczność, wynikającą z wieloznaczności samego przymiotnika *cybernetyczny*. We współczesnym języku polskim występuje on w znaczeniu podstawowym ‘dotyczący cybernetyki lub cybernetyka’ oraz dwóch nowych: ‘związany z siecią informacyjną (zwł. Internetem); istniejący w sieci, dzięki niej, odbywający się za jej pomocą’; ‘związany z komputerem, elektroniczny, wirtualny; istniejący w rzeczywistości wirtualnej’, co czasem może rodzić niezrozumiałość całego złożenia i konieczność odwołania się do kontekstu, w którym zostało ono użyte (Ochmann 2000: 23–24).

²⁰ Zarówno w języku polskim, jak i bułgarskim cząstka ta może wnosić do derywatów zawężone znaczenia: **I.** ‘zgodny z naturą, z wymogami ekologii, służący zachowaniu równowagi w naturze, nieniszczący środowiska naturalnego’ (*ekoenergia* [energia pochodząca ze źródeł naturalnych]); **II.** ‘teren czysty, nieskażony, bez zanieczyszczeń’ (*ekoturystyka* [turystyka na terenach nieskażonych]); **III.** ‘zawierający składniki uzyskane z substancji naturalnych, wyprodukowany bez użycia środków chemicznych, nieskażony, nieszkodliwy, zdrowy’ (*ekojedzenie*) / ‘екологично чист, който е произведен от екологично чисти продукти’ (*екостока*); **IV.** ‘екологичен czyli nienaturalny, sztuczny’ (*ekoskóra*) / ‘изкуствен, създаден от изкуствени материали, които имитират естествените’ (*екокожа*). K. Waszakowa mówi o nich jako o profilach znaczeniowych, a nie odrębnych znaczeniach („wszystkie one są jeszcze bardzo świeże”) (Waszakowa 2005: 151). Podobnie są one traktowane przez C. Awramową (Awramowa 2003: 143–144).

krio-/крио-: ‘związany z niską temperaturą, lodem lub krzepnięciem’ (*kriobank*) / ‘който е свързан с много ниски температури’ (*криосауна*)^(Перн);

makro-/макро-²¹: ‘duży, występujący na dużą skalę’ (makroprojekt) / ‘голям, голям по размери, огромен’ (*макроикономика*)^(РЧД);

maksi-/макси-: ‘mający maksymalne rozmiary, zasięg lub natężenie’ (*maksi-długość*) / ‘най-голям’ (*максироман*);

media-/медиа-: ‘związany z mass mediami’ (*mediamafia*) / ‘който се отнася до медия, медиен’ (*медиакритик*)^(Перн);

meta-/мета-: ‘wskazujący na wyższy stopień, następstwo lub zmienność czegoś’ (*metaliteratura*) / ‘извън, встрани от, съседен; след, зад’ (*метаезик*)^(РЧД);

metro-/метро-: ‘związany z metropolią’ (*metroseksualizm*) / ‘който се отнася до метро(политен)’ (*метролия*);

mono-/моно-: ‘pojedynczy, jednostkowy; jedyny wyłączny’ (*monowładza*) / ‘един’ (*монопиеца*);

multi-/мулти-: ‘wielość, duża ilość, wielokrotność czego; dotyczący wielu dziedzin’ (*multikino*) / ‘много’ (*мултиинструменталист*);

nano-/нано-: ‘o małych rozmiarach, miniaturowy’ (*nanoliczydło*) / ‘който е с изключително малки размери, с големина на атом или молекула или се отнася до елементи с такива размери, големина’ (*нанокомпютър*)^(Перн);

narko-/нарко-: ‘związany z narkozą, narkotykami, środkami odurzającymi’ (*narkomafia*) / ‘който се отнася до наркотик, наркотици’ (*наркобос*);

neo-/нео-: ‘nowy; taki, który się na nowo pojawił, został na nowo utworzony’ (*neokomunizm*) / ‘нов’ (*неовариант*);

neuro-/невро-: ‘związany z nerwami, z układem nerwowym’ (*neuroreceptor*) / ‘който се отнася до нерви’ (*невродерматоза*)^(РЧД);

paleo-/палео-: ‘dawny, przedhistoryczny’ (*paleokontakty*) / ‘древен, предисторически’ (*палеоботаника*)^(РЧД);

para-/пара-: ‘niby, prawie’ (*parabudżet*) / ‘който съществува или се проявява успоредно с друг, който наподобява друг’ (*параолимпиада*);

poli-/поли-: ‘wiele’ (*polistylistyka*) / ‘много, множество’ (*поливитамини*)^(РЧД);

pop-/поп-: ‘związany z popem [typ muzyki rozrywkowej]’ (*pop-gwiazda*) / ‘който се отнася до поп(музика)’ (*поппевец*);

porno-/порно-: ‘związany z pornografią’ (*pornomodelka*) / ‘порнографски’ (*порномагазин*);

pseudo-/псевдо-: ‘fałszywy, rzekomy, podobny do czegoś’ (*pseudourynkowanie*) / ‘лъжлив, мним’ (*псевдоопозиция*);

psycho-/психо-: ‘związany z psychiką’ (*psychotest*) / ‘който се отнася до психиката, психически, душевен; психологически’ (*психотренировка*);

quasi-/квази-: ‘jakby, niby, rzekomo, pozornie’ (*quasi-demokracja*) / ‘мним, не същински’ (*квазиинтелигенция*);

rock-/рок-: ‘związany z rockiem’ (*rockidol*) / ‘който се отнася до рок(музика)’ (*рок-поколение*);

seks-/секс-: ‘związany z seksem’ (*seksbiznes*) / ‘който се отнася до секс; сексуален’ (*сексслужба*);

show-/шоу-: ‘związany z widowiskiem estradowym, pokazem’ (*show-biznesman*) / ‘който е свързан с шоу, с шоубизнес’ (*шоумач*);

²¹ Cwetelina Georgiewa wyróżnia jeszcze jedno znaczenie tego segmentu – ‘компютърен’ (*макроезик*) (Георгиева 2007: 20). Nie zostało ono jednak poświadczane w ekscerpowanych źródłach.

termo-/термо-: ‘związany z ciepłem, temperaturą’ (*termomodernizacja*) / ‘който се отнася до топлина, температура’ (*термочорани*);

top-/мон-: ‘szczyt popularności’ (*toplista*) / ‘най-висок, най-голям, главен, доминиращ’ (*монченге*);

ultra-/ултра-: ‘mający skrajną postać, cechy o największym natężeniu’ (*ultrapopulizm*) / ‘извънмерно, премного, крайно’ (*ултарароялист*)^(РЧД);

wice-/вице-: ‘zastępca, osoba mająca tytuł lub stopień bezpośrednio niższy od kogoś’ (*wiceburmistrz*) / ‘заместник; по-нископоставен в йерархията’ (*вицепремиер*).

Zaledwie 2 elementy w obu językach notowane są w innym znaczeniu (**I.b.**):

bi-/бу- ‘podwójny, dwukrotny, dwoisty’ (*bisegmentacja*) / ‘бисексуален’ (*бидвойка*)^(Перн);

chemo-/хемо-: ‘związany z chemią’ (*chemoprewencja*) / ‘който се отнася се до кръвта’ (*хемотерапия*)^(РЧД).

O wiele mniej wspólnych dla polszczyzny i bułgarszczyzny obcych członów złożeń występuje w obu językach w kilku znaczeniach (**16**)²². Grupa ta (**II.**) nie jest jednorodna – nie zawsze wszystkie znaczenia danego segmentu, które wystąpiły w języku polskim, zostały poświadczone także w języku bułgarskim i odwrotnie. Tak więc można w niej wyróżnić:

- a) *composita* z I członem, występującym w tych samych znaczeniach w obu językach (**II.a.**);
- b) *composita* z I członem, którego znaczenia w obu językach pokrywają się tylko częściowo (brak jakiegoś znaczenia / jakichś znaczeń w jednym z języków) (**II.b.**):
 - segmenty bogatsze semantycznie w języku polskim (**II.b.**₁);
 - segmenty bogatsze semantycznie w języku bułgarskim (**II.b.**₂).
- c) *composita* z I członem, który ma tyle samo znaczeń w obu językach, ale tylko część z nich to znaczenia wspólne (**II.c.**).

Pierwsza podgrupa (**II.a.**) obejmuje złożenia tworzone przy pomocy 9 segmentów:

audio-/аудио-²³: **I.** ‘związany ze słuchem, słyszeniem, dźwiękiem’ (*audiomarketing*) / ‘който има отношение към звук, слушане’ (*аудиоклуб*); **II.** ‘związany z odtwarzaniem dźwięku’ (*audiosprzęt*) / ‘който се отнася до записване и възпроизвеждане на звук’ (*аудиосистема*);

auto-/авто-²⁴: **I.** ‘dotyczący czynności skierowanej na jej wykonawcę lub rezultatu takiej czynności’ (*autoedukacja*) / ‘сам, свой, собствен’ (*автоирония*); **II.** ‘związany z samochodem’ (*autozłom*) /

²² Na gruncie bułgarskim zwracają uwagę rozbieżności między ekscerpowanymi źródłami, gdy chodzi o poświadczone w nich znaczenia poszczególnych segmentów (zob. przypisy przy każdym z wymienionych I członów złożeń), co zapewne można tłumaczyć nieco odmiennym (u każdego z autorów) korpusem badanych tekstów, a także przedziałem czasowym, z którego pochodziły (por. np.: Аврамова – słowniki neologizmów, archiwa leksykograficzne, masmedia / ostatnie 20-lecie XX w.; Перн – masmedia, Internet / 1990–2001; Бондж – masmedia / 1993–1999).

²³ C. Awramowa i Emilia Perniszka łączą dwa pierwsze znaczenia, w РЧД – tylko pierwsze znaczenie (Аврамова 2003: 151; Перн, РЧД).

²⁴ U C. Awramowej oba znaczenia, u E. Perniszki – tylko drugie, РЧД – wszystkie trzy znaczenia (Аврамова 2003: 151, 154; Перн; РЧД).

‘кайто се отнася до автомобил’ (*автокражба*); **III.** ‘automatyczny’ (*autopomiar*) / ‘автоматичен, със самостоятелно действие’ (*автоблокировка*);

euro-/евро-²⁵ **I.** ‘związany z Europą, Europejczykami’²⁶ (*eurobezpieczeństwo*) / ‘който се отнася до Европа (в геополитически смисъл)’ (*еврошампионат*); **II.** ‘związany z UE’ (*eurodeputowany*) / ‘който се отнася до Европейски съюз’ (*евролидер*); **III.** ‘związany z walutą UE’ (*euromoneta*) / ‘който се отнася до обща парична единица на страните на Европейския съюз’ (*еврозона*);

foto-/фото-²⁷: **I.** ‘związany ze światłem’ (*fototerapia*) / ‘който се отнася до светлина’ (*фотобактерия*); **II.** ‘związany z fotografią, fotograficzny’ (*fotomodelka*) / ‘който се отнася до фотография, фотографски’ (*фотокартина*);

homo-/хомо-²⁸: **I.** ‘taki sam, jednakowy podobny’ (*homotransplatacja*) / ‘равенство, сходство, еднородност или единство’ (*хомопластика*); **II.** ‘związany z homoseksualnością’ (*homozwiązek*) / ‘който се отнася до хомосексуализъм и до хомосексуалисти’ (*хомобрак*);

mega-/мега-: **I.** ‘oznaczający jednostki miary milion razy większe od podstawowych’ (*megabajt*) / ‘при измерителни единици: увеличение 1 млн. пъти’ (*мегават*)_(рчд)²⁹; **II.** ‘wielki’ (*megadzielnica*) / ‘голям’³⁰ (*мегакъща*);

mini-³¹/**мини-**³²: **I.** ‘mały’ (*miniseriał*) / ‘mający małe rozmiary lub będący miniaturą czegoś’ (*minibasen*); **II.** ‘po-mały po znaczenie’ (*минифракция*) / ‘mało znaczący, mający małą rangę’ (*minidebata*);

²⁵ C. Awramowa, podobnie jak Walentina Bondżołowa, traktuje łącznie dwa pierwsze znaczenia (‘който се отнася до Европа (в геополитически смисъл), до Европейския съюз’), E. Perniszka notuje pierwsze i drugie, РЧД – tylko pierwsze (Аврамова 2003: 144; Перн; Бондж; РЧД).

²⁶ W języku polskim cząstka *euro-* odrywa się od słownikowego znaczenia i ulega neosemantyzacji, u podłoża której leży historyczny podział na Europę „wschodnią” i „zachodnią”, tę „gorszą” i tę „lepszą”. Konteksty, w jakich pojawia się leksem *Europa* pokazują, że oznacza on już nie tylko kontynent z właściwym mu typem cywilizacji i kultury, ale także, jeśli nie przede wszystkim, wiąże się z nowoczesnością, wysokim standardem, najwyższą jakością (por.: Waszakowa 2003: 93; Waszakowa 2005: 161; Ryzza-Woźniak 2000: 311–312).

²⁷ U C. Awramowej poświadczony tylko w drugim znaczeniu, РЧД – notuje oba znaczenia (Аврамова 2003:147; РЧД).

²⁸ E. Perniszka notuje tylko drugie znaczenie, РЧД – oba (Перн; РЧД).

²⁹ Zarówno K. Waszakowa, jak i C. Awramowa notują ten segment tylko w drugim znaczeniu (Waszakowa 2005: 153; Аврамова 2003: 70), które Mirosława Мусавка – wiąże z nowszą warstwą słownictwa, typową dla języka mediów i reklamy (Мусавка 2000: 16). Pominięcie pierwszego znaczenia wiąże się zapewne z przyjętą przez obie autorki cezurą, według której oceniano czy dana jednostka leksykalna jest neologizmem. W РЧД poświadczono zostały oba znaczenia. E. Perniszka podaje dwa znaczenia, wywodzące się ze znaczenia podstawowego ‘голям’ (zob. przypis 26) (Перн; РЧД).

³⁰ W części derywatów *mega-* jest nośnikiem dodatkowych znaczeń: ‘wielki, ogromny, gigantyczny, olbrzymi’ (*megahotel*) / ‘извънредно голям, с извънредно големи размери’ (*мегадефектока*) oraz ‘największy (z możliwych), najwyższego stopnia, najwyższej rangi’ (*megasukces*) / ‘извънредно голям, от голяма величина, грандиозен’ (*мегатурне*) (Мусавка 2000: 17–18; Перн), a jak zauważa K. Waszakowa w mediach coraz częściej pojawiają się formacje, w których segment ten łączy funkcję intensyfikatora z ewaluatywno-ekskluzywną (*megakoncert*, *мегашоу*) (Waszakowa 2003: 90; Waszakowa 2005: 153; Мусавка 2000: 19).

³¹ K. Waszakowa traktuje oba znaczenia łącznie (Waszakowa 2003: 91).

³² C. Awramowa notuje oba znaczenie, РЧД – tylko pierwsze (Аврамова 2003: 72; РЧД).

radio-/радио³³: **I.** ‘związany z falami radiowymi lub radiem’ (*radiokomitet*) / ‘който се отнася до радио’ (*радиоопреклама*); **II.** ‘związany z promieniowaniem; radioaktywny, radiologiczny’ (*radiofarmaceutyk*) / ‘който се отнася до родий и радиоактивни елементи’ (*радиоелемент*);

wideo-/видео³⁴: **I.** ‘związany z techniką rejestrowania i odtwarzania obrazu i dźwięku na taśmie magnetycznej; urządzenie rejestrujące (*wideoradar*) / ‘който е свързан с приемане и записване едновременно на визуални образи и звук или с възпроизвеждане на получения сигнал’ (*видеотелефон*); **II.** ‘związany z filmem zarejestrowanym i odtwarzanym za pomocą techniki wideo’ (*wideodokument*) / ‘който е свързан с филм, записан по този начин’ (*видеопазар*).

Tylko **1** segment charakteryzuje się większą liczbą znaczeń w języku polskim niż w języku bułgarskim (**II.b₁**):

inter-/интер: **I.** ‘między, wśród-, współ-’ (*intercity*); **II.** ‘internacjonalny’ (*interekspres*); **III.** ‘internet’ (*interpielgrzym*) – w języku bułgarskim tylko w dwóch pierwszych znaczeniach: **I.** ‘между, вътре, в средата на нещо’ (*интерсекция*)^(рчд); **II.** ‘интернационален’ (*интербригадир*)^(рчд);

Jedynie **4** człony mają więcej znaczeń w języku bułgarskim niż w języku polskim (**II.b₂**):

био³⁵/**bio**-. **I.** ‘който се отнася до живота или е свързан с жизнените процеси’ (*биоаритметика*) **II.** ‘биологичен’ (*биокалиндар*) **III.** ‘биологично чист, органичен’ (*биовино*) – w języku polskim tylko w dwóch pierwszych znaczeniach: **I.** ‘związany z życiem, procesami życiowymi, żywymi organizmami’ (*bioplazma*); **II.** ‘związany z biologią, biologiczny’ (*biokosmetyk*);

микро³⁶/**mikro**-. **I.** ‘твърде малък’ (*микроорганизъм*); **II.** ‘една милионна част от основна мерна единица’ (*микроампер*); **III.** ‘който е за изследване на твърде малки величини’ (*микроманометър*) – w języku polskim poświadczony tylko w dwóch znaczeniach: **I.** ‘mały, bardzo mały; występujący w małej skali’ (*mikroaparat*) **II.** ‘jednostka miary; milionowa część jednostki podstawowej, na którą wskazuje drugi człon złożenia’ (*mikrogram*);

техно³⁷/**techno**-. **I.** ‘който се отнася до музика в стил техно или до любители, поклонници на такава музика’ (*технокупон*); **II.** ‘който е постигнат, оформен чрез специални технологии и има много

³³ C. Awramowa i E. Perniszka odnotowują tylko pierwsze znaczenie, РЧД – оба (Аврамова 2003: 168; Перн; РЧД).

³⁴ E. Perniszka podaje oba znaczenia, podczas gdy C. Awramowa traktuje je łącznie (‘който се отнася до телевизия; който има отношение към създаване, предаване, приемане и записване на визуална информация, изображения; видеозапис’) (Перн; Аврамова 2003: 153). W РЧД – segment ten występuje jako I człon złożenia, w znaczeniu urządzenia do odtwarzania taśm wideo (‘свързан с апарат за гледане на образи, филми и др. предавания’) (РЧД).

³⁵ C. Awramowa podaje tę część w pierwszym, pierwotnym, znaczeniu, zwracając jednocześnie uwagę na zauważalną tendencję do jego zawężania (wzbogacania o nowe, dodatkowe znaczenia – drugie i trzecie) (Аврамова 2003: 147). U E. Perniszki i W. Bondżołowej poświadczona tylko w trzecim znaczeniu, w РЧД – w pierwszym (Перн; Бондж; РЧД).

³⁶ C. Awramowa wymienia wszystkie trzy znaczenia, ale traktuje je łącznie, w РЧД poświadczane tylko znaczenie pierwsze i drugie (Аврамова 2003: 71; РЧД)

³⁷ C. Awramowa notuje go w znaczeniu pierwszym i trzecim, traktując je łącznie (Аврамова 2003: 171). U E. Perniszki poświadczony we wszystkich znaczeniach, u W. Bondżołowej i w РЧД tylko w znaczeniu pierwszym (Перн; Бондж; РЧД).

добри технологически качества или се отличава с ефекти като металически нишки и др. украси' (*технооблекло*); **III.** 'който се отнася до техника' (*технопарк*) – w języku polskim w pierwszym i trzecim znaczeniu: **I.** 'techno – typ muzyki elektronicznej' (*technodyskoteka*); **III.** 'związany z techniką' (*technostres*);

ueb-/web-: **I.** 'който се отнася до уеб, до Интернет' (*uebманиак*)^(Перн); **II.** 'който става, осъществява се или действа чрез или в Интернет' (*uebмузика*)^(Перн) – w języku polskim tylko w pierwszym znaczeniu 'związany z globalnym systemem po angielsku określanym jako *World-WideWeb*' (*webserwer*).

W ostatniej podgrupie (**III.c.**) znalazły się 2 segmenty:

soc-/соц-³⁸: w obu językach występuje w znaczeniu 'związany z socjalizmem, socjalistyczny' (*socmyślenie*) / 'който е свързан с бившите социалистически страни, (*соцфилм*); ponadto w języku polskim został poświadczony w znaczeniu 'socjalny' (*socwczaswisko*), a w bułgarskim – 'който се отнася до Българската социалистическа партия или нейни членове' (*соцденуат*);

tele-/теле-³⁹: w obu językach występuje w znaczeniach: **I.** 'związany z działaniem na odległość' (*telepraca*) / 'който се отнася до далечена или разстояние' (*телетанк*); **II.** 'związany z telewizją' (*telenowela*) / 'който се отнася до телевизия' (*телережисьор*); ponadto w języku polskim notowany jest też w znaczeniu 'związany z telefonem' (*telekarta*), zaś w języku bułgarskim – 'телеграфен, телеграф' (*телекомуникация*).

W badanym materiale wystąpiły również człony (**9**), które w jednym z języków są wieloznaczne, a w drugim zostały odnotowane tylko w jednym znaczeniu (**III.**). Do części charakteryzujących się wieloznacznością na gruncie bułgarskim (**III.a.**) należą (**4**):

бизнес-⁴⁰/biznes-⁴¹: w języku bułgarskim poświadczony w trzech różnych znaczeniach: **I.** 'който е свързан с бизнес или се отнася до бизнес' (*бизнеспартньор*); **II.** 'който се отнася до бизнесмен'⁴² (*бизнесделегация*); **III.** 'който се отнася до Българския бизнесблок (партия)' (*бизнеслидер* 'лидер на БББ'), podczas gdy w języku polskim notowany tylko w jednym z nich 'związany z biznesem' (*biznespartner*).

етно-/etno-: **I.** 'който е свързан с етнос, народност' (*етнохепънинг*)^(Перн); **II.** 'който е свързан с присъщата на определена народност, етнос музика, носии и др.' (*етнооблекло*)^(Перн); **III.** 'който се

³⁸ U C. Awramowej – w obu znaczeniach ujmowanych łącznie, u E. Perniszki – dwa odrębne znaczenia (Аврамова 2003: 157-158; Перн).

³⁹ U C. Awramowej i E. Perniszki tylko w drugim znaczeniu, w РЧД – wszystkie trzy znaczenia (Аврамова 2003: 149; Перн; РЧД).

⁴⁰ C. Awramowa podaje (ale nie jako odrębne) wszystkie trzy znaczenia tego segmentu, u E. Perniszki i W. Bondzołowej – tylko w pierwszym znaczeniu (Аврамова 2003: 167).

⁴¹ W obu językach częśćka *biznes-* występuje również w postpozycji – spotykamy ją w takich formacjach jak: *seksbiznes*, *minibiznes* (Waszakowa 2005: 82), *авиобизнес*, *наркобизнес* (Перн).

⁴² Jednak, jak zauważa C. Awramowa, wiele nowych *compsitów* używanych jest w kontekście, który nie pozwala jednoznacznie stwierdzić w jakim znaczeniu (szerszym czy węższym) występuje w nich człon *бизнес-* (Аврамова 2003: 167).

отнася до стила етно' (*етноконцерт*)_(Перн) – w języku polskim tylko w znaczeniu 'wskazujący na związek znaczeniowy z ludem, narodem, społeczeństwem lub grupą społeczną' (*etnopsychologia*);

спец-⁴³/*спес*-⁴⁴: I. 'който се отнася до специалист' (*спецполиция*); II. 'специален; специализиран' (*сецпратеник* 'специален пратеник'; *специнформация* 'специална информация' / 'специализирана информация') – w języku polskim wyłącznie w znaczeniu 'specjalny' (*specgrupa*);

хард-⁴⁵/*хард*-: I. 'твърдолинен, непреклонен, несклонен към компромис' (*харделекторат*)_(Перн); II. 'който се отнася до хардрок' (*хардвълна*)_(Перн); III. 'който не е прикрит, който показва в цялата му пълното или грубост някакво действие' (*хардporno*)_(Перн) – w języku polskim wyłącznie w znaczeniu 'mocny, intensywny, silnie działający' (*hardporno*).

Obce elementy w prepozycji złożień, które w języku polskim są wieloznaczne, a w języku bułgarskim notowane tylko w jednym znaczeniu (III.b.) to (5):

demo-/демо:- I. 'związany z demokracją; demokratyczny' (*demoanarchia*); II. 'mający charakter demonstracyjny, pokazowy' (*demokaseta*) – w języku bułgarskim tylko w drugim znaczeniu 'който се отнася до напълно завършен вариант на нещо, демонстриран предварително пред някого' (*демовариант*);

giga-/гига:- I. 'jednostka miary milion razy większa od podstawowej' (*gigakaloria*); II. 'gigantyczny' (*gigaklamstwo*) – w języku bułgarskim tylko w znaczeniu pierwszym 'един милиард пъти по-голям от основната единица' (*гигабайт*)_(рчд);

hetero-/хетеро:- I. 'odmienny, niejednorodny' (*heterofilia*); II. 'związany z heteroseksualnością' (*heterozadymiarz*) – w języku bułgarskim w znaczeniu 'друг, различен' (*хетеропластика*)_(рчд);

hipo-/хипо:- I. 'pod, poniżej, poniżej normy'⁴⁶ (*hipofunkcja*_[SWO]); II. 'związany z koniem' (*hipoturystyka*) – w języku bułgarskim tylko w znaczeniu 'нещо ниско, по-ниско от нормалното и редното' (*хипофункция*)_(рчд);

turbo-/турбо:- I. 'o zwiększonej mocy; maksymalny, intensywny' (*turboseks*); II. 'wskazujący na związek znaczeniowy z ruchem wirowym lub turbiną'⁴⁷ (*turbopompa*_[SWO]) – w języku bułgarskim tylko w znaczeniu 'турбинен, свързан с турбина, с въртене на нещо' (*турбокомпресор*)_(БТР).

Pewne różnice i podobieństwa między językiem polskim i bułgarskim wiążą się także z produktywnością analizowanych członów złożień. Część⁴⁸ spośród wspólnych dla obu języków

⁴³ U C. Awramowej i W. Bondżołowej – oba znaczenia łącznie, u E. Perniszki – oba znaczenia jako odrębne (Аврамова 2003: 158; Бондж; Перн).

⁴⁴ Człon ten nie ma charakteru międzynarodowego (Waszakowa 2005: 160).

⁴⁵ U E. Perniszki – wszystkie trzy znaczenia, u W. Bondżołowej – tylko w pierwszym znaczeniu (Перн; Бондж).

⁴⁶ Znaczenie, którego w swoim zestawieniu nie uwzględnia K. Waszakowa (por. Waszakowa 2005: 84).

⁴⁷ Znaczenie, którego nie uwzględnia K. Waszakowa (por. Waszakowa 2005: 86).

⁴⁸ Zestawienie obejmuje tylko te wspólne segmenty, które odnotowują w swoich monografiach K. Waszakowa i C. Awramowa, obie wykorzystujące materiał pochodzący mniej więcej z tego samego okresu (koniec XIX –

segmentów, które K. Waszakowa umieszcza w strefach małej aktywności⁴⁹ w języku bułgarskim należy do produktywnych, np:

biznes- (6)⁵⁰/бизнес- (65)⁵¹: w języku bułgarskim komponent ten charakteryzował się dużą produktywnością już na początku lat 90. (Балкански 1999: 140). Wyraźna dysproporcja jaka zarysowuje się tu między obu językami wynika, jak się wydaje, nie tylko z faktu, że w języku polskim omawiany segment jest uboższy semantycznie. Nie bez znaczenia pozostaje tu zapewne także preferowanie przez polszczyznę struktur analitycznych **rzeczownik + przymiotnik biznesowy** w miejsce złożzeń **biznes- + rzeczownik** (*plan biznesowy* zamiast *biznesplan*);

pop- (2)/non-⁵²: w języku bułgarskim element ten zalicza się do bardzo aktywnych (Аврамова 2003: 170; Аврамова 2009: 84);

rock- (7)/рок- (ponad 60)⁵³: polskimi odpowiednikami bułgarskich złożzeń tego typu są najczęściej formacje opisowe: **rzeczownik + przymiotnik rockowy** (*muzyk rockowy*) lub **rzeczownik + gen. rzeczownika rock** (*gwiazda rocka*);

spec- (15)/специ-: w języku bułgarskim tworzy on dziesiątki rzeczowników (Аврамова 2003: 158). Być może różnica w jego produktywności w obu językach wynika nie tylko z faktu, że w polszczyźnie został on poświadczony nie w dwóch, a w jednym znaczeniu. Jak zauważa K. Waszakowa, ten typ złożzeń rozwinął się na wzór zapożyczeń rosyjskich, co na gruncie polskim w pewnym okresie⁵⁴ mogło być czynnikiem hamującym powstawanie nowych formacji – „broniliśmy się przed nimi” (Waszakowa 2005: 159–160);

początek XX w.). Wykorzystano także autoreferat C. Georgiewej (*Иновационни процеси при именанта префиксация в българския книжовен език от края на XX век и началото на XXI век*) z 2007 roku, która badała aktywność analizowanych przez nią prefiksoidów. Porównanie wspólnych dla obu języków pierwszych członów złożzeń pod kątem ich produktywności nie jest więc pełne, na co wpływa także odmienny dla obu badaczek sposób wykorzystania danych liczbowych. O ile bowiem K. Waszakowa zamieszcza przy każdym z analizowanych segmentów dokładne dane liczbowe (zastrzegając przy tym, że część modeli słowotwórczych reprezentuje klasy otwarte), o tyle u C. Awramowej liczby pojawiają się sporadycznie – częściej operuje ona określeniami: „bardzo”, „średnio” czy „mało produktywny”, nie łącząc ich przy tym z żadnym przedziałem liczbowym. Nierzadko zdarza się też, że omawiając jakąś część, zupełnie pomija ona kwestie związane z jej produktywnością. Ponadto, przy członie występującym w kilku znaczeniach podawana przez nią liczba na ogół dotyczy wszystkich derywatów (np.: *video-I, II* – 59 formacji (Аврамова: 141)), podczas gdy K. Waszakowa w takich przypadkach odrębnie traktuje każde znaczenie segmentu (np.: *wideo-I* ‘technika i urządzenie’ – 35 formacji; *wideo-II* ‘film w technice wideo’ – 14 formacji (Waszakowa: 135,137)).

⁴⁹ Strefy aktywności słowotwórczej (dla obu języków), odniesiono – za K. Waszakową – do następujących przedziałów liczbowych: od 50 neologizmów w wzyż – bardzo duża aktywność, 30–50 neologizmów – duża aktywność, 7- 30 neologizmów – mała aktywność (por. Waszakowa 2005: 143, 149,156, 165).

⁵⁰ Dane statystyczne dla języka polskiego – za K. Waszakową (Waszakowa 2005: 135–141).

⁵¹ Dane statystyczne dla języka bułgarskiego – za C. Awramową (Аврамова 2003). Symbolem [*] oznaczono segmenty, dla których dane liczbowe przytoczono za C. Georgiewą (Георгиева 2007: 26).

⁵² W bułgarszczyźnie segmenty obcego pochodzenia nazywające różne style muzyczne (*джаз-, блус-, кьнтри-, пьнк-, рип-, фолк-*) należą do najbardziej produktywnych w tworzeniu *compositów* (Аврамова 2009: 84).

⁵³ W początkach ostatniej dekady XX w. segment ten należał do umiarkowanie produktywnych (Балкански 1999: 141).

⁵⁴ Po 1989 r. tego typu struktury przyjmowane są i tworze bez większych oporów (Waszakowa 2005: 160).

show- (1)/woy-: w języku bułgarskim segment ten należy do jednych z najbardziej produktywnych (Аврамова 2003: 172; Аврамова 2009: 84);

top- (14)/mon- (97)*: w bułgarszczyźnie – pod wpływem języka mediów (typowe dla stylu publicystycznego) – stają się one coraz powszechniejsze. Na początku XXI w. ich obecność w języku uznawano jako przejaw mody, choć o częstym użyciu formacji z **mon-** miały decydować także względy ekonomii – są krótsze od konkurujących z nimi formacji z pierwszym członem **cynep-**⁵⁵ (Аврамова 2003: 70–71).

Pierwsze człony złożzeń rzeczownikowych, które w języku bułgarskim są mało produktywne, a w języku polskim sytuują się w strefie dużej bądź bardzo dużej aktywności to np.:

auto-I (63)/авто-I: K. Waszakowa umieszcza go w grupie segmentów o bardzo dużej aktywności. W języku bułgarskim jest on mało produktywny (Аврамова 2003: 151);

mikro-I (82)/микро-I (15)*⁵⁶: w języku polskim złożenia z tym segmentem tworzyły liczne serie już w latach 70. minionego wieku. W bułgarszczyźnie, w przeciwieństwie do polszczyzny, nie łączy się on z podstawami deminutywnymi. W obu językach formacje te są typowe dla stylu naukowego (Waszakowa 2005: 153-154; Аврамова 2005: 73);

neo- (77)/нео- (13)*: w języku bułgarskim charakteryzuje się niską⁵⁷ produktywnością (Аврамова 2003: 75), podczas gdy w języku polskim na przełomie XX i XXI w. nastąpił gwałtowny przyrost formacji z tym segmentem, na co wpłynęły dwa czynniki. Z jednej strony konieczność nazwania zjawisk znanych wcześniej, które pojawiły się na nowo (*neokomuna*), z drugiej zaś – zdolność swobodnego łączenia się omawianego segmentu z podstawami zarówno rodzimymi (*neotargowica*), jak obcymi (*neototalitaryzm*) (Waszakowa 2005: 135, 152).

Znacznie większą grupę stanowią elementy, które w obu językach sytuują się na takim samym (małym bądź dużym) poziomie aktywności słowotwórczej. Do mało produktywnych segmentów należą np.: **astro- (4)/acmpo-**, **audio-I (6)/ayduo-**, **dysko- (5)/дуско-**, **elektro-/електро-**, **info- (28)/инфо-**, **para- (16)/напа- (1)**, **psycho- (17)/ncuxo- (11)⁵⁸**, **ultra- (2)/ympa- (7)***. Z kolei (bardzo) duża aktywność jest właściwa takim elementom, jak np.:

auto-II (52)/авто-II (53): w języku bułgarskim człon ten jest jednym z najbardziej produktywnych w słowotwórstwie rzeczownika. (Аврамова 2003: 154). Na gruncie polskim tego typu formacji również stale przybywa. (Waszakowa 2000: 96; Waszakowa 2005: 154-155).

⁵⁵ Jednak w 2007 roku C. Georgiewa odnotowała aż 165 rzeczowników z tym elementem (Георгиева 2007: 26) – o blisko 70 więcej niż (dla tego samego okresu) rzeczowników z **mon-**.

⁵⁶ W artykule z 2009 r. C. Awramowa traktuje ten element jako jeden z najbardziej produktywnych, co jednak nie zostało poparte żadnymi liczbami (Аврамова 2009: 78).

⁵⁷ Jego produktywność na początku lat 90. T. Bałkanski określił jako umiarkowaną (Балкански: 141).

⁵⁸ W 2009 r. C. Awramowa sytuuje go wśród bardzo produktywnych radiksoidów (Аврамова 2009: 85).

eko- (83)/eko- (89): pierwsze formacje z tym segmentem pojawiają się w języku bułgarskim w latach 70., wzbogacając terminologię ekologiczną, zaś na początku lat 90. tworzą już bardzo liczną grupę. W ostatnich latach XX w., na podobieństwo terminów związanych z ekologią, we współczesnym bułgarskim języku literackim powstają formacje związane z innymi dziedzinami wiedzy (filozofią, teologią, ekonomią czy politologią), z życiem społeczno-ekonomicznym i społeczno-politycznym (*екобизнес, екофорум, екогласност*) (Вачкова 1999: 121-122; Балкански 1999: 140). Ekspansywność tego segmentu we współczesnej polszczyźnie ma, zdaniem K. Waszakowej, związek z jego semantyczną polaryzacją – stopniowym⁵⁹ wyodrębnianiem się coraz węższych znaczeń (Waszakowa 2005: 150);

eks- (62)/екс-: w języku bułgarskim w latach 80. i 90. minionego wieku wyraźnie wzrasta jego produktywność – krótsze formy stają się konkurencyjne dla struktur opisowych **przymiotnik бивш + rzeczownik** (Аврамова 2003: 75);

mega- (58)/мега- (33)*⁶⁰: w obu językach sytuują się w strefie bardzo dużej aktywności;

mini- (123)/мини- (50)*: seryjne nazwy z tym segmentem w języku polskim pojawiły się już w latach 70. XX w. W materiale badanym przez K. Waszakową, należy on, obok **euro-II** i **cyber-**, do najbardziej produktywnych obcych członów tworzących rzeczownikowe *composita* (Waszakowa 2000: 91; Waszakowa 2005: 137). Bardzo duża aktywność charakteryzuje go także w języku bułgarskim, co zapewne wynika z jego polifunkcyjności oraz faktu, że „се съотнася с латинските думи *минимум* (от *minoro* ‘намалявам’) и *минятура* (от *minio* ‘боядисвам червено’)” (Аврамова 2003: 71). Dwukrotnie mniejszą ilość złożzeń z tym członem w języku bułgarskim można, jak się wydaje, tłumaczyć tym, że, inaczej niż w języku polskim, nie łączy się on tu z podstawami deminutywnymi (Аврамова 2003: 73; Waszakowa 2005: 147);

narko- (44)/нарко- (44): w obu językach charakteryzuje się bardzo dużą aktywnością;

pseudo- (35)/псевдо- (55)*: w języku polskim wzrost jego produktywności przypada na lata 90. minionego wieku jako odpowiedź na potrzebę nazywania zjawisk, osób, rzeczy fałszywych, nieprawdziwych, niezgodnych z rzeczywistością (Waszakowa 2003: 92). Na gruncie bułgarskim również należy on do bardzo aktywnych segmentów – może tworzyć nowe rzeczowniki bez ograniczeń (Аврамова 2003: 67). Wykazuje większą produktywność niż bliska mu semantycznie cząstka **квази- (21)***;

seks- (34)/секс-: w języku bułgarskim należy do jednych z najbardziej produktywnych obcych członów złożzeń;

soc-I (44)/соц-I-: w języku polskim formacje z tym członem zaczęły pojawiać się dopiero po 1989 r., dziś należy on do członów o dużej aktywności (Waszakowa 2005: 159). W języku bułgarskim tworzy dziesiątki złożzeń (Аврамова 2003: 158).

W grupie tej na szczególną uwagę zasługuje segment **euro-евро-**, który mimo iż w obu językach należy do bardzo aktywnych (na gruncie bułgarskim – „изключително продуктивен”) (Аврамова 2003: 145; Аврамова 2009: 85)⁶¹, to jednak dla tego samego okresu więcej derywatów zostało

⁵⁹ Widać to wyraźnie na przykładzie dwóch prac K. Waszakowej – w cytowanym wcześniej artykule z 2003 r. wyróżnia ona tylko 4 znaczenia – czy raczej 4 profile jednego znaczenia – segmentu **eko-**, podczas gdy w monografii z 2005 r. mówi już o 5, a nawet 6, jeśli by uwzględnić, że z jego pomocą tworzone są formacje nazywające różne formy działalności ekologicznej, ruchy ekologiczne i prowadzone przez nie kampanie (*ekoanarchista, ekofestyn*) (Waszakowa 2003: 97; Waszakowa 2005: 149–151).

⁶⁰ Jeszcze na początku lat 90. minionego wieku segment ten, podobnie jak i **мини-**, charakteryzowała ograniczona produktywność (Балкански 1999: 141).

⁶¹ T. Bałkański, badając słownictwo bułgarskie z okresu 1981-1990, odnotował ten segment tylko w pojedynczych derywatach (Балкански 1999: 141).

poświadczonych w polszczyźnie. C. Awramowa podaje jedynie **70** neologizmów – z członem *евро-* we wszystkich znaczeniach, podczas gdy K. Waszakowa odnotowuje **43** derywaty z *euro-I* ‘Europa, europejski’, **190** – z *euro-II* ‘UE’ (nie wliczając nazw własnych) oraz **14** z *euro-III* ‘euro – waluta’ (Аврамова 2003: 141; Waszakowa 2005: 135, 137). Ta wyraźna różnica na poziomie frekwencji między obu językami wynika niewątpliwie z faktu, że Polska wcześniej niż Bułgaria⁶² rozpoczęła starania o akces do Unii Europejskiej, co wiązało się z lawinowym wręcz powstawaniem złożeń z pierwszym członem *euro-* w znaczeniu ‘związany z UE’, w które obfitował zwłaszcza język polityków i ekonomistów (Ryzza-Woźniak 199a: 123)⁶³. Ponadto, na co wskazuje K. Waszakowa, wśród neologizmów z *euro-II* występuje duża liczba okazjonalizmów, wyrażających oceny – głównie negatywne, jakie towarzyszyły sporom politycznym wokół przystąpienia Polski do UE (Waszakowa 2005: 144).

Formacje z *euro-/евро-* są charakterystyczne dla języka publicystyki, przy czym powody ich popularności w tym właśnie stylu funkcjonalnym w polszczyźnie i bułgarszczyźnie są zgoła odmienne. O ile bowiem K. Waszakowa twierdzi, że częsta obecność tego typu neologizmów w mediach można, jak się wydaje, wiązać „z jednej strony z łatwością tworzenia przez analogię tego typu derywatów, odznaczających się stosunkowo krótką formą i znacznym stopniem skondensowania zawartych w nich bogatych treści, z drugiej zaś – z pewną łatwością odczytywania ich struktury (budowy), co nie musi oznaczać **precyzyjnego rozumienia ukrytych w nich treści** [wytłuszczenie – J. M.]” (Waszakowa 2005: 146), o tyle u C. Awramowej czytamy: „поради своята краткост и **точно определено значение на първия елемент** в публицистичния стил еднословните номинационни единици постепенно изтласкват описателните синтактични структури [wytłuszczenie – J. M.]” (Аврамова 2003: 145).

Przedstawione tu różnice i podobieństwa związane z przejawami internacjonalizacji w słowotwórstwie złożeń rzeczownikowych w języku polskim i bułgarskim nie wyczerpują oczywiście tematu. Warta uwagi jest także kwestia statusu I członów *compositów* (nie zawsze tak samo traktowanych w obu językach) czy produktywności obcych segmentów wspólnych dla bułgarskiego i polskiego, rozpatrywana w oparciu o dokładne dane liczbowe, pochodzące z ekscerpji tekstów, o tym samym charakterze, obejmujących okres, jaki nie został uwzględniony przez autorki monografii oraz autorów słowników.

⁶² Dziś zapewne, w kilka lat po przyjęciu Bułgarii do UE, ta różnica w ilości poświadczonych w obu językach derywatów nie jest już tak duża.

⁶³ K. Waszakowa złożenia z *euro- II* w prepozycji zalicza do następujących kategorii semantycznych: 1) struktura UE, sposoby sprawowania władzy, organy i formy działania, podległe UE instytucje i urzędy, rodzaje funkcji pełnionych przez ich urzędników; 2) procesy integracyjne; 3) normy unijne (Waszakowa 2005: 144; por. też: Ryzza-Woźniak 2000: 313–314).

**Obce segmenty jako I członek złożeń
(elementy wspólne dla języka polskiego i bułgarskiego)**

<i>aero-/аеро-</i> (I.a.)	<i>fono-/фоно-</i> (I.a.)	<i>neuro-/невро-</i> (I.a.)
<i>agro-/агро-</i> (I.a.)	<i>foto-/фото-</i> (II.a.)	<i>paleo-/палео-</i> (I.a.)
<i>angio-/ангио-</i> (I.a.)	<i>geo-/гео-</i> (I.a.)	<i>para-/пара-</i> (I.a.)
<i>antropo-/антропо-</i> (I.a.)	<i>giga-/гига-</i> (III.b.)	<i>poli-/поли-</i> (I.a.)
<i>astro-/астро-</i> (I.a.)	<i>hard-/хард-</i> (III.a.)	<i>pop-/поп-</i> (I.a.)
<i>audio-/аудио-</i> (II.a.)	<i>hetero-/хетеро-</i> (III.b.)	<i>porno-/порно-</i> (I.a.)
<i>auto-/авто-</i> (II.a.)	<i>hipo-/хипо-</i> (III.b.)	<i>pseudo-/псевдо-</i> (I.a.)
<i>bi-/би-</i> (I.b.)	<i>homo-/хомо-</i> (II.a.)	<i>psycho-/психо-</i> (I.a.)
<i>biblio-/библио-</i> (I.a.)	<i>hydro-/хидро-</i> (I.a.)	<i>quasi-/квази-</i> (I.a.)
<i>bio-/био-</i> (II.b ₂)	<i>info-/инфо-</i> (I.a.)	<i>radio-/радио-</i> (II.a.)
<i>biznes-/бизнес-</i> (III.a.)	<i>inter-/интер-</i> (II.b ₁)	<i>rock-/рок-</i> (I.a.)
<i>chemo-/хемо-</i> (I.b.)	<i>krio-/крио-</i> (I.a.)	<i>seks-/секс-</i> (I.a.)
<i>chromo-/хромо-</i> (I.a.)	<i>makro-/макро-</i> (I.a.)	<i>show-/шоу-</i> (I.a.)
<i>chrono-/хроно-</i> (I.a.)	<i>maksi-/макси-</i> (I.a.)	<i>soc-/соц-</i> (II.c.)
<i>cyber-/кибер-</i> (I.a.)	<i>media-/медиа-</i> (I.a.)	<i>spec-/спец-</i> (III.a.)
<i>demo-/демо-</i> (III.b.)	<i>mega-/мега-</i> (II.a.)	<i>techno-/техно-</i> (II.b ₂)
<i>dysko-/диско-</i> (I.a.)	<i>meta-/мета-</i> (I.a.)	<i>tele-/теле-</i> (II.c.)
<i>e-</i> (I.a.)	<i>metro-/метро-</i> (I.a.)	<i>termo-/термо-</i> (I.a.)
<i>eko-/еко-</i> (I.a.)	<i>mikro-/микро-</i> (II.b ₂)	<i>top-/топ-</i> (I.a.)
<i>eks-/екс-</i> (I.a.)	<i>mini-/мини-</i> (II.a.)	<i>turbo-/турбо-</i> (III.b.)
<i>elektro-/електро-</i> (I.a.)	<i>mono-/моно-</i> (I.a.)	<i>ultra-/ултра-</i> (I.a.)
<i>euro-/евро-</i> (II.a.)	<i>multi-/мулти-</i> (I.a.)	<i>web-/веб-</i> (II.b ₂)
<i>fan-/фен-</i> (I.a.)	<i>nano-/нано-</i> (I.a.)	<i>wice-/вице-</i> (I.a.)
<i>fit-/фитнес-</i> (I.a.)	<i>narko-/нарко-</i> (I.a.)	<i>wideo-/видео-</i> (II.a.)
<i>fito-/фито-</i> (I.a.)	<i>neo-/нео-</i> (I.a.)	

(I.a.) – segmenty w obu językach poświadczane w jednym, tym samym znaczeniu; (I.b.) – segmenty różniące się znaczeniem w obu językach; (II.a.) – segmenty, których znaczenia zostały poświadczane w obu językach; (II.b₁) – segmenty bogatsze semantycznie w języku polskim; (II.b₂) – segmenty bogatsze semantycznie w języku bułgarskim; (II.c.) – segmenty w obu językach poświadczane w dwóch znaczeniach, z których tylko jedno jest wspólne; (III.a.) – segmenty wieloznaczne tylko w języku bułgarskim; (III.b.) – segmenty wieloznaczne tylko w języku polskim.

BIBLIOGRAFIA

Słowniki:

SJP: Drabik, L. & E. Sobol (red.). Słownik języka polskiego PWN, t. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

WSWO: Bańko, M. (red.). Wielki słownik wyrazów obcych PWN. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.

БТР: Андрейчин, Л. и др. Български тълковен речник. София: Наука и изкуство, 2002.

Перн: Пернишка, Е. (отг. ред.). Речник на новите думи и значения в българския език. София: Наука и изкуство, 2001.

Бондж: Бонджолова, В. & А. Петкова. Речник на новите думи в съвременния български език. Велико Търново: Слово, 1999.

РЧД: Милев, А., Б. Николов, Й. Братков. Речник на чуждите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 2007.

Opracowania:

Dunaj 2000: Dunaj, B. O stanie współczesnej polszczyzny. W: Szpila, G. (red.). Język a komunikacja 1: zbiór referatów z konferencji „Język trzeciego tysiąclecia“, Kraków 2–4 marca 2000. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”, 2000, s. 25–34.

Jadacka 2001: Jadacka, H. System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

Mycawka 2000: Mycawka, M. Derywaty z *mega-* we współczesnej polszczyźnie. – Język Polski LXXX, 1–2/2000, 15–22.

Ożóg 1999: Ożóg, K. Polszczyzna przełomu XX i XXI roku. W: Grzeszczuk, B. (red.). Język – teoria – dydaktyka. Materiały 21. konferencji językoznawczej zorganizowanej w Trzcince k. Jasła w dniach 27–29 maja 1998 roku. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999, 11–20.

Ryza-Woźniak 2000: Ryza-Woźniak, A. Wpływ Unii Europejskiej na polszczyznę końca XX wieku. W: Szpila, G. (red.). Język a komunikacja 1: zbiór referatów z konferencji Język trzeciego tysiąclecia, Kraków 2–4 marca 2000. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”, 2000, 310–317.

Waszakowa 2003: Waszakowa, K. Przejawy internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich. W: Ohnheiser, I. (red.). Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej i Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003, 78–102.

Waszakowa 2005: Waszakowa, K. Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2005.

Waszakowa 2009a: Waszakowa, K. Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI w. W: Chojak, J., T. Korpysz, K. Waszakowa (red.). Człowiek – słowo – świat. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009, 351–363.

Waszakowa 2009b: Waszakowa, K. Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość. W: Koriakowcewa, E. (red.). Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2009, 11–28.

Аврамова 2003: Аврамова, Ц. Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век. София: Heron Press, 2003.

Балкански 1999: Балкански, Т. За някои тенденции в най-новото българско словообразуване. В: Актуални проблеми на българското словообразуване. София: БАН, 1999, 136–142.

Георгиева 2007: Георгиева, Ц. Инновационни процеси при именната префиксация в българския книжовен език от края на XX и началото на XXI век (автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“). София, 2007.

Мурдаров 1980: Мурдаров, В. Несвойствена форма на някои сложни думи в българския език. – Български език, № 5/1980, 451–452.

Селимски 2003: Селимски, Л. Прояви на интернационализация в южнославянските езици. W: Ohnheiser, I. (red.). Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej i Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003, 103–126.

STATUS ELEMENTÓW SKŁADNIOWYCH NIEKTÓRYCH INTERNACJONALIZMÓW W JĘZYKU POLSKIM I BUŁGARSKIM

JOANNA MLECZKO

Uniwersytet Śląski

joanna.mleczko@us.edu.pl

Artykuł stanowi kontynuację wcześniejszego, poświęconego polskim i bułgarskim rzeczownikom złożonym z członem obcego pochodzenia w prepozycji¹. Wówczas przedmiotem analizy były: zestaw elementów tworzących pierwszy człon *compositów* – zarówno wspólnych dla obu języków, jak i właściwych tylko polszczyźnie lub tylko bułgarszczyźnie, ich semantyka oraz produktywność. Tym razem nacisk położono na odmienny status formalno-gramatyczny, jaki w języku polskim i bułgarskim mają paralelne segmenty badanych złożeń.

Materiał dla języka polskiego został zaczerpnięty z monografii Krystyny Waszakowej *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny* (Waszakowa 2005), zaś dla języka bułgarskiego – (głównie²) ze studium porównawczego Cwetanki Awramowej *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век* (Аврамова 2003).

Polska badaczka wśród analizowanych złożeń – ze względu na stopień autonomiczności w polszczyźnie ich członów składowych – wyodrębnia dwie podstawowe grupy. Pierwsza obejmuje formacje o motywacji PEŁNEJ (I.) – złożenia z dwoma członami, które pozostają w formalnym i semantycznym związku z wyrazami samodzielnie występującym w języku polskim. Część z nich to struktury z powtarzalnymi członami mogącymi wystąpić: **a.)** w postaci pełnej (równej tematowi fleksyjnemu rzeczownika lub przymiotnika, albo odpowiadającej całej podstawie słowotwórczej, gdy jest nią wyraz nieodmienny), bądź **b.)** w postaci niepełnej (skróconej) względem wyrazu motywującego. Drugą grupę tworzą struktury o motywacji NIEPEŁNEJ (II.): **a.)** złożenia z jednym (pierwszym lub drugim) członem niesamodzielnym; **b.)** quasi-złożenia, składające się z dwóch członów związanych, ale powtarzalnych w innych *compositach* (Waszakowa 2005: 76–88).

Spośród 19, wymienionych przez K. Waszakową, segmentów obcego pochodzenia, które w języku polskim tworzą złożenia z I członem samodzielnym w postaci pełnej (I.a.), u C. Awramowej,

¹ Zob. artykuł w tym samym tomie: *Internacjonalizmy we współczesnym języku polskim i bułgarskim (złożenia)*.

² O innych źródłach wykorzystanych w ekscerpcji materiału bułgarskiego szerzej w artykule: *Internacjonalizmy we współczesnym...*

dla języka bułgarskiego, poświadczonych zostało 16³, przy czym tylko 10 ma tu ten sam status co w polszczyźnie. Są to formacje: *biznes-* ‘związany z biznesem’/*бизнес-I* ‘който е свързан с бизнес или се отнася до бизнес’, *demo-II* ‘demonstracyjna wersja nagrania, programu komputerowego’/*демо-* ‘който се отнася до напълно завършен вариант на нещо, демонстриран предварително преди някого’, *euro-III* ‘waluta UE’/*евро-III* ‘който се отнася до обща parичna единица на страните на ЕС’, *pop-/non-*, *porno-/порно-*, *radio-I* ‘radio’/*радио-I* ‘който се отнася до радио’, *rock-/рок-*, *seks-/секс-*, *show-*⁴/*шоу-*, *techno-II* ‘typ muzyki’/*техно-I* ‘който се отнася do muzyka w styl techno или do любители, поклонници на такава muzyka’. Pozostałe segmenty, które w bułgarszczyźnie nie mają samodzielnego znaczenia zostały przez C. Awramową zaliczone do **radiksoidów** (*auto-II* ‘samochód’/*авто-II* ‘който се отнася do автомобил’, *wideo-I* ‘technika rejestrowania na taśmie magnetycznej obrazu i dźwięku; urządzenie rejestrujące’/*видео-I* ‘който е свързан с приемане и записване едновременно на визуални образи и звук или с възпроизвеждане на получения сигнал’, *wideo-II* ‘film zarejestrowany, odtwarzany za pomocą techniki wideo’/*видео-II* ‘който е свързан с филм, записан по този начин’) bądź to **prefiksoidów** (*макси-*, *мину-*, *мон-*) (Waszakowa 2005: 76–77; Аврамова 2003: 163–175).

W kolejnym podtypie (**I.b.**), 41 obcym elementom, które w języku polskim tworzą złożenia z I członem samodzielnym, ale w postaci skróconej, w języku bułgarskim odpowiadają 22, powstałe tu (w większości przypadków) także na drodze dezintegracji. Tylko 13 paralelnych w obu językach segmentów odnotowuje w swojej monografii C. Awramowa, nadając im status **radiksoidów**: *audio-II* (← *audiowizualny*)/*аудио-II* (← *аудиовизуален*), *dysko-* (← *dyskoteka, dyskotekowy*)/*диско-* (← *дискотека*), *eko-* (← *ekologia, ekologiczny*)/*еко-* (← *екологичен*), *elektro-* (← *elektryczny*)/*електро-* (← *електричество, електрически*), *euro-I* (← *Europa, europejski*)/*евро-I*, (← *Европа, европейски*) *euro-II* (← *UE*)/*евро-II* (← *ЕС*), *foto-II* (← *fotografia, fotograficzny*)/*фото-II* (← *фотография, фотографски*), *info-* (← *informacja, informacyjny*)/*инфо-* (← *информация, информационен*), *metro-* (← *metropolia*)/*метро-* (← *метрополитен*), *psycho-* (← *psychika, psychiczny*)/*психо-* (← *психика, психически*), *soc-I* (← *socjalistyczny*)/*соц-I* (← *социалистически*), *spec-* (← *specjalny*)/*спец-* (← *специален; специализиран*), *techno-I* (← *technika, technologia*)/*техно-III* (← *техника*) (Waszakowa 2005: 77-81, 90; Аврамова 2003: 141-159). Pozostałe cząstki wystąpiły w ekscerpowanych słownikach języka bułgarskiego, gdzie określa się je jako I człony złożzeń. Część z nich (5) ma postać skróconą względem wyrazu motywującego (*e-* (← *elektroniczny*) / *e-* (← *електронен*), *etno-* (← *etniczny*) / *етно-I* (← *етнос*), *homo-II* (← *homoseksualny*) / *хомо-II* (← *хомосексуализъм, хомосексуалист*), *inter-II* (← *internacjonalny*) / *интер-II* (← *интернационален*), *radio-II* (← *radioaktywny, radiologiczny*) / *радио-II* (← *радиоактивен*)), a część (3) to podstawy związane (*cyber-* (← *cybernetyczny*)⁵ / *кибер-*,

³ Pozostałe segmenty w źródłach, w których zostały poświadczone określane są tylko jako I człony złożzeń.

⁴ W zestawieniu I członów złożzeń występujących w postaci pełnej cząstki *show-* nie została uwzględniona przez K. Waszakową, ale – co sama odnotowuje – leksem ten, jako samodzielny znaczeniowo, jest poświadczony w najnowszych słownikach języka polskiego (por. SJPPWN 2007).

⁵ Zdaniem Danuty Ochmann powszechność występowania złożzeń z cząstką *cyber-* doprowadziła do przejścia przez nią znaczenia podstawy słotwórczej, a w konsekwencji uniezależnia się od niej. W ten sposób obok istniejącego

chemo- (← *chemia, chemiczny*) /*хемо-*, *fono-* (← *fonografia, fonograficzny*) /*фоно-*). Tylko 1 segment jest poświadczony w języku bułgarskim jako wyraz samodzielny znaczeniowo (*fit-* (← *fitness*) /*фитнес-* (← *фитнес*)).

I wreszcie w ostatniej grupie – u K. Waszakowej – największej, bo liczącej 59 segmentów, paralelnych w bułgarszczyźnie jest 33. W obu językach mają one charakter podstawy związanej: *aero-*, *agro-*, *angio-*, *antropo-*, *astro-*, *audio-I* ‘związany ze słuchem, słyszeniem, dźwiękiem’, *auto-I* ‘dotyczący czynności skierowanej na jej wykonawcę lub rezultatu takiej czynności’, *bio-I* ‘związany z życiem, procesami życiowymi, żywymi organizmami’, *biblio-*, *chromo-*, *chrono-*, *eks-*, *fito-*, *foto-I* ‘związany ze światłem’, *geo-*, *giga-I* ‘jednostka miliard razy większa od podstawowej’, *hydro-*, *krio-*, *makro-*, *mega-*, *mikro-I* ‘mały, bardzo mały; występujący w małej skali’, *mikro-II* ‘jednostka miary; milionowa część jednostki podstawowej’, *mono-*, *multi-*, *nekro-*, *paleo-*, *para-*, *pseudo-*, *quasi-*, *tele-I* ‘związany z działaniem na odległość’, *termo-*, *ultra-*, *wice-*.

C. Awramowa w swojej monografii uwzględnia tylko 19⁶ segmentów, zaliczając je do **radiksoidów** (*авто-I* ‘сам, свой, собствен’, *аеро-*, *агро-*, *астро-*, *био-I* ‘който се отнася до живота или е свързан с жизнените процеси’, *пара-*, *термо-*) lub **prefiksoidów** (*вице-*, *екс-*, *квази-*, *макро-*, *мега-*, *микро-I* ‘твърде малък’, *микро-II* ‘една милионна част от основна мерна единица’, *моно-*, *мулти-*, *псевдо-*, *ултра-*).

Porównując obie klasyfikacje nie sposób nie zauważyć, że charakteryzując badany materiał od strony formalnej, K. Waszakowa rezygnuje z posługiwania się niejednoznacznie definiowanymi terminami, jakie często pojawiają się w pracach autorów opisujących współczesne wpływy obce w językach słowiańskich, na rzecz bardziej ogólnych określeń (człon, segment, element), podczas gdy C. Awramowa operuje dwoma z nich: prefiksoid i radiksoid.

Prefiksoidy to morfemy o charakterze przejściowym między morfemami prefiksalnymi a rdzennymi (Георгиева 2007: 14). Nie mają znaczenia przedmiotowego, w czym upodabniają się do prefiksów, a to, co je od nich różni to – przynajmniej w przypadku niektórych – tendencja do leksykalizacji⁷ oraz większa liczba fonemów, dzięki czemu – w porównaniu z prefiksami – mają bardziej konkretne znaczenie (Аврамова 2003: 42–43). Prefiksoidy wyrażają relacje o różnym charakterze, jak chociażby lokatywnym, temporalnym, ilościowym, wartościującym czy hierarchizującym (Аврамова 2003: 42; Георгиева 2007: 14), co tłumaczyłoby zaliczenie do nich elementów typu: *вице-*, *квази-*, *макси-*, *мега-*, *мини-*, *екс-*, *псевдо-*, *тон-*. Brak jasnych kryteriów określających przynależność do grupy prefiksoidów sprawia, że granica między nimi a prefiksami jest płynna. Tym samym zestaw tych pierwszych stanowi zbiór otwarty, a żaden z tworzących go elementów nie jest do niego przypisany na stałe⁸ – zdarza się, że jeden i ten sam

przymiotnika *cybernetyczny*, pojawił się nowy – *cyber*. Autorka uważa, że z synchronicznego punktu widzenia to właśnie on jest podstawą dla omawianych złożeń (Ochmann 2000: 31, 33), co oznacza, że należałoby je zaliczyć do grupy *compositów* z samodzielnym wyrazem w prepozycji.

⁶ Pozostałe segmenty w źródłach, w których zostały poświadczone określane są jako I człon złożeń.

⁷ W przypadku niektórych prefiksoidów proces ten praktycznie dobiegł już końca (*супер*), a w przypadku innych obserwujemy początki leksykalizacji – próby ich użycia w funkcji samodzielnych leksemów (*екс*, *вице*) (Аврамова 2003: 43).

⁸ C. Awramowa zauważa, że „префиксоидни морфемии са на път да се превърнат в същински префикси и много често

segment u jednego autora ma status prefiksu, a u innego prefiksoidu. Ze względu na podobne funkcje, jakie prefiksoidy i prefiksy pełnią w derywatach C. Awramowa oba elementy łączy z prefiksacją, choć niektórzy bułgarscy językoznawcy, jak chociażby Cwetelina Georgiewa, derywację z udziałem prefiksoidów określa mianem prefiksoizacji (Аврамова 2003: 43; Георгиева 2007: 5).

Segmentom typu *аеро-*, *диско-*, *еко-*, *пара-* C. Awramowa nadaje status radiksoidów. W bułgarskim językoznawstwie tradycyjnie określa się je terminem „лексико-морфема”⁹. Stanowią one „своеобразен слой лексико-морфологични елементи, загубили морфологичните връзки със своите източници и служещи за образуване на цели серии сложносъкратени думи, които в действителност нямат зад себе си реално съкращавани съчетания” (Ожегов 1974: 34 – za: Аврамова 2003: 43). Jako podstawowe kryterium pozwalające na rozgraniczenie prefiksoidów i radiksoidów autorka przyjmuje opozycje: nieprzedmiotowy – przedmiotowy, abstrakcyjny – konkretny ukryte w ich znaczeniu (Аврамова 2003: 51). Podobnie jak w przypadku prefiksoidów inwentarz radiksoidów nie został jednoznacznie określony. Niektórzy zaliczają do nich zarówno te człony skrócone, które, stopniowo odrywają się od swoich podstaw i zaczynają zachowywać się niczym samodzielne elementy języka, stojąc na granicy morfemu i wyrazu, jak i te, funkcjonujące w języku jako samodzielne wyrazy, niezależnie od nieskróconej postaci, której część stanowią (*кино* ← *кинематограф*). Jednak Awramowa te ostatnie wyłącza z grupy prefiksoidów¹⁰. Tworzą one u niej złożenia z I członem – samodzielną podstawą słowotwórczą (пълнозначна основа) (Аврамова 2003: 44–45, 51).

To, co w sposób zasadniczy różni proponowane przez K. Waszakową i C. Awramową klasyfikacje formacji z paralelnymi dla polszczyzny i bułgarszczyzny obcymi segmentami w prepozycji, to odmienny zakres kompozycji. U polskiej autorki obserwujemy znaczące zmniejszenie udziału derywacji przedrostkowej, poprzez nadanie niektórym cząstkom statusu I członu złożenia. Taki stan rzeczy podyktowany jest bardzo wąskim rozumieniem przez nią prefiksacji. Jako prefiksalne traktuje ona bowiem tylko te formacje, w których znaczenie komunikowane przez powtarzalny element obcy, niebędący wyrazem samodzielnym, może być w pełni oddane lub przynajmniej przybliżone przez rodzimy przedrostek lub przyimek (np.: *post-* / *po-*; *proto-* / *przed*). To sprawia, że do złożzeń K. Waszakowa zalicza, bok formacji z dwoma członami samodzielnymi, także i te o charakterze „przejściowym”, wyraźnie „ciążące ku prefiksacji” (Waszakowa 2005: 54–55). Odwrotną sytuację mamy natomiast u C. Awramowej, która ogranicza rolę kompozycji, kosztem zwiększenia zakresu prefiksacji¹¹ – spośród wspólnych

te „се държат” (функционират) като такива” (*същински префикси* to termin, który bułgarska badaczka przejmuje z językoznawstwa czeskiego jako odpowiednik *pravé předpony* – prefiksy, wywodzące się z przyimków, modyfikujące znaczenie derywatu) (Аврамова 2003: 39).

⁹ Por. np.: (Радева 1991: 50; Йорданова 1977; Крумова 1981) – za: (Аврамова 2003: 43).

¹⁰ Por też: (Мурдаров 1983:100).

¹¹ Jak pisze C. Georgiewa, w 1 poł. XX w. w językoznawstwie (także bułgarskim) obserwujemy rozszerzenie zakresu kompozycji, która objęła swoim zasięgiem także formacje prefiksalne (Л. Андрейчин, А. Тодоров-Балан, С. Младенов). Dopiero w latach 50. pojawia się tendencja do odrębnego traktowania złożzeń i struktur prefiksalnych (И. Леков) – za: (Георгиева 2007: 6).

dla obu języków segmentów, które K. Waszakowa uznaje za I człony złożeń, bułgarska badaczka aż 15 włącza do formacji prefiksalnych (*eks-/екс-, макро-/макро-, такси-/макси, мега-/мега-, микро-I,II /микро-, мини-/мини-, моно-/моно-, multi-/мулти-, нео-/нео-, pseudo-/псевдо-, quasi-/квази-, топ-/тон-, ultra-/ултра-, вице-/вице-*) (Waszakowa 2005: 59–60, 135–141; Аврамова 2003: 66–75).

Rozbieżności w sposobie definiowania omawianych segmentów¹² obcej proveniencji pojawiają się nie tylko na styku dwóch języków, ale także w obrębie każdego z nich. I tak oto 15 części, które C. Awramowa wiąże z prefiksacją ma u niej status **prefiksoidów**. Podobnie, przynajmniej część z nich, jest interpretowana także przez innych bułgarskich językoznawców, np. Ludwiga Selimskiego (*екс-, макро-, макси-, мега-, микро-, мини-, моно-, нео-, тон-, вице-*¹³ (Селимски 2003: 119)) czy C. Georgiewą (*екс-, квази-, макро-, макси-, мега-*¹⁴, *микро-I*¹⁵, *мини-, мулти-, нео-, псевдо-* (Георгиева 2007: 21–22; Георгиева 2006: 94)). Jednak o ile L. Selimski prefiksoid rozumie jako I człon złożenia (Селимски 2003: 119), o tyle C. Georgiewa, podobnie jak C. Awramowa, łączy go z prefiksacją, a ściślej – prefiksoizacją (Георгиева 2007). O tym, że elementy te nie są jednoznacznie definiowane może świadczyć także fakt, że niektóre spośród nich uznaje się za **prefiksy** (*екс-* (Селимски 2003 (sic!): 107), *ултра-* (Селимски 2003: 110; Георгиева 2007: 21), *вице-* (Селимски 2003 (sic!): 107)) albo tzw. **pseudoprefiksy**, które mają cechy samodzielnych wyrazów i jako takie należy je zaliczyć do analitycznych przymiotników (*екс, ултра-, псевдо-* (Панов 1971: 244 – za: Георгиева 2006: 94)).

W swojej monografii C. Awramowa 23 częścią paralelną do polskich nadaje status **radiksoidu**: *авто-I,II, агро-, аеро-, аетро-, аудио-, био-I, видео-I,II, диско-, евро-I,II,III, еко-, електро-, инфо-, пара-, психо-, соц-I, спец-, термо-, техно-I, фото-II*. Niektóre spośród nich (*авто-, аудио-, видео-, диско-, евро-, еко-, психо-, соц-*) L. Selimski zalicza do **prefiksoidów** (I człony złożeń) (Selimski 2003: 119).

Różnice w interpretacji zdarzają się także w przypadku segmentów, które w języku bułgarskim funkcjonują jako samodzielne wyrazy. U C. Awramowej taki status mają: *бизнес-I, демо-, евро-III, поп-, порно-, радио-I, рок-, секс-, шоу-, техно-I*. Tymczasem część z nich (*бизнес-, демо-, порно-*¹⁶, *радио-, рок-*) u L. Selimskiego traktowana jest jak **prefiksoidy**

¹² K. Waszakowa zwraca uwagę na różnorodność określeń terminologicznych, jakimi w literaturze przedmiotu nazywane są także same formacje z obcym elementem w prepozycji – od **złożeń jednostronnie motywowanych** lub **quasi-złożeń** (Gramatyka 1998: 464–468), poprzez **struktury złożeniowe** lub **złożenie-zestawienia / złożeniowce** (Ziemska – Jermakowa – Rudnik-Karwatowa 1999: 14), po **złożenia bezafiksalne / zrosty** (Jadacka 2001: 93–94; Mieczkowska 2002: 296) i **złożenia bez interfeksu** (Waszakowa 2003: 93) – za: (Waszakowa 2005: 56). Podobną sytuację obserwujemy w bułgarskiej literaturze przedmiotu, gdzie analizowane formacje określa się jako: **композитуми** (Грамматика 1983: 91; Мурдаров 1983: 100; Радева 1987: 88; Селимски 2003: 117; Аврамова 2003), **полусложни образования** lub **полусъкратени думи** (Йорданова 1980: 51,64).

¹³ L. Selimski nie wyodrębnia znaczeń przy członach wieloznacznych.

¹⁴ Ale tylko w znaczeniu ‘извънредно голям’. W znaczeniu ‘измерителна единица’, którego ani K. Waszakowa, ani C. Awramowa nie uwzględniają – jako człon złożenia (Георгиева 2007: 20).

¹⁵ *Микро-II* – jako pierwszy człon złożeń (Георгиева 2007: 20).

¹⁶ C. Georgiewa traktuje ten segment jako prefiksoid, ale biorący udział w derywacji prefiksальной (Георгиева 2007: 21).

(I człony złożień), a przez Kinę Waczkową i Weselina Waczkowa wszystkie one zaliczane są do **przymiotników analitycznych**, tworzących związki wyrazowe¹⁷ (Вачкова – Вачков 1999–2000).

Podobny brak jednomyślności obserwujemy na gruncie polskim – i tak np. sama K. Waszakowa jeszcze w 2003 r. w artykule *Przejawy tendencji do internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich* takie elementy jak **eks-**, **multi-** i **neo-** zalicza do **prefiksów** (Waszakowa 2003: 86). W tej grupie sytuują się też, według Alicji Zagrodnikowej i Zofii Kurzowej, **mega-** (Zagrodnikowa 1982: 59; Kurzowa 1976: 1–10), **mikro-**, **pseudo-**, **tele-** według Kazimierza Ożoga (Ożóg 1999: 15) czy **bio-**¹⁸, **eko-**¹⁹, **euro-**²⁰, **info-**, **porno-** według Katarzyny Mosiołek-Kłosińskiej (Mosiołek-Kłosińska 1999: 52–58). Szeroki zakres nadaje prefiksacji Jerzy Bartmiński²¹ – poza wymienionymi wcześniej **bio-**, **eko-**, **eks-**, **mikro-**, **multi-**, **neo-**, **pseudo-**, **tele-**, jako **prefiksy** traktuje on także cząstki: **auto-**, **biblio-**, **inter-**, **makro-**, **maksi-**, **mono-**, **para-**, **poli-**, **psycho-**, **radio-**, **ultra-**, **wideo-**²² (Bartmiński 2000: 11). Jerzy Bralczyk i Grażyna Majkowska status **prefiksu** nadają obcym elementom: **cyber-**, **euro-**²³ i **techno-** (Bralczyk – Majkowska: 2000: 48)²⁴. Jako **prefiksoidy**²⁵, ale I człony złożień,

¹⁷ Kina Waczkowa i Weselin Waczkow utrzymują, że struktury z dwoma komponentami funkcjonującymi w języku bułgarskim jako samodzielne wyrazy to syntagmy, w których pierwsza część – nieodmienny przymiotnik (powstały na drodze konwersji) pełni funkcję atrybutywną wobec drugiego elementu grupy składniowej jakim jest rzeczownik. Za traktowaniem tego typu formacji nie jak złożień, lecz syntagm mają przemawiać: produktywność ograniczona jedynie względami leksykalno-semantycznymi; brak specyficznego dla bułgarskich złożień interfiks; atrybutywna funkcja pierwszego członu syntagmy wobec drugiego; możliwe połączenia typu *рок и поп-звезди*; występowanie pierwszego komponentu w funkcji predykatu: *Клубът е рок а не джаз*; samodzielny akcent każdego elementu syntagmy (Вачкова – Вачков 1999–2000: 158). С. Аврамова i Petja Osenowa w artykule *Отново по въпроса за границата между дума и словосъчетание (върху материал от най-новата българска лексика)* udowadniają że wymienione przez K. Waczkową i W. Waczkowa cechy związków wyrazowych są właściwe także złożeniom – szerzej o tym: (Аврамова – Осенова 2005: 112–113).

¹⁸ Podawany tu tylko w znaczeniu ‘wskazujący na związek z ochroną środowiska naturalnego’ (Mosiołek-Kłosińska 1999: 52).

¹⁹ Segment ten występuje tu w 3 odrębnych znaczeniach: **I.** ‘wskazujący na związek ze środowiskiem naturalnym’, **II.** ‘wskazujący na związek z ochroną środowiska naturalnego’; **III.** ‘wskazujący na związek z korzystnym wpływem na zdrowie człowieka’ (Mosiołek-Kłosińska 1999: 53–54).

²⁰ Cząstka ta jest przez autorkę definiowana jako: **I.** ‘wskazujący na związek z UE’; **II.** ‘wskazujący na związek z członkostwem Polski w UE’ (Mosiołek-Kłosińska 1999: 54).

²¹ Równie szeroko rozumie prefiksację Z. Kurzowa, uznając za złożenia jedynie te formacje, których komponenty mają odniesienie do samodzielnych wyrazów języka polskiego (Kurzowa 1976: 10–11).

²² Ograniczono się do wymienienia tylko tych cząstek, które są przedmiotem analizy.

²³ Andrzej Markowski dopuszcza dwojaką interpretację tego elementu w formacjach hybrydalnych – jako prefiksu lub I członu złożenia (Markowski 2000: 99).

²⁴ Według Renaty Grzegorzycy i Jadwigi Puzyniny obcy człon może mieć status prefiksu tylko wtedy, gdy znaczeniowo odpowiada mu rodzimy przyrostek lub przyimek (Gramatyka 1998: 468).

²⁵ W rozumieniu K. Waszakowej (przejętym z językoznawstwa czeskiego) prefiksoid to część złożenia, która przestaje mieć charakter jego komponentu i upodabnia się – za racji tego, że bezpośrednio łączy się z tematem słowotwórczym – do prefiksu (Waszakowa 2002: 9).

K. Waszakowa traktuje – w publikacji z 2003 roku – segmenty *mega-* i *multi-* (Waszakowa 2003: 90–92). Do *compositów*, oprócz struktur z I członem *multi-*, Bogusław Dunaj włącza także formacje z obcym elementem *eks-*, *mikro-*, *mini-*, *neo-* i *pseudo-* w prepozycji (Dunaj 2000: 29–30). Z kolei Jadwiga Sambor za I człony *złożeń*, poza *mikro-*, *mini-*, uznaje cząstki: *bio-*, *geo-*, *radio-*, *tele-* (Sambor 1976: 241).

Pewną niekonsekwencję zauważamy u Hanny Jadackiej, która w swojej monografii *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)* raz derywaty z nagłosowymi *makro-*, *mikro-*, *mini-*, *pseudo-* jako **prefiksoidami**, zalicza do formacji **prefiksalnych** (Jadacka 2001: 136), a innym razem wymienia je obok *auto-* ‘samo’, *audio-*, *cyber-*, *demo-*, *eko-*, *euro-*²⁶, *hydro-*, *mega-*, *neo-*, *paleo-*, *para-*, *porno-*, *tele-*, będących I członami *złożeń*. Dzieli je na dwie grupy: 1) *złożenia* bez interfiksusu – struktury, które w nagłosie mają cząstkę, dającą się rozwinąć do postaci całego wyrazu (*euro-* ‘europejski’); 2) *złożenia*, w których element nagłosowy ma status prefiksoidu (nie daje się rozwinąć do postaci całego wyrazu)²⁷ (Jadacka 2001: 143). Podobnie rozumie prefiksoidy Iwona Kaproń-Charzyńska – jako elementy, które w parafrazie słowotwórczej są zastępowane leksemem będącym jedynie ich semantycznym, a nie formalnym odpowiednikiem. Jednak formacje z prefiksoidami (z członami związanymi) zalicza ona nie do *złożeń* (ich człony w parafrazie nie są zastępowane leksemem), lecz *quasi-złożeń*, modyfikując jednocześnie znaczenie tego pojęcia w stosunku do znaczenia, w jakim jest ono używane przez R. Grzegorzczukową i J. Puzyninę²⁸ (Kaproń-Charzyńska 2004: 23).

Tak więc zarówno w polskiej, jak i bułgarskiej literaturze przedmiotu niejasno rysuje się granica między pojęciami, jakich lingwiści używają opisując formacje zaliczane do tzw. słowotwórstwa analogicznego, co znacząco utrudnia badania komparatystyczne. Widać to doskonale na przykładzie wykorzystanego w obu artykułach materiału językowego, gdzie pojawia się wyraźna dysproporcja między zasięgiem kompozycji i prefiksacji w obu językach, wynikająca z odmiennego definiowania przez autorki I członów badanych formacji.

BIBLIOGRAFIA

Słowniki:

SJP: Drabik, L. & Sobol, E. (red.). Słownik języka polskiego PWN, t. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

WSWO: Bańko, M. (red.). Wielki słownik wyrazów obcych PWN. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.

²⁶ Jako komponent *złożenia*, będący skróconą podstawą słowotwórczą, traktuje tę cząstkę także Krystyna Kowalik (Kowalik 2002: 85).

²⁷ B. Dunaj w 2000 r. postulował, by struktury z obcymi członami związanymi rozpatrywać łącznie z formacjami prefiksalnymi, gdyż granica między tymi dwoma typami jest niewyraźna (Dunaj 2000: 30).

²⁸ Za *quasi-złożenia* uznają derywaty, w których podzielność jest tylko formalna i wynika z powtarzalności członów (Gramatyka 1998: 465).

БТР: Андрейчин, Л. и др. Български тълковен речник. София: Наука и изкуство, 2002.

Перн: Пернишка, Е. (отг. ред.). Речник на новите думи и значения в българския език. София: Наука и изкуство, 2001.

Бондж: Бонджолова, В. & А. Петкова. Речник на новите думи в съвременния български език. Велико Търново: Слово, 1999.

РЧД: Милев, А., Б. Николов, Ъ. Братков. Речник на чуждите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 2007.

Opracowania:

Bartmiński 2000: Bartmiński, J. Pasywne i aktywne paneuropeizmy we współczesnym języku polskim. W: Mazur, J. (red.). Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2000, 109–116.

Bralczyk – Majkowska 2000: Bralczyk, J. & G. Majkowska. Język mediów – perspektywa aksjologiczna. W: Bralczyk, J., K. Mosiołek-Kłosińska (red.). Język w mediach masowych. Warszawa: Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”, 2000, 43–50.

Dunaj 2000: Dunaj, B. O stanie współczesnej polszczyzny. W: Szpila, G. (red.). Język a komunikacja 1: zbiór referatów z konferencji Język trzeciego tysiąclecia, Kraków 2–4 marca 2000. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”, 2000, 25–34.

Gramatyka 1998: Grzegorzczkova, R., R. Laskowski, H. Wróbel (red.). Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.

Jadacka 2001: Jadacka, H. System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

Kaproń-Charzyńska 2004: Kaproń-Charzyńska, I. Prefiksy, sufiksy, prefiksoidy, sufiksoidy czy człony związane? – Język Polski, LXXXIV, 1/2004, 16–28.

Kowalik 2002: Kowalik, K. Euro i „europeizacja” polskiego słownictwa. – Język Polski, LXXXII, 2/2002, 81–86.

Kurzowa 1976: Kurzowa, Z. Złożenia imienne we współczesnym języku polskim. Warszawa – Kraków: PWN, 1976.

Mieczkowska 2002: Mieczkowska, H. Nowe techniki derywacyjne w języku polskim i słowackim. W: Rusek, J., W. Boryś, L. Bednarczuk (red.). Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Ślawskiego. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2002, 291–299.

Mosiołek-Kłosińska 1999: Mosiołek-Kłosińska, K. Ślady polskich przemian po 1989 roku w słownictwie ogólnym. W: Gruszczyński, W., J. Bralczyk, G. Majkowska (red.). Polszczyzna w komunikowaniu publicznym: prace poświęcone profesor Halinie Satkiewicz z okazji jubileuszu Jej i Jej Zakładu. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra, 1999, 37–62.

Mycawka 2000: Mycawka, M. Derywaty z mega- we współczesnej polszczyźnie. – Język Polski, LXXX, 1–2/2000, 15–22.

Ochmann 2000: Ochmann, D. Złożenia z cyber- we współczesnym języku polskim. – Język Polski, LXXX, 1–2/2000, 23–34.

Ożóg 1999: Ożóg, K. Polszczyzna przełomu XX i XXI roku. W: Grzeszczuk, B. (red.). Język – teoria – dydaktyka. Materiały 21. konferencji językoznawczej zorganizowanej w Trzcinicy k. Jasła w dniach 27–29 maja 1998 roku. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999, 11–20.

Ryzza-Woźniak 1999a: Ryzza-Woźniak, A. Czy *euro*- jest skrótem od Europa, europejski? – zagadka semantyczna. – Poradnik Językowy, 8–9/1999, 122–127.

Ryzza-Woźniak 1999b: Ryzza-Woźniak, A. O powszechnej euromanii, czyli o funkcjonowaniu cząstki *euro*- we współczesnej polszczyźnie. W: Grzeszczuk, B. (red.). Język – teoria – dydaktyka. Materiały 21. konferencji językoznawczej zorganizowanej w Trzcinicy k. Jasła w dniach 27–29 maja 1998 roku. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999, 173–179.

Ryzza-Woźniak 2000: Ryzza-Woźniak, A. Wpływ Unii Europejskiej na polszczyznę końca XX wieku. W: Szpila, G. (red.). Język a komunikacja 1: zbiór referatów z konferencji Język trzeciego tysiąclecia, Kraków 2–4 marca 2000. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”, 2000, 310–317.

Sambor 1976: Sambor, J. Kompozycje rzeczownikowe dwunominalne i nominalno-werbalne w tekstach współczesnego języka ogólnopolskiego. W: Mayenowa, M. R. (red.). Semantyka tekstu i języka. Wrocław: ZNiO, 1976, 239–256.

Waszakowa 2003: Waszakowa, K. Przejawy internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich. W: Ohnheiser, I. (red.). Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej i Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003, 78–102.

Waszakowa 2005: Waszakowa, K. Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2005.

Waszakowa 2009a: Waszakowa, K. Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI w. W: Chojak, J., T. Korpysz, K. Waszakowa (red.). Człowiek – słowo – świat. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009, 351–363.

Waszakowa 2009b: Waszakowa, K. Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość. W: Koriakowcewa, E. (red.). Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2009, 11–28.

Waszakowa 2002: Waszakowa, K. Współczesne słowotwórstwo polskie i czeskie wobec ekspansji zapożyczeń. – Poradnik Językowy, z. 8/2002, 5–18.

Ziemska – Jermakowa – Rudnik-Karwatowa 1999: Ziemska, Je. E., O. P. Jermakowa, Z. Rudnik-Karwatowa. Tendencje rozwojowe w słowotwórstwie języka polskiego i rosyjskiego końca XX stulecia. – Slavia 1/1999, 9–18.

Аврамова 2003: Аврамова, Ц. Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век. София: Heron Press, 2003.

Аврамова – Осенова 2005: Аврамова, Ц. & П. Осенова. Отново по въпроса за границата между сложна дума и словосъчетание (върху материал от най-новата българска лексика). В: Езиковедски проучвания в памет на проф. Йордан Заимов. София: Академично издателство „Марин Дринов”, 2005, 111–118.

Аврамова 2006: Аврамова, Ц. Прилагателни с анти- или аптиприлагателни? В: Светът на речника. Светът в речника. Юбилеен сборник, посветен на чл.-кор. д.ф.н. Емилия Пернишка. Велико Търново: Знак, 2006, 277–287.

Аврамова 2009: Аврамова, Ц. Прояви на интернационализация в словообразуването на българския книжовен език на границата между две хилядолетия. W: Koriakowsewa, E. (red.). Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2009, 77–87.

Балкански 1999: Балкански, Т. За някои тенденции в най-новото българско словообразуване. В: Актуални проблеми на българското словообразуване. София: БАН, 1999, 136–142.

Георгиева 2006: Георгиева, Ц. За форманта *супер-* в съвременното българско словообразуване. – Български език, № 2/2006, 90–96.

Георгиева 2007: Георгиева, Ц. Инновационни процеси при именната префиксация в българския книжовен език от края на ХХ и началото на ХХІ век (автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”). София, 2007.

Граматика 1983: образуване на сложни съществителни имена. В: Стоянов, С. (гл. ред.). Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. София: БАН, 1983, 75–99.

Йорданова 1980: Йорданова, Л. Новите думи в съвременния български език. София, 1980.

Кирова 2006: Кирова, Л. Анализ на сложно съставни названия с чуд атрибутивен компонент (чрез словообразователносемантичната йерархия, използвана от Емилия Пернишка). В: Светът на речника. Светът в речника. Юбилеен сборник, посветен на чл.-кор. д.ф.н. Емилия Пернишка. Велико Търново: Знак, 2006, 241–250.

Мурдаров 1980: Мурдаров, В. Несвойствена форма на някои сложни думи в българския език. – Български език, № 5/1980, 451–452.

Мурдаров 1983: Мурдаров, В. Съвременни словообразователни процеси. Очерк върху българското словообразуване. София, 1983.

Ожегов 1974: Ожегов, С. Лексикология. Лексикография. Культура речи. Москва: Высшая школа, 1974.

Пачев 2007: Пачев, А. България и българският език в Европейския съюз. – Български език, № 1/2007, 8–21.

Радева 1987: Радева, В. Българското словообразуване. София, 1987.

Радева 2007: Радева, В. В света на думите. Структура и значение на производните думи. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2007.

Селимски 2003: Селимски, Л. Прояви на интернационализация в южнославянските езици. W: Ohnheiser, I. (red.). Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej i Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003, 103–126.

Вачкова – Вачков 1999–2000: Вачкова, К. & В. Вачков. Европрилагателни: възникване, строеж и правопис. – Български език, № 4–5/1999–2000, 157–161.

Вачкова 1999: Вачкова, К. Лексеми с компонент *еко-* в книжовния български език. В: Актуални проблеми на българското словообразуване. София: БАН, 1999, 120–124.

ЗА МОРФОЛОГИЧНАТА АДАПТАЦИЯ НА АНГЛИЦИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ГИНКА ВАСИЛЕВА

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, Филиал Смолян

ginka_nv@abv.bg

Когато разглеждаме развитието на съвременния български език, на първо място трябва да посочим явлението лексикална иновация, което е изключително динамично и необхватно. Потокът от чужди думи, вливащ се непрекъснато в лексикалната ни система, в основната си част е от английски произход. Това се обуславя от редица политически, социално-икономически и културни фактори, между които най-силно въздействие има утвърждаването на английския като международен език.

Заемането на чужда лексика е естествен и неизбежен процес, който води до обновяването и обогатяването на речниковия състав на всеки език и стимулира неговото развитие. Когато се появи нова, чужда дума, неизбежно изниква проблемът, как тя може да функционира в рамките на фонологичната и морфологична система на българския език, дали нейната оригинална форма ще позволи това, и дали трябва да ѝ се придаде друга, „побългарена” форма. Как на практика се решава този проблем, как чуждата дума се адаптира към новата среда?

В процеса на усвояването им от българската лексикална система, чуждите думи постепенно придобиват нейните характеристики, преминавайки през редица модификации – на фонетично, графично, морфологично и семантично ниво. Вместили се в моделите на българския език на всички равнища, те вече стават част от неговия речник, влизайки в категорията „заемки”, и функционират според неговите правила и закони.

Когато говорим за морфологичната адаптация на новозаета дума, ние имаме предвид вметването ѝ в граматичните категории, характерни за съответния клас думи, възприемане на парадигмата на формите и приемането на определени морфологични и лексикално-граматични маркери.

Най-голям дял сред заетите думи заемат съществителните имена. Известно е, че засиленият процес на заемане на чужди думи се дължи на необходимостта да се назоват нови за обществото и живота ни явления, понятия, предмети, продукти и др.

Моделите на морфологична адаптация се определят от граматичните категории, характерни за съществителните имена в езика приемник и езика източник. Това са категориите род, число и определеност на съществителните. Съществено различие между английската и българската граматични системи наблюдаваме в лексикално-граматичната категория род на съществителните имена. В българския език съществуват три граматични рода – мъжки, женски и среден. Мъжки род обединява словоформите, които нямат

специфичен родов завършек. Това са съществителни, завършващи предимно на съгласен звук или *й*. Женски род обединява словоформите със завършек *а* и *я*, а съществителните от среден род завършват на гласните звукове *о*, *е* и *и*.

В английския език съществителните имена също се делят на три рода, но по друг, формален признак. Категорията граматичен род съвпада с понятието „пол”. Мъжки род обединява съществителните имена, обозначаващи лица от мъжки пол; в женски род са съществителните, обозначаващи лица от женски пол, и в среден род са съществителните, назоваващи предмети и понятия. Съществуват и някои изключения. При определяне на граматичния род на съществителни, назоваващи животни, има някои особености. Категорията род на съществителните имена в английски език се проявява единствено при замяната им с личните местоимения. Съществителните имена нямат специфичен родов завършек и родовата им принадлежност няма отношение към образуването на множествено число, членуването и съгласуване с прилагателните, както в българския език.

Тъй като в преобладаващата си част английските съществителни завършват на съгласен звук, това определя принадлежността на съответните заемки към мъжки род в българския език (*ван, модем, хит, чек, файл, уикенд, скрап, римейк, одит, клонинг, бизнес, холдинг, пикник, постер, таблоид*). Тук спадат голям брой заемки, произлезли от английски съществителни, образувани с агентивните наставки *-er*, *-or*, *-ist*, *-ent*, *-ant* и обозначаващи лица, извършващи определено действие или дейност или принадлежащи към определена професия или категория хора (*дизайнер, донор, спонсор, рецепционист, бенефициент, президент, дистрибутор*). Тези думи са навлезнали в българския език само с формата им за мъжки род, макар че се използват за обозначаване на лица от двата пола така, както е в английски език. Това ни дава основание да ги причислим към общия граматичен род. В разговорната реч, обаче, нерядко се срещат съответни словоформи в женски род, образувани с наставката *-ка* (*дизайнерка, моделка, репортерка*). Горепосочените наставки са се утвърдили в българския език като словообразователни морфеми за назоваване на лица от мъжки пол (или от двата пола).

По-нов фонетичен вариант на *-er* и *-or* е наставката *-ър*, следваща английския изговор на съществителните (*мениджър, дилър, рейнджър, килър, рапър*, но и *рапер*). Агентивните наставки са много продуктивни и служат също за образуване на названия на предмети, предназначени за извършване на определено действие (*принтер, миксер, фризер, тостер, шейкер, плейер (плейър), стикер, ваучер, трилър*). Формата на заемката невинаги следва английския деривационен модел (*programmer*, но *програмист*; *supervisor*, но *супервайзер*; *trafficker*, но *трафикант*; *rapper – рапер* и *рапър*, но и *рападжия* като дублетна форма, с наставката от турски произход *-джия*; *roker*, но и *рокаджия*). Сложните съществителни с компонент *-мен*, *-ман* (от англ. *man*) също обозначават лица от мъжки пол (*барман, бизнесмен, шоумен, джазмен, фронтмен – муз.*), някои от които също могат да станат основа за образуване на форми за женски род в разговорната реч.

Съществителните англицизми от женски род са много малко на брой поради рядко срещаните гласни *-а* и *-я* в краесловието. Тук спадат заемките със завършек *-ция* (*-зия*), произлезли от английски съществителни с латински произход и обозначаващи абстрактни понятия (*дестинация, кондиция, рекреация, презентация, пробация, визия*). Любопитно е прибавянето на родовото окончание за женски род *-а* и словообразователната морфема

-ка към някои заети съществителни. При морфологичната адаптация е напълно логично този родов завършек да се прибавя към съществителни имена, означаващи лица от женски пол (*стюардеса, хостеса, гърла, тинейджърка, фенка, топмоделка, айдълка*). Нелогично звучат обаче словоформите, производни на сложните съществителни от мъжки род *barman, businessman* с компонента *-man*, означаващ *мъж*. (*мъж* + суфикса *-ка* не дава значение *жена*). Още по- абсурден словообразователен модел наблюдаваме при съществителното *миска* (участничка в конкурс за званието „Мис България” и под. или лице, получило това звание). Съществителното *мис* означава лице от женски пол, докато наставката *-ка* се прибавя към съществителни, означаващи лица от мъжки пол за образуване на съществителни от женски род. Съществителното „мис” обаче няма форми за множествено число и за членуване, докато словоформата с наставка *-ка* позволява образуване на такива (миски, миската). Очевидно това предимство е станало причина за появата на словоформата „миска”. По същата причина се прибавя родовата морфема *-ка* в новопоявилото се съществително от женски род „плеймейтка”.

При съществителни, назоваващи предмети и явления, прибавянето на окончанието *-а* и родовата морфема *-ка* е трудно обяснимо (*яхта, тента, фирма, форма = формуляр*). Можем да предположим, че някои от тези заемки, окончаващи на *-а*, са се появили по аналогия с домашни думи, близки по значение (*яхта* по аналогия с *лодка*, *тента* по аналогия с *палатка*, *форма* по аналогия с *бланка*, макар че имаме и синонима *формуляр* от същия корен). По-вероятна причина за добавяването на гласната *а* в края на такива думи е да се избегнат някои съчетания от съгласни в краесловието, недопустими по силата на българските фонетични закони. Макар че в българския речник намираме регистрирани само словоформите *флаш, флашчип* и *флашпамет*, в разговорната реч си служим предимно със съществителното от женски род *флашка*. Това, което го прави удобно за употреба, е, че то, за разлика от словоформата от мъжки род *флаш*, има форма за множествено число и е по- кратко и по-лесно за изговаряне от *флашпамет* и *флашчип* (звукосъчетанието *шч* е неприсъщо за българската звукова система). Аналогията тук е направена или със синонима *флашпамет*, или със съществителното *мишка* – термин, свързан също с компютъра.

Към среден род спадат заетите съществителни, завършващи на *о, и* и *у* (*лого, лоби, бунгало, парти, джакузи, хипи, юпи, шоу, барбекю*). Те образуват своите форми както домашните думи от среден род.

При образуване на формите за множествено число заетите думи следват парадигмата на съществителните в българския език. Както вече споменахме, някои съществителни нямат форми за множествено число и най- често това са сложни съществителни (*флаш, ноу-хау, уъркшоп, хот дог, плейбой, тишърт, афтьршейв, ток шоу* – рядко). Тази липса на форми за множествено число може да създаде известни неудобства, поради което понякога в речевата практика можем да чуем или прочетем някои странни „самоизковани” форми (*хот-доза, хот-доци, хотдогове, шоа* – в м. *шоута*, (*-а* е типичният морфологичен маркер за множествено число на съществителните от среден род)). Някои от тези съществителни се срещат в бройната форма за множествено число (*колко хот-дога?, два автьршейва*).

Има и заемки, които нямат форма за единствено число – те спадат към *pluralia tantum* и се употребяват само в множествено число (*джинси, ролери, боксер(к)и* – англ. *jeans, roller skates, boxer shorts* са съществителни за двуединни предмети и в двата езика).

Някои съществителни от английски произход са постъпили в речника ни с тяхната форма за множествено число (*кекс, чипс, снакс, клипс, корнфлейкс, релса, джинси*). Приети като форми за единствено число, бройните съществителни образуват множествено число с българските окончания за множествено число (*кексове, клипсове, релси*). Други се приемат като неброими съществителни и нямат форми за множествено число (*чипс, снакс, корнфлейкс*).

Една закономерност, която наблюдаваме при образуването на формите за множествено число на англицизмите, е, че всички едносрични съществителни от мъжки род образуват множествено число с окончанието *-ове* (*босове, тостове, фенове, хитове, тестове, чипове, голове, файлове, сайтове, гейове, чекове, скечове*). Към този модел спадат и някои сложни съществителни, чийто втори компонент представлява едносрична дума (*билбордове, наркобосове*). Повечето многосрични съществителни образуват формите си за множествено число с морфемата *-и*, основен формален показател за множественост в съвременния български език (*офиси, хосписи, монитори, одитори, яхти, масмедии* – м. и ж. род). Съществителните от среден род най-често приемат окончанията за множествено число *-та* и *-а* (*партиа, бодита, юпита, бунгала*).

Освен директно заетите съществителни имена, съществува една друга категория имена, образувани от основа – заемка и български словообразователни морфемии. Тук спадат съществителни, означаващи действия, дейности и отвлечени понятия, които са образувани от глаголна основа, която също е плод на словообразуване (*принтиране, сканиране, сърфиране, банкиране, блъфиране* – ср. род). Този тип отглаголни съществителни съществуват наред с някои директно заети от английския език отглаголни съществителни, завършващи на *-инг* (*маркетинг, пиърсинг, лифтинг, пилинг, рейтинг, кастинг, боди билдинг* – м. род).

Има отделни случаи на двойки заети словоформи – едната образувана по английския словообразователен модел, а другата – по българския. Двете думи, обаче, не са синоними – те имат различно значение. Съществителното *клонирание* означава действието, а *клонинг* – продукта на това действие, което в английския език се изразява с друга дума – *clone*, останала незаета в българския език. Подобен е случаят със съществителните *фиксинг* и *фиксиране* и *тренинг* и *трениране*. В английски език *-ing* формите могат да обозначават и действието, и резултата от него. В българския език *-инг* съществителните са се утвърдили предимно с едно значение – резултат, продукт на действието. Глаголите, станали основа за образуване на тези съществителни, не са заети в българския език. За да обозначим действието, вместо глагол използваме фраза (напр. *to cast a film* (англ.) – *правя кастинг за филм* (бълг.)).

Любопитен словообразователен модел наблюдаваме в съществителното от смесен произход *инженеринг*. Тук основата от френски произход *инженер* се е запазила и в новата заемка е прибавен английският суфикс *-инг*, поради което звуковият строеж на заемката се отдалечава от този на английското съществително *engineering*.

Примери за съществителни – синоними с различен словообразователен строеж са заемките *номинация* и *номиниране*, *презентация* и *презентирание*.

Отглаголните съществителни *импийчмънт* и *мениджмънт*, образувани с друг словообразователен суфикс (англ. *-ment*), също нямат съответен глагол в българския език.

Друг български суфикс, послужил за образуване на съществителни от съществителни-заемки, е *-ство* (*хотелиерство, супервайзерство, барманство*). Английските съответствия на тези заемки са отглаголни съществителни, образувани със суфикса *-ing*.

Делът на заетите глаголи и прилагателни имена е много малък в сравнение с този на съществителните имена.

За разлика от съществителните имена, всички глаголни словоформи са продукт на морфологично словообразуване. Срещаме два основни модела на словообразуване:

- към английската основа се прибавя български словообразователен суфикс (*принт-ира-м*);
- английският словообразователен суфикс се заменя с български (*nominate – номин-ира-м*).

Най-продуктивна за образуването на глаголи от английска основа е наставката *-ира* (*-изира*) (*оторизирам, лобирам, презентирам, принтирам*). По-рядко се срещат други наставки – *-ва, -ува, -на* (*даунлоудвам, ънгрейдвам, чеквам / чекна, чатвам / чатна*). Тези глаголи се използват нерядко, макар че речникът отбелязва употребата им като нежелателна. Един друг глагол от компютърната лексика, все още нерегистриран в речника ни, но необходим и ползван в съвременната българска речева практика, е *тиквам*. Липсва и българското съответствие на съществителното *tick*, станало основа за образуване на глагола и означаващо знака √. Глаголът с жаргонна употреба *изкрейзвам* е образуван с две български словообразователни морфеми – префикса *из-* и суфикса *-ва*.

Най-малък е броят на заетите прилагателни имена. Както глаголите заемки, те също представляват суфиксално оформени деривати. Най-продуктивните словообразователни суфикси са *-ен, -ск* и *-ов* (*фискален, офшорен, лазерен, чартърен, сексапилен, одиторски, тинейджърски, хипарски, хитов* – в английски език няма прилагателно с основа *hit*). Срещат се и отделни прилагателни без български словообразователни суфикси (*фешън* от англ. *fashion*, което се използва и като съществително, и като прилагателно за разлика от заетата словоформа; *стендбай споразумение*) или такива, запазили английския словообразователен суфикс (*секси, крейзи* от англ. *sex-y, craz-y*).

Придобили морфологичните белези, присъщи на българските лексикални единици, усвоили парадигмите на съответния клас думи, което позволява образуването на форми за морфологични изменения, заетите английски думи стават пригодни да функционират пълноценно в съвременния български език. Тяхната асимилация в морфологичен план е завършена.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин, Л. Български тълковен речник. Доп. и прераб. от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 2007.

Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. Съвременен български език. София: Изд. къща П. Берон, 1999.

Речник на новите думи и значения в българския език. София: Наука и изкуство, 2003.

Габеров, И. Стефанова, Д. Речник на чуждите думи в българския език с приложения. В. Търново: Gaberoff, 2002.

ФОРМУЛИ НА РЕЧЕВИЯ ЕТИКЕТ ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА БЛАГОДАРНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ И В ПОЛСКИЯ ЕЗИК

МАРИНЕЛА ДИМИТРОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”

jojok@open.telekom.rs

Предмет на анализ в настоящата статия са формулите за изразяване на благодарност в българския и в полския език. Главната цел е да бъдат сравнени, класифицирани и анализирани основните видове формули, функциониращи в двата езика, и моделите, въз основа на които се реализират вече установилите се единици и възникват новите модифицирани формули. Ексерпираният материал е почерпан от различни източници, включително и чрез записването на дотук диалози между носителите на езика. Принципът на сравнение и анализ на сходните формули в двата езика не се основава на търсенето на абсолютна формална и семантична еквивалентност на единиците, а на стремежа да бъдат посочени и анализирани сходните и различаващите се функционални, синтактични и структурни особености на формулите¹.

Понятието *благодарност* според речниковата си дефиниция означава ‘чувство на признателност за сторено добро, помощ или за добре извършено нещо, изказване на признателност с думи или друга проява’ (РБЕ 1984). Единиците за изразяване на благодарност принадлежат към формулите на *речевия етикет*. Терминът *етикет* (от фр. *étiquette*) датира от времето на Луи XIV, но неговата същност като правила за регулиране на взаимоотношенията между хората има много по-древна история. Правилата на поведение, които се отнасят до външната проява в отношенията между хората, се формират в процеса на развитие на обществото като негов *етикет*. Те отразяват съответното ниво на развитие на морала, обичаите, традициите и не на последно място – на държавното устройство. Във вербалните действия, които служат за установяване, поддържане и преустановяване на общуването, се откриват очертанията на т.нар. *система на речевия етикет* (Стефанова 1997).

Формулите на вежливата реч, значима част от които са единиците за изразяване на благодарност, възплъщават специфичната за даден народ и култура представа за света и за партньора в комуникацията. Чрез тях се отразява ценностната система на носителите на езика и техният специфичен модел за преживяване на емоциите (Wloch 2006).

¹ Затова и голяма част от примерите, онагледяващи конкретните явления в речевия етикет на двата езика, представляват по-скоро функционални, а не дословни речникови еквиваленти.

Всеки носител на езика заедно с усвояването на езиковата компетентност заучава съответните езикови единици, както и неписаните норми в дадена общност, свързани с представата за това, дали даден тип поведение се определя като възпитано (уместно), или невъзпитано (неуместно) в конкретната комуникативна ситуация. Формулите на речевия етикет се разграничават въз основа на функцията и ролята, която притежават при реализацията, поддържането или прекратяването на даден комуникативен акт.

Самата природа на речевия акт поражда необходимостта от речеви формули за изказване на благодарност в резултат на извършена от страна на адресата услуга или действие в полза на лицето, отвърщащо с формула, изразяваща благодарност. По този начин се установява своеобразен баланс, при който реалното действие се компенсира от съответния речев акт. Именно балансиращата функция е в основата на високата фреквентност на съответните единици в комуникацията, тъй като в повечето случаи общуването (съзнателно или не) се базира на извличането на взаимна полза. Оттук произлиза и т. нар. им реактивна функция, свързана с факта, че единиците за изразяване на благодарност винаги представляват реакция на предхождащ ги във времето вербален или невербален стимул, което, от своя страна, не означава, че в структурата на диалога винаги изпълняват ролята на реплика, тъй като в определени случаи се появяват като първи комуникативен член, кореспондиращ с минало или продължаващо в дадения момент събитие (Марцяник 1996).

Като акт на речевия етикет за изразяване на благодарност може да се приеме всяка речева формула, която въз основа на социалните комуникативни норми може да бъде тълкувана като *благодаря / dziękuję*. Значима в случая е комуникативната ситуация, при която се реализира дълбокият инвариант: *‘Казвам ти, че искам да знаеш, че аз ти благодаря’* (Ożóg 1990).

Кажимеж Ожуг определя изразяването на благодарност за услуга като един от основните принципи, на които се базира общоприетият модел за вежливо поведение (Ożóg 1990). Контактите в социалните групи се регулират според определени норми, имащи за цел улесняването на комуникацията. Нормите за вежливост представляват правила в своеобразната игра, която при вербалната комуникация се реализира благодарение на формулите на речевия етикет. Нарушаването на общоприетите рамки би могло да окаже негативно влияние върху по-нататъшното протичане на речевата комуникация.

Най-често употребяваната формула за изразяване на благодарност в българския език е перформативът *благодаря* – многозначна единица², калка от гръцката формула *ev/χaristó* (Младенов 1941), в семантичен и функционален план съответства на полската формула *dziękuję* (USJP 2003), повсеместно възприета през XIV век чрез религиозните текстове в полския език от чешки, в който, от своя страна, дадената формула се свързва със старовисоконемската форма *denke* ‘благодарности’, днешната формула *Dank* ‘благодарност’ (Boryś 2006). Следователно в дълбоката семантика на конвенционализираните се речеви формули в двата езика откриваме идеята за даряването, отдаването на награда за реализирано действие, имащо благоприятен резултат за

² *Благодаря* – 1. изказвам някому благодарност, признателност; 2. вежлива форма за съгласие или отказ, употребявана като отговор на някакво предложение, някаква покана или оказано внимание; 3. *остар.* задоволявам, радвам някого; 4. *остар.* давам някому възнаграждение (РБЕ, 1984).

адресанта. И в двата езика формулите се отличават с висока фреквентност (Николова 1987; SFJP 1987).

Самият акт на изказване на благодарност представлява трудно дефинируемо понятие, тъй като е свързан с две основни функции на единиците, с помощта на които се реализира комуникацията (Marcjanik 1996). В зависимост от конкретната ситуация те притежават различен функционален и семантичен нюанс, наблюдаван както в българския, така и в полския език. Първият тип употреба на формулите за изразяване на благодарност е свързан със ситуацията, при която актът представлява вежлива реакция на извършено доброволно действие, имащо благоприятен резултат за адресанта, като например:

- *Ако искате да опитате бисквитената торта, моля заповядайте!*
- *Благодарим много!* (Скайп разговор между колежки)
- *Ślicznie Pani dziękuję za przysługę!* (в библиотеката)

Другата употреба е свързана със ситуацията, в които актът на благодарност е отправен като реакция на действие, осъществено като част от професионалните или социалните задължения на адресата, без да бъде проява на добронамереност или благоразположение към адресанта, като например:

- *Рестото Ви.*
- *Благодаря!* (в хранителен магазин)
- *Legitymację studencką proszę.*
- *Proszę!*
- *Dziękuję!* (в трамвая)

В зависимост от функцията, която речевата формула изпълнява, формата на конкретните речеви единици е различна. При употребата на формула за изразяване на благодарност в резултат на доброволно изпълнена услуга можем да наблюдаваме както универсалната и най-често употребявана единица *благодаря / dziękuję*, нейните производни лексеми *благодарност, благодарен, благодарна / podziękowanie, wdzięczny, wdzięczna* и т.н., включващите я разширени синтактични конструкции, напр. *Много благодаря, Mouite благодарности, Благодарна съм / Dziękuję bardzo, Składam podziękowania, Jestem wdzięczna* и т.н., така и т.нар. опосредствани формули³ и модифицирани формули, като например *Много си мил, Супер си, Задължен съм ти, Страхотно, Мерси, О! / Jesteś bardzo miły, Fajna jesteś, Fajnie, О!* и т.н. Значителното разнообразие в случая се дължи основно на стремежа да се прекрачат рамките на конвенционализирания речев акт и да се добави допълнителен нюанс на искреност. При конкретния тип употреба на речевите единици за изразяване на благодарност и в двата езика често наблюдаваме тенденция към разширяване и допълване семантиката на формализираните се формули, в резултат на което в езика функционират и се развиват множество единици, различаващи се по своите граматически, структурни и

³ Видовете формули са подробно анализирани по-нататък.

семантични особености: *Благодаря, Благодарско, Мерси, Супер, Страхотен си, Голям да пораснеш, Бог да те поживи, Не знам как ще ти се отблагодаря, Ще те убия, О / Dziękuję, Dzięki, Merci, Fajnie, Cudowny jesteś, Bóg zapłać, Naprawdę nie wiem jak Ci się odwdzięczę, Niech cię cholera, О* и т.н.

Втората функция се реализира от сравнително ограничен брой единици с незначителна вариативност, тъй като в повечето случаи поведението е регламентирано и представлява своеобразно разиграване на определени социално обусловени поведенчески и речеви модели, непредполагащи нарушаването или наслагването на допълнителни емоционални и конотативни елементи към конвенционализирания акт. Затова и най-често употребяваната формула и в двата езика е перформативът *Благодаря / Dziękuję*, съпроводен в някои случаи от наречието *много / bardzo*, формализирало се и в двата езика (Пантелеева 1994). В полския в конкретната употреба се срещат и други наречия – маркери, свързани със степената и начина за изразяването на благодарност, например *serdecznie, pięknie, ślicznie*, които, подобно на *bardzo*, като част от вежливата формула, в резултат на настъпилата десемантизация (макар и не толкова пълна като при формулата *Dziękuję bardzo*) са изгубили първоначалния си емоционален заряд. В българския език също откриваме такъв тип формули, например *сърдечно благодаря, безкрайно благодаря, страшно благодаря* – формули, които, подобно на полските единици се отличават с висока степен на формализация.

Друг значим фактор, въз основа на който единиците за изразяване на благодарност в българския и полския език се разграничават, е видът на речевия контакт. В зависимост от това, дали общуването е официално или неофициално, се употребяват различен тип формули. Най-често срещаната формула *благодаря / dziękuję* може да се определи като универсална за всеки тип общуване. Останалите единици обаче, словообразователно свързани с тази сложна дума, задължително притежават допълнителен конотативен елемент, вариращ от степен, изцяло присъща за официалния речев регистър (*изразявам своята благодарност, искам да изкажа дълбоката си благодарност / składam serdeczne podziękowania, wyrażam podziękowanie, składam podziękowanie, składam wyrazy wdzięczności* и т.н.), до елемент от разговорната реч, като например формулата *благодарско / dzięki*. В първия случай и в двата езика наблюдаваме тенденция към употреба на усложнени синтактични конструкции, в които централният елемент, съдържащ основа *-благодар-* / *-dzięk-*, най-често присъства под формата на съществително име в съчетание с местоимение – *моите благодарности / moje podziękowanie*, причастие – *благодарен съм / jestem wdzięczny*, глаголна форма или модална конструкция – *искам да благодаря / chciałbym podziękować*, като в зависимост от конкретната комуникативна ситуация към формулите могат да бъдат добавяни допълнителни елементи. И в двата езика при някои от формулите в резултат на конвенционализираната им употреба се наблюдава редукция на компонентите и в много от случаите перформативният глагол се пропуска, например *сърдечни благодарности* (разглеждано като редуцирана форма на *изразявам своите сърдечни благодарности*, а в някои от случаите наблюдаваме редукция и на притежателното местоимение) / *najlepsze podziękowania* (редуцирана форма на формулата *składam najlepsze podziękowania*).

Често срещани при официалното общуване в полския език са инфинитивните конструкции, включващи глагола *podziękować*, който също като *dziękuję* се реализира в комбинация с наречие, както и като част от разширени формули на вежливата реч: *Pragnę bardzo serdecznie*

podziękować. В българския език свършеният вид на глагола ”благодаря” – *отблагодаря се* – също се използва, но значително по-рядко и главно в усложнени конструкции – в съчетание с модален или друг глагол, във въпросителни изречения: *Как да ти се отблагодаря?*, *Как мога да ти се отблагодаря?* или в отрицателни конструкции: *Не мога да ви се отблагодаря*, *Не знам как да се отблагодаря*, което, от своя страна, отговаря на полската формула *odwdzięczyć się*. Често използвани са формулите: *Jak ci się odwdzięczę?*, *Jak mogę się pani odwdzięczyć?*.

В сравнение с единиците, принадлежащи към официалния речев регистър, които проявяват устойчива тенденция към разширяване и допълване на формата, единиците на неофициалната реч са подчинени на стремежа за реализация на кратък, най-често емоционално маркиран изказ, затова се отличават със съкратена и оригинална форма, принадлежаща към различни граматически категории, като наречията *благодарско*, *супер*, *яко* / *dzięki, fajnie, świetnie*, които привличат също интензификатори, напр. *голямо благодарско*, *много яко* / *wielkie dzięki, bardzo fajnie*, частиците *мерси*, *уау*, *о* / *ој*, *о*, *по* и т.н. или синтактичните конструкции *супер си*, *голям да пораснеш*, *толкова си добра* / *fajny jesteś, bądź zdrowy, jesteś taka miła* и т.н.

От формална гледна точка както в българския, така и в полския език речевите актове могат да бъдат поделени на **преки**, т.е. съдържащи основа *-благодар-* / *-dzięk-* (*благодаря*, *моите благодарности*, *много съм благодарен*, *благодарско* / *dziękuję, podziękowania, jestem bardzo wdzięczny, dzięki*): това са единиците, **чрез които се реализира непосредствен израз на благодарност**, и **опосредствани**, които не съдържат дадените словообразователни елементи (*Мерси*, *Сполай ти*, *Бог да те поживи*, *Не знам как ще ти се реванширам*, *Ти си съкровище*, *О!*, *Прекрасно* / *Merci, Bóg zapłać, Jak tam się zrewanżować?*, *Skarb jesteś, O!*, *Cudownie*). При част от тях функцията на формула за изразяване на благодарност е „добавена” към основната семантика на дадената езикова единица, напр.: *много сте мил*, *много сте любезна*, *Бог да те поживи* / *jesteś miły, Bóg zapłać*. Те притежават висока фреквентност и в двата езика се използват най-вече при неофициалното общуване. Освен това подлежат, както останалите устойчиви формули на речевия етикет, на модификация, като въз основа на конкретния модел може да бъде реализиран неограничен брой формули в зависимост от комуникативната ситуация. Значим за тях е факторът оригиналност и стремежът семантиката на конвенционалния речев акт да бъде обогатена с допълнителен конотативен и емоционален компонент, най-често свързан с идеята за искреност. Въз основа на същия принцип и останалите опосредствани формули, притежаващи различни граматични характеристики, образуват своеобразно езиково поле, определящо се не на базата на семантичен, а на функционален принцип, като над основните езикови характеристики на всяка отделна единица започва да доминира конкретното функционално значение, придобито чрез самата употреба, а останалите особености (като речниково значение, конотативна и емоционална маркираност) приемат характера на допълващи това функционално значение.

Опосредстваните формули се реализират въз основа на трайно установени модели, функциониращи както в българския, така и в полския език. Кажимеж Ожуг разграничава шест базови схеми, чиято реализация в двата езика в повечето случаи е сходна, но се откриват и някои разлики.

Висока е фреквентността на формулите, включващи комплимент като израз на благодарност към адресата, напр. *толкова си мила*, *много сте любезни*, *прекрасна си*

/ *jesteś bardzo miła, pan jest bardzo uprzejmy, cudowna jesteś*. И в двата езика можем да проследим тенденцията към допълване на значението на прилагателното име чрез наречие за количество и степен. От морфологична гледна точка конкретният израз може да бъде осъществен както с форми на прилагателни имена (*мил, добър, любезен, чудесен, страхотен / miły, dobry, grzeczny, wspaniały, fajny* и т.н.), така и със съществителни (*върхът си, бомба / bomba*), наречия (*супер си / jesteś super*), а в полския език – и с форми на причастия (*jesteś kochana*).

Като единици за израз на благодарност в българския и в полския език се използват и формули за пожелания, например *Да си жив и здрав, Голям да пораснеш* (за дете и като шеговит отговор сред младежите) / *Bądź zdrowy*. Тук ясно проследяваме главния принцип, на който се базират речевите норми, функциониращи в обществото като негов етикет – идеята за добронамереността и благоразположението към комуникативния партньор. При изразяването на благодарност чрез единици, носещи семантиката на пожелание, се постига допълнителна интензивност на речевата формула (с изключение на ситуациите, в които представлява шеговит отговор) и могат да бъдат доловени следи от древната представа, свързана с магичната, заклинателна сила на езика. Наличието на идентични или подобни формули в българския и в полския може да се приеме като свидетелство за отразената в езика близка ценностна система и мироглед на неговите носители.

Сред представителите на по-възрастното поколение все още се среща употребата на т.нар. религиозни формули – пожелания⁴, например *Бог да те поживи, Бог да те благослови, Господ здраве да ти дава / Niech ci Bóg błogosławi, Daj Boże zdrowie, Bóg zapłać*. Най-често срещаната полска формула *Bóg zapłać* се отличава с максимална степен на десемантизация, за което свидетелства фактът, че често е придружена от интензификатори, например *Serdeczne Bóg zapłać, Wielkie Bóg zapłać*, както и възможността да бъде употребявана като част от по-сложни синтактични конструкции, например *Składamy Bóg zapłać*. Дадената формула функционира в полските религиозни среди като пълен еквивалент на перформатива *Dziękuję*.

Интересно явление в полския речев етикет при неофициалното общуване представляват единиците за изразяване на благодарност, които в същността си притежават характер на негативно пожелание, например *Niech kule biją, Niech cię cholera* и т.н. Тяхната употреба е силно емоционално маркирана и често се подчинява на по-скоро несъзнателния стремеж към оригиналност на речевия акт. В българския език подобна функция откриваме при опосредстваните единици за изразяване на благодарност, представляващи заплаха или своеобразна закана, например *Ще те убия, Ще видиш ти, Ще ти счупя главата*. Тук отново се открива засилен емоционален заряд и стремеж да се надхвърлят рамките на конвенционализирания комуникативен акт.

Функцията на единици за изразяване на благодарност изпълняват също и формули, разкриващи задоволството в резултат на извършеното от адресата благоприятно за адресанта действие. Както в българския, така и в полския език в тази роля се реализират

⁴ Особено в полския език най-често от жителите на малките градове и селата и, разбира се, при контакти с църковни представители, по време на литургии и религиозни обреди.

най-често наречия като *Супер, Страхотно, Прекрасно / Świetnie, Fajnie, Super*, и глаголи, в повечето случаи придружени от наречие, подсилващо степента на изразената чрез глагола емоция, като *Много се радвам / Bardzo się cieszę*. И в двата езика обаче единиците в значителна степен са се формализирали и не се отличават с особено висока степен на емоционална маркираност и оригиналност.

Към опосредстваните формули за изразяване на благодарност в българския и полския език принадлежат и единиците, носещи идеята за необходимостта от реванш за извършената услуга, като *Непременно ще се реванширам, Имам да те черпя / Koniecznie się zrewanżuję, Masz piwo*, които както в полския, така и в българския език не се отличават с особено висока фреквентност – факт, дължащ се вероятно на експлицитния израз на прагматичната страна в комуникацията и вербализирането на принципа за взаимната полза, нарушаващ идеята за безкористно извършеното добро.

Към опосредстваните формули за изразяване на благодарност Кажимеж Ожуг (Ożóg 1990) добавя и чуждоезиковите единици като *мерси, тенкс, тенкю, грацияс, мулто бене, данке, спашиба, данке шьон / merci, thank, grazie, bene, molto grazie, gratias, danke, danke schoen, spasio*. Благодарение на функциониращите в езика формули от чужд произход можем да проследим не само езиковото, но и културното влияние и моделите, които са склонни да възприемат носителите на българския и полския. И в двата езика функционират единици, заимствани от езици, чиято култура е повлияла на цялостното световно развитие. Особено висока фреквентност в българския език има единицата *мерси*, която е загубила своята експресивност за носителите на българския език и често, по аналогия с *благодаря*, се реализира в комбинация с допълнителни интензификатори, като например *Много мерси, Голямо мерси*. Макар и най-често срещана сред останалите чуждоезикови формули в полския, все пак там *merci* притежава нюанс на оригиналност и не се е формализирала в такава степен, както в българския език.

Въз основа на използваните източници и изследвания материал можем да заключим, че от всички единици на речевия етикет най-често употреба на чуждоезикови единици се открива именно при формулите за изразяване на благодарност – факт, вероятно дължащ се на непрекъснатия стремеж за допълване, обновяване и своеобразно “освежаване” на конвенционалния речев акт, подчинен на желанието изказването да бъде по-интензивно и сърдечно. Вероятно това е и една от основните причини за значителния брой и разнообразие на останалите видове опосредствани формули.

Въпреки високата си степен на конвенционализираност, употребата и значението на опосредстваните единици (с изключение на чуждоезиковите единици) както в българския, така и в полския език винаги е пряко обвързана с и обусловена от конкретната речева ситуация; извън рамките на дадения речев акт тя загубва функционалната си активност и се реализира със своето речниково значение.

Въз основа на анализирания материал достигаме до извода, че в по-голямата си част единиците за изразяване на благодарност в българския и в полския език имат сходна функция и реализация в рамките на комуникативния акт, подобен е и принципът за възникване на нови усложнени конструкции и модифицирани варианти, което вероятно се дължи на общия произход и на близките в известна степен синтактично-структурни принципи в двата езика. В значителна степен се различава етимологията

на най-разпространените формули, което се дължи на различната културна и историческа среда на развитие, както и на чуждоезиковото влияние. От съвременна гледна точка и в двата езика можем да наблюдаваме нарастващото влияние на чуждоезиковите формули, особено в речта на по-младите носители.

ЛИТЕРАТУРА

- Младенов 1941:** Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941.
- Николова 1987:** Николова, Цв. Честотен речник на българската разговорна реч. София, 1987.
- Пантелеева 1994:** Пантелеева, Хр. Граматика на вежливата реч. София, 1994.
- РБЕ 1984:** Речник на българския език, т.4. София, 1984.
- Стефанова 1997:** Стефанова, М. Познаваме ли българския речев етикет. София, 1997.
- Włoch 2006:** Włoch, J. Bibliografia prac z zakresu polskiej etykiety językowej. Warszawa, 2006.
- Boryś 2006:** Boryś, W. **Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2006.**
- Marcjanik 1996:** Marcjanik, M. Polska grzeczność językowa. Kielce, 1996.
- Ożóg 1990:** Ożóg, K. Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej. Kraków, 1990.
- SFJP 1987:** Słownik frekwencyjny języka polskiego. Warszawa – Poznań, 1987.
- USJP 2003:** Uniwersalny słownik języka polskiego, t. 1. Warszawa, 2003.

СМОЛЯНСКАТА АНТРОПОНИМИЧНА СИСТЕМА КАТО ЧАСТ ОТ ОНОМАСТИКАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ РОДОПИ (ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА)

**МАРИЯ ПЕТРОВА, ВАНЯ КРЪСТАНОВА, ЕЛЕНА НИКОЛОВА,
МИРОСЛАВ МИХАЙЛОВ, НИНА ТОМОВА**

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, Филиал Смолян

mariasp@abv.bg; vanyakr@abv.bg; elenatn@abv.bg;

mirosmolyan76@abv.bg; ninattomova@abv.bg

Смолянска област е географски и административен район, разположен в централната част на Родопите, до границата с Гърция. Тук по-обстойно са проучвани топонимите в няколко населени места (Ан. Саламбашев, Г. Христов, К. Канев и др.), но липсват цялостни научни трудове върху родопската антропонимична система. Правени са отделни изследвания върху някои родови и фамилни имена. Тук предлагаме някои наблюдения върху личните собствени имена в гр.Смолян след демократичвите промени в България.

Личноименната система на Смолянския регион е част от българската антропонимична система и притежава най-характерните ѝ белези, но в нея могат да се наблюдават и някои специфични особености, които отразяват влиянието на различни регионални езикови и неезикови фактори върху развоя ѝ през определен период от време.

Най-обща характеристика на смолянската антропонимична система стана възможно да се прави след извършената през 2008–2009 г. събирателска и изследователска работа от преподаватели в катедра „Филологически и педагогически науки” при Филиала на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” в град Смолян, в резултат на която бе създаден „Честотен речник на личните имена в Смолянско”¹.

В речника е представена системата от лични собствени имена в Смолянско, като се посочва тяхната честота и ареал на разпространение през последното столетие (1913–2009). В този план личните имена не се откъсват от естествения им социокултурен и времеви контекст, което е предпоставка за сравнително обективна оценка на влиянието на различните социални, политически и културни промени върху системата от лични собствени имена в Родопите.

¹ вж. Предговор към *Честотен речник на личните имена в Смолянско* (Кръстанова 2010).

Избраният период за проучване не е случаен. Началото му се свързва с най-важното историческо събитие за региона. Според Берлинския договор част от Родопите остават в пределите на Османската империя след официалното освобождение на България през 1878 г. Едва след Балканската война (1912 г.) Родопите окончателно получават своята независимост като част от българската държава.

Събраният корпус от имена обхваща личните собствени имена на 66328 деца, родени през последното столетие. Екскерпираният материал е от регистрите за раждане (азбучните регистри) на следните общини:

- община Смолян (1914–2009 г.);
- община Девин (1915–2008 г.);
- община Чепеларе (1913–1994 г.);
- община Неделино (1915–1986 г.).

Установени са **4402** лични собствени имена (заедно с фонетичните варианти). От тях **2061** са мъжки имена (на **34509** носители) и **2321** – женски имена (на **31876** носители). С **20** имена са именувани както мъже, така и жени.

Наблюдението върху установените лични имена позволява да се направи обща характеристика на смолянската антропонимична система през посочения период от различен аспект: произход на имената, семантика, образуване, разпространение и пр.

I. По произход личните имена в Смолянско могат да се разделят най-общо на **домашни** (прабългарски и славянски) и **заети**.

Една част от **домашните** имена преpraщат към ранната българска история – имената на прабългарски вождове и владетели (*Кубрат, Севарин*²), имена на князе и царе (*Асен, Аспарух, Борис, Калоян, Крум, Пресиян, Шишман*). С вероятен *древнобългарски* произход са и имена като *Каньо, Хуба* и *Чока*, които вече не се срещат при по-младите. Твърде разнообразни са домашните имена със *славянски* произход, образувани от проста или сложна основа, напр. от **Влад**: *Влади, Владо* и *Владко, Владка, Владан, Владимир(а), Владислав(а), Владияна*; от **Слав**: *Слав(к)а, Славей(ко), Славен(а), Слави, Славо* и *Славчо, Славизар, Славина, Славомир(а), Славян(а)* и др. В повечето случаи вторият компонент при сложните лични имена също е със славянски произход: *-слав, -мир, -мил, -свет, -зар*).

От **заетите имена** в смолянската личноименна система преобладават турските и гръцките.

Имената с *гръцки* произход са преимуществено от празничния християнски календар (*Георги, Димитър, Николай, Тодор* и мн. др.). По-малка част от християнските имена са *староеврейски* (*Захари, Иван, Тома* и др.) и *латински* (*Константин, Максим, Павел* и др.).

Турско-арабските имена представляват съществена част в антропонимичната система на проучвания регион. Много разпространени са *Ахмед, Хасан, Айше, Фатме* и мн. др.

Някои от турско-арабските имена в региона се явяват в различни фонетични варианти (*Исеин, Исеим, Исиин, Юсеин; Кадиме, Кедиме, Кюдиме, Кадимя*) под влияние на

² От Севар – едно от 12-те имена на владетели, отбелязано в *Именник на българските ханове* (публикуван от руския учен А.Н. Попов през 1866 г.).

родопския диалект поради факта, че майчиният език³ на по-голяма част от носителите на тези имена е българският, а не турският.

При гръцките имена вариантността е също силно развита, което се дължи на появата на побългарени народни варианти (пълни и съкратени): *Хараламбос, Хараламби, Хараламбо, Харалампи, Ламбри; Николай, Никола, Кольо; Теодор, Тодор, Тош(к)о*.

В смолянската личноименна система се срещат имена и от други антропонимични системи в различно съотношение: от румънски – *Северин*⁴/*а* (от рум. „суров, строг”), *Секул* (от рум. „силен, суров”) и др.; от немски: *Алберт, Валтер, Илзе*; от руски: *Алексей, Сергей, Таня*; от чешки: *Зденка*; от полски: *Войчех*, от сръбски: *Душан, Зоран*; от арменски: *Кеворк, Левон* и др.; от испански: *Анхел, Елвира, Инес* и др.; от унгарски: *Ивон, Илона, Ицван*; от френски: *Натали, Анаис, Жак, Антоан, Франсис*; от италиански: *Джовани, Бианка, Киара, Франческа*; от английски: *Едуард, Елизабет, Крис, Кристофър, Синди* и др. Имената от английски, френски и италиански език са по-широко застъпени в сравнение с другите западноевропейски имена.

Процентно съотношение на имената в речника - според произхода им (домашни и заети)

Графика 1. Процентно съотношение на имената в речника според произхода им.

В смолянската личноименна система се откриват всички видове лични имена по значение според класификацията на Н. Ковачев (Ковачев 1987).

II. По значение личните имена в Смолянско са:

1. Пожелателни лични имена:

- за здраве и дълголетие, напр.: *Здравка, Стоян, Държан, Бидушка*;
- за благополучие и успехи, напр.: *Велик, Велмира*;

³ По данни на Националния статистически институт след последното преброяване от 2001 г. 92,23% от населението в Смолянска област е определило майчиния си език като български, а само 4,13% – като турски (НСИ 2001).

⁴ Вж. Янев 2004.

- за развиване на физически качества, напр.: *Белчо, Хуба, Чара*;
- за положителни душевни качества, напр.: *Безценка, Благо, Дразил*;
- по названия на дървета, билки и цветя, плодове, животни, напр.: *Божура, Върба, Карамфил, Черешка, Ягода, Вълко, Гълъб*;
- по названия на минерали, метали и др., напр.: *Сedef, Златко, Свила*;
- по названия на небесни тела: *Звезда, Зорница, Венера* и др.

2. Лични имена, свързани с обстоятелства при раждането, напр.: *Първан, Новак* („да поднови рода”), *Ждан* („очакван, желан”) и др.

3. Лични имена по местности (топонимични), напр.: *Девин, Мургаиш, Родона* и *Родопи, Смилян, Странжа*;

4. Защитни (предпазни) лични имена, напр.: *Запрян* („да запира раждане”), *Гроздан(к)а* и *Гроздинка, Сивена, Сивка* и *Сивко, Люта*.

Най-разнообразна и най-голяма в смолянската антропонимична система е групата на пожелателните лични имена за развиване на физически качества, като при тях се забелязват два пласта – по-стар и по-нов. Така например срещу по-старите *Хуба, Хубавица, Писанка* (регистрирани от 30–40-те години на ХХ век) със същата или близка семантика през последните десетилетия се явяват *Нежна* и *Чара*.

III. Личните имена в Смолянско според образуването

При образуването на личните имена в Смолянско са застъпени характерните за съвременното българско антропонимобразуване типове, които следват общите закономерности на словообразуването изобщо.

При антропонимичното словообразуване в Смолянско могат да се изведат няколко типа:

1. Лични имена от готови лексикални единици (*конверсия*). Изходните думи могат да бъдат от различни класове:

- съществителни, напр.: *Венера, Роса, Рубин, Усмивка*;
- прилагателни, напр.: *Блага, Добра, Драга, Мила, Росен, Румена*;
- числителни, напр.: *Първан, Първолета*.

2. Лични имена, образувани чрез прибавяне на форманти към различни основи:

- с префикс са възникнали малко на брой лични имена като: *Преслав, Продан, Безценка, Исвета, Асияна*.
- чрез прибавяне на словообразователни морфемни след основата на думата: това е основният начин за образуване на лични имена в разглеждания регион, напр.: *Блага, Красиян, Радиела, Иванена, Розета, Златил, Невелина, Василия, Даница, Росинка, Руфка, Ивко* и мн. др.

3. Сложни лични имена (композиции), образувани основно по няколко модела:

- от съществително + съществително: *Златомир, Цветомир*;
- от съществително + прилагателно: *Людмил, Богомил*;
- от глаголна част + съществително: *Светислав, Любослав, Хранимир*;
- от прилагателно + съществително: *Благовест, Радимир, Благомир, Светломир, Радосвета, Живомир, Велидара, Велислав* и др.;
- от прилагателно + прилагателно: *Радмила*;

- от съществително + глаголна част: *Богдан, Цветолюб, Миролоб*.

Най-продуктивни са моделите „глаголна част + съществително име“ и „прилагателно + съществително име“.

4. Двойни/тройни лични имена.

Двойните/тройните лични имена в смолянската антропонимична система са свързани почти изцяло с периода 1991–2009 г. До 1990 г. са регистрирани само 3 двойни имена: *Киния-Флор* в Чепеларска община (1932 г.), *Кун Фридрих* в община Неделино (1917 г.) и *Шинка-Вяра* в Девинско (1940 г.). Двойните лични имена са вторично появили се в българската личноименна система, както и в родопската.

В проучвания период се срещат 60 двойни/тройни имена на 48 деца. Класификацията е според произхода на едноосновните им лични имена:

- домашно + домашно: *Вяра-Надежда, Баян-Тихомир, Шинка-Вяра*;
- домашно + чуждо: *Преслав-Тодор, Цветанка-Елисавет*;
- чуждо + домашно: *Анхел-Радослав, Мартина-Снежанка*;
- чуждо + чуждо: *Мария-Грация, Виктория-Исмералда, Антонио-Рикардо*.

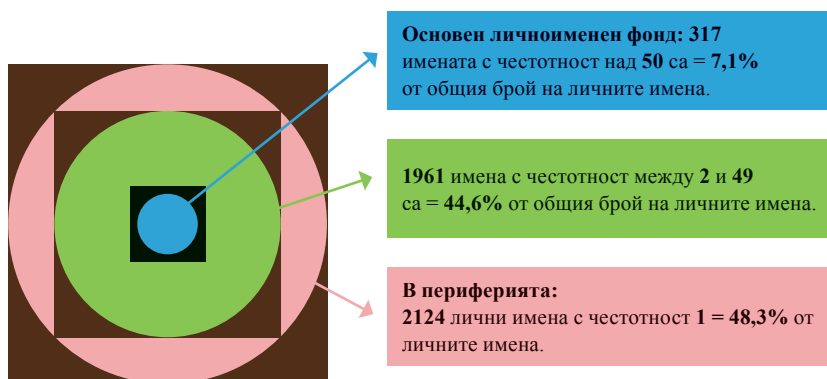
Тройни лични имена за пръв път се срещат през последното десетилетие: *Киара Алексия Леони* и *София-Анна-Лучия*.

5. Съкратени имена.

В смолянската личноименна система се срещат съкратени форми на лични имена. Съкратените имена са резултат от:

- фонетични съкращения: *Дечо < Делчо, Щона < Стойна, Латка < Златка* и др.;
- морфологична редукция: *Дана < Йордана, Верго < Вергил, Вет(к)а < Елисавета, Тони < Антон, Дина < Костадина*;
- заемане от чужди антропонимични системи: *Катя, Таня, Петя, Ваня, Меги, Женя* и др.

IV. Личните имена в Смолянско по честота:

Графика 2. Личните имена в Смолянско по честота.

На *Графика 2*. се вижда, че основният личноименен фонд е от неголям процент имена, които са традиционни за региона и имат голяма честота. Събраният корпус от лични имена в проучваните общини през последното столетие позволи да определим кои са най-предпочитаните 10 мъжки и 10 женски имена през различните десетилетия в Смолянска област. Те са представени в две таблици с рейтингова скала за всяко десетилетие.⁵

Представени са **40 мъжки** имена⁶, подредени по азбучен ред, като е посочено мястото, което заемат в десетката (от 1 до 10) на съответния хронологичен период.

Само две от имената – *Георги* и *Димитър* – са сред първите десет имена във всички десетилетия, макар и на различни позиции. Имената, които в едно десетилетие имат еднаква честота, са на една и съща позиция върху рейтинговата скала, напр. *Димитър* и *Костадин* заемат осмо място в периода 1913–1920 г.

В основния фонд от лични имена има още 59 мъжки имена, които се откриват във всички десетилетия, но с по-ниска честота. От тях **19** с честотата си заемат определено място от 1 до 10 в ранговата скала само на отделни хронологични срезове (*Александър, Асан, Атанас, Ахмед, Васил, Владимир, Иван, Костадин, Мехмед, Мустафа, Никола, Николай, Петър, Рамадан, Салих, Стефан, Тодор, Хасан, Христо*). Останалите **40** имена се срещат във всички десетилетия, но честотата им е по-ниска и не влизат в рейтинговата листа, т.е. в групата на 10-те най-разпространени мъжки имена по десетилетия).

В рейтинговата листа на женски имена, заемали от 1. до 10. място през различните десетилетия в изследваната база данни, попадат **55 женски имена**, подредени на същия принцип като мъжките имена. От имената в рейтинговата скала само *Мария* се среща сред десетте най-популярни женски имена във всеки хронологичен срез, в повечето случаи на първо или второ място.

В основния фонд от лични имена има още 40 женски имена, които се откриват във всички десетилетия, но с по-ниска честота. От тях само 14 заемат определено място от 1 до 10 в отделни хронологични срезове: *Василка, Джемиле, Емине, Елена, Златка, Минка, Павлина, Рада, Радка, Росица, Севда, Сийка, Фатма, Юлия*).

Останалите 26 имена се срещат във всички десетилетия, но честотата им е по-ниска и недостатъчна, за да влязат в първата десетка от имена на някое десетилетие.

През целия разглеждан период от около 100 години първите 15 от най-предпочитаните мъжки и 15 женски лични имена в смолянския регион, които са и с най-голям брой носители, са представени тук в *Таблица 1*.

⁵ вж. Приложение 2 на *Честотен речник на личните имена в Смолянско*. Смолян, 2010, 264–268.

⁶ Имената от турско-арабски произход във всички таблици и анализи са дадени с по-разпространения им вариант (ако имат такъв).

Мъжки имена	Честота	Женски имена	Честота
1. Георги	1050	Мария	1223
2. Димитър	876	Фатма	702
3. Иван	749	Айша	660
4. Николай	739	Елена	540
5. Атанас	622	Росица	489
6. Васил	586	Десислава	309
7. Стефан	554	Емилия	300
8. Александър	539	Емине	292
9. Мехмед	535	Рафие	291
10. Тодор	507	Милена	270
11. Ахмед	503	Даниела	267
12. Никола	481	Румяна	255
13. Петър	476	Сийка	243
14. Красимир	460	Гергана	241
15. Христо	432	Светла	238

Таблица 1. *Най-разпространени 15 мъжки и 15 женски лични имена в Смолянско за периода 1913–2009 г.*

Анализът на статистическите данни, свързани с личните имена на хората в смолянския регион, отчитането на историческите, политическите, социално-психологическите и културни процеси, протичащи тук през изследвания период, могат да бъдат основа за обективна оценка на развоя на смолянската антропонимична система.

Разнообразяването и обогатяването на смолянската система от лични имена, промяната в статистическите параметри на именника, навлизането на нови имена и отпадането на други са процеси, свързани не само с количествени изменения, но и с качествени промени на смолянската антропонимична система. Въз основа на тези изменения могат да се обособят условно **три периода в развоя** на системата от лични имена в Смолянско през последното столетие. Всеки период е свързан с конкретни исторически, политически или социални промени, които влияят върху местната антропонимична система:

а) *От 1913 до 1950 г.* Постепенното намаляване на турско-арабските имена, което е отражение от освобождаването на Родопите. Част от българите мюсюлмани по собствено желание заменят турско-арабските си имена с домашни, нехристиянски. Започва процес на разнообразяване и обогатяване на именника.

б) *От 1950 до 1990 г.* Нараства броят на имената от домашен произход. На местна почва, в основата на този процес стоят политически причини – време на принудителна смяна на турско-арабските имена на българите мюсюлмани в региона, при което се избират имена с ясна семантика (предимно с домашна основа), увеличава се броят на сложните имена.

в) *От 1990 г. до днес.* След демократичните промени в България бързо навлизат имена от чужди антропонимични системи, появяват се двойни/тройни лични имена, засилва се процесът на видоизменяне на традиционни имена (*Андонел, Иванина, Иванеса, Мониел*), една част от българите мюсюлмани се връща към турско-арабските имена.

През последното столетие в смолянската личноименна система намират отражение:

- традиционните духовно-ценностни ориентации на обществото, произтичащи от приемствените връзки между поколенията;
- социално ориентираните предпочитания, свързани със степента и силата на етническите и чуждоезиковите влияния в резултат на обществено-исторически и икономически промени;
- вътрешноезиковите процеси, характерни за разволя на българския език през проучвания период.

Смолянската личноименна система е представителна в исторически и съвременен план за разволя на родопската антропонимична система. Периодът, в който е ексцерпиран материалът – близо век, също е достатъчно представителен, за да се покаже разволя на системата от лични имена в региона. Установяването на честотата на всяко име дава възможност:

- да се правят сравнения по десетилетия или обобщено според честотата на имената в смолянската и в националната антропонимична система като цяло;
- да се сравняват по честотност смолянските лични имена с личните имена от други географски и административни райони;
- да се правят съпоставки между личноименните системи на проучваните общини в Смолянско;
- да се конкретизира времето на поява/отпадане на някои лични собствени имена и др.

Направеното изследване може да се разглежда като необходима основа за бъдещи позадълбочени проучвания в областта на родопската антропонимия и изобщо на родопската ономастика.

ЛИТЕРАТУРА

Кръстанова 2010: Кръстанова, В., М. Петрова, Ел. Николова, М. Михайлов, Н. Томова. Честотен речник на личните имена в Смолянско. Смолян, 2010.

НСИ 2001: Население към 01.03.2001 г. по области и майчин език – <http://www.nsi.bg/Census/MotherTongue.htm> (достъп: 05.05.2012).

Янев 2004: Янев, Б. За личните имена от гръцки и румънски произход у българите. В: Научни трудове на Пловдивския университет. Т. 42, кн. 1. Пловдив, 2004, 137–162.

ЕЗИКОВА ИГРА В УСЛОВИЯ НА КРИЗА

ВАЛЕНТИНА БОНДЖОЛОВА

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”

bondjolova@yahoo.co.uk

В последните две години една от основните теми, отразявана от медиите, е световната (глобалната) икономическа криза. Писането по тази проблематика е свързано с разкриване на икономическата криза като факт и изтъкване на особеностите на икономическата ситуация във връзка с очакване, настъпване и преминаване на кризата. Затова още през 2008 г., при първите сигнали за настъпващия труден период за световната икономика, се появява публикацията България и кризата: Готови за най-лошото, да се надяваме на най-доброто (Капитал блог, 31.10.2008).

Когато говорим за световната икономическа криза, имаме предвид влошаването на основните икономически показатели, което от 2008 година обхваща големите страни в световната икономика, а след това и останалите, като се проявява най-вече във финансова нестабилност, свързана със спад в производството и в потреблението, фалити на отделни фирми и банки, нарастваща безработица и др. Икономическата проблематика и информацията за кризата, нейното развитие и последствията за българската икономика и финанси се популяризира от медиите. **Обект на нашия анализ¹ са именно начините, по които се създава медийният образ на кризата. Темата за кризата може да се разглежда и като медийна мода – на нея са посветени специални предавания и рубрики.** Според в. Капитал криза е най-често използваната дума през 2009 г. Същият вестник публикува материал, озаглавен Говори за нея, с подзаглавие Как кризата от абстракция се превърна в член на семейството (Капитал, бр. 14/2009). Подобни факти показват, че това наистина е тема №1, защото засяга както икономиките на страните като цяло, така и всеки отделен представител на обществото, защото: Където и да живеете, с каквото и да се прехранвате, тези дни вече усещате – *нещо лошо става с икономиката навсякъде* (Капитал, бр. 51/2008). *Изразите „по време на криза”, „в условия на криза” са се фразеологизирали като своеобразно оправдание за явления от най-разнороден характер (неслучайно са част и от заглавието на това изследване).* **Журналистическото писане и говорене за кризата актуализира синонимните отношения в тази тематична парадигма между криза, рецесия, депресия, като припомня и предишни тежки икономически периоди.**

Според направените наблюдения образът на икономическата криза в българските медии се изгражда по два основни начина: I) фактологическо и терминологично издържано икономическо изложение, свързано с информативния дискурс; II) онагледяване с цел по-

¹ За анализ са използвани материали от различни български вестници и списания с приоритет на тези, които имат икономическа и финансова ориентация на публикациите – в. Капитал и сп. Тема. За анализ са използвани материали от различни български вестници и списания с приоритет на тези, които имат икономическа и финансова ориентация на публикациите – в. Капитал и сп. Тема.

достъпни текстове за масовия читател: 1) метафорично: а) като болест (епидемия); б) като природни катаклизми, често вълна (вода); в) други образи; 2) с използване на езикова игра – словотворчество, цитация и др. Интерес за нас представляват именно проявите на втория начин на писане, при който чрез различни похвати се правят по-ясни и разбираеми, но и по-въздействащи схващанията и прогнозите на конкретния автор.

Съвременният публицистичен изказ се отличава със силна степен на експресивизация, както и с повишена метафоричност, които в някои свои прояви представляват различни форми на езикова игра. Към метафорично представяне на образа на икономическата криза се прибъгва най-вече в аналитичните и информационно-аналитичните журналистически публикации. В избраните метафори се съдържа скритата оценка на автора за характера и протичането на анализираният явление, което ги превръща във форма на езикова манипулация.

Както вече посочихме, икономическата криза най-често се метафоризира с помощта на медицинска терминология, което създава у читателя впечатлението за някакво сериозно заболяване, или с помощта на терминология от областта на географията и климатологията, което пък води до възприемането ѝ като природно бедствие – затова тя идва, сграбчва, отнася, вихри се, удря, потапя, разбива, опустошава. Този подход обаче преднамерено насажда разбирането, че тя е нещо обективно съществуващо, което рано или късно ще ни сполети, а не я поставя като резултат от дейността на различните общества.

Медицинските термини, които се преосмислят за нуждите на аналитичното изложение, са добре познати на читателите, което облекчава възприемането на текста. Използваните метафори са типични и за говоренето за други обществени явления, представяни като болестни състояния: *Автобизнесът хвана грип (заглавие); Настинката, която тупнаха американската и европейската автомобилна индустрия, се оказва силно заразна. Симптомите ѝ са силно изразен спад на търсенето, негативни ефекти от финансовата криза, както и новото европейско законодателство за намаляване на въглеродните емисии* (Капитал, бр. 48/2008); *Как да останем фешън, независимо от паниката на „Уолстрийт”, депресията в икономиката и шизофренията в банките?* (Сега, 3.11.2008). **Много от тези лексикални единици са закрепили метафоричните значения в своята семантична структура, напр. имунизирам** несв. и св. 1. Спец. В медицината – чрез вкарване в организма на ваксина или имунен серум създавам изкуствен имунитет към заразни болести. 2. Прен. Създавам [морална] устойчивост у някого към нещо. Метафоричната употреба на този глагол и на неговите производни в текстове във връзка с икономическата криза използва именно семантичният компонент „устойчивост”: *Имунизиран срещу кризата* (Капитал, бр. 27/2009). В отделни текстове метафоризацията се съвместява със сравнения отново от областта на медицината, което насища текста с образност и експресия: *Полша сякаш не я лови заразата на икономическата криза. Тя остана единствената страна в ЕС, която и тази година запази икономически растеж през всяко от трите тримесечия (...)* *Как така се оказа имунизирана срещу икономическата пандемия, която излезе по-прилепчива и от свински грип?* (Сега, 5.10.2009). Чрез този тип метафори икономиката се представя като организъм, който в други условия е здрав и всичко в него функционира правилно и нормално, а сега е поразен, заболял. Както се вижда и от примерите, използва се цялата тематична група в това семантично поле, за да се онагледят максимално икономическата

ситуация. Употребени в нов контекст, думите променят своето значение. От друга страна, тази група метафори предопределя за преодоляването на кризата да се говори като за лекуване и оздравяване: Антикризисната политика винаги е конкретна и се изразява в точно дозирано лечение, по съответна схема и график. Без лечението икономическият организъм може да заболее хронично. Така че кризата изисква много точна диагноза, решителни и компетентни мерки (Сега, 17.03.09). Мерките за тяхното отстраняване и преодоляване на „заболяването“ съответно се представят като лекарства, напр. В търсене на икономическата виагра (Капитал, бр. 12/2009); Лекарството за кризата може да се окаже по-опасно от болестта (Капитал, бр. 43/2008).

Освен лексика се използва и медицинска фразеология: В клинична смърт (Капитал, бр. 10/2009); **Пазар на системи** (Капитал, бр. 15/2009); В изкуствена кома (Капитал, бр. 30/2009). Всички тези единици целят да представят ситуацията като изключително тежка и критична. Медицинските термини клинична смърт, изкуствена кома и на системи не притежават значения, свързани с обозначаване на подобни ситуации, следователно тази им употреба трябва да определим като авторска. Тя обаче е възможна, тъй като изразите са достатъчно популярни, включително и от медийни публикации с медицинска тематика.

Метафоризацията, използването на аналогия и сравнение с тежък медицински случай и вариантите за лечението му при описание на икономическата ситуация се разгръщат, така че да се постигне най-висока образност, която да гарантира разбирането. Така например статия във в. Капитал е озаглавена В спешното фискално отделение (Капитал, бр. 5/2009), а като вътрешни заглавия са използвани Първа помощ и Данъчен електрошок или инвестиционен дефибрилатор. В текста четем: Представете си, че ви боли зъб, гърло, имате висока температура, хрема и тревожни признаци на приближаващ инфаркт. Кое от всички тези неща ще започнете да лекувате първо и можете ли да си позволите лечението на всички? В общи линии това е дилемата пред политици и централни банкери, опитващи се да спасят един пациент в критично състояние – световната икономика. Лекарствата са класическите – фискални и монетарни стимули, както и едно малко по-нетрадиционно – капитализиране и национализиране на банки. Необичайна е единствено интензивността на лечението – стойността на терапията се измерва в трилиони долари. И докато тежкото състояние на намиращата се в реанимацията световна икономика оправдава безпрецедентните суми за спасяването ѝ, остава въпросът дали лекарството ще проработи. (...) Или с други думи, инфарктът може да бъде избегнат, но високата фискална температура да остане за много години напред. Приведохме този сравнително голям откъс, за да илюстрираме по-добре съчетаването на различни изразни средства като своеобразен „арсенал“ при анализа на икономическото положение.

Семантичното поле за болест е най-пълно представено в текстовете за световната криза, като са използвани различни негови елементи – болест, названия на заболявания, симптоми, причини, лечение, лекарства и др. Интересното е, че такава констатация е направена през 1996 г. за политическите метафори в руския език (Ермакова 1996: 53), във връзка с анализа на езика на перестройката. Очевидно е, че проблемните ситуации в обществото неизбежно създават аналогия със заболяване, което трябва да преодолеем. Но въпреки че има елемент на съпротива, на борба с явлението, метафорите от полето „война“ са редки.

Терминологията от областта на географията, физиката, метеорологията и климатологията, която се използва при представяне на природни бедствия, е втората голяма група, употребявана метафорично във връзка с икономическата криза и нейните прояви. Аналогията е с различни катаклизми – наводнение, буря, земетресение, като се актуализират единици от съответната лексико-тематична група, напр. *В околото на кризата (заглавие); Лондон – финансовата столица на Европа, се оказва в епицентъра на икономическите сътресения и се готви за още по-трудни времена (подзаглавие); Грохотът на финансовата криза, повлякла със себе си глобалната икономика, отеква вече в София, Брюксел и останалата част на Европа. Последниците се усещат от всички, но за повечето от нас те са само първите повеи на урагана, който засега бушува другаде и се случва предимно на други хора* (Капитал, бр. 8/2009); *Още сме в околото на кризата, но през идната есен ще се почувства промяната* (Тема, бр. 52/2009); *Финансово торнадо удари валутните пазари* (*expert.bg*, 07.10.2008). В тези случаи икономическата реалност се идентифицира чрез явления от природата, които не зависят от човека и неговата воля, но които той винаги е искал да овладее. В много случаи кризата се асоциира с вода – тя залива, отнася, приижда. Етапите на кризата са съответно вълни, дори цунами: Сега според мен най-важният въпрос, който вълнува всеки един в България е това по какъв начин световната финансова и икономическа криза ще засегне нас и как ще устоим на това цунами, което виждаме по целия свят (*dariknews.bg*, 14.03.2009); *Най-тежкият срив на борсите в САЩ бе последван от първото покачване на индексите, цунамито на финансовата криза обаче обиколи азиатските пазари* (*pravda.bg*, 9.08.2011).

Сравняването на финансовата криза с изключително тежка ситуация стимулира употребата на лексикални единици и от други тематични области, напр. религия и митология: финансов Армагедон (Капитал, бр. 36/2009); военно дело: фалит, който имаше ударната сила на глобална ядрена бомба и заплашваше да унищожи света, какъвто го познаваме (Капитал, бр. 36/2009); спорт: Икономиката е в *нокдаун* (Сега, 19.12.2009); управление на МПС: Потреблението е на ръчна спирачка (Тема, бр. 9/2011). В различните публикации един от представените метафорични модели е водещ, основен, доминиращ, но биха могли да се проявят и други модели.

Представянето на кризата като действителен образ, като нещо, което активно проявява агресия към икономическото и финансовото състояние на страната и света, повишава честотата на глагола „удрям”, който в основното си значение е свързан с проява на човек. В преносната си употреба се свързва със значение ‘нанасям поражение, увреждам’: Кризата е ударила най-тежко страните, в които са постигнати средни доходи, сред които е България, са установили експертите на Световната банка (Сега, 8.12.2009); Кризата в гръцки банки удря България (24 часа, 16.12.2009). Семантичният признак ‘удар’ откриваме и като компонент на други лексеми, напр. в термина от бокса нокдаун ‘удар, след който в продължение на 10 секунди състезателят трябва да се изправи’, преносно ‘затруднено положение’: Към края на октомври вече беше безпощадно ясно, че икономиката и бюджетът на държавата са в нокдаун (Сега, 19.12.2009).

Както отбелязва Г. Димитрова, метафорите отразяват националното съзнание (или подсъзнателното) и съответно анализът на метафорите е анализ на концептосферите на определено общество, а прагматичният им потенциал съзнателно се избира за

преконцептуализиране на картината на света, затова Детайлният анализ на когнитивните метафори води до решаване на проблема за сложното взаимодействие между политическото мислене, езика и културата (Димитрова 2008).

По-атрактивният текст, който да привлече вниманието на читателя, често е поставен още в заглавието. Заглавието обикновено се разглежда като комуникативна единица, която се намира в позиция пред основния текст, негово название е, има различно оформена синтактична структура, показва съдържанието на текста и разграничава дадено речево произведение от друго (Сыров 2002: 59). В публицистичните материали връзката между заглавната част и основния текст е толкова силна, че не можем да ги разглеждаме поотделно, т.е. заглавието има смисъл само като информация за конкретния текст, който рекламира. Именно в тази важна позиция основно се наблюдават както цитацията (трансформирани варианти на известни устойчиви единици), така и други експресивни езикови похвати, напр. писмено отразяване на изговорни особености – Баавно *оттласкване* (Капитал, 12.11.2010); омонимия – Имотен б-у-у-м (Тема, бр. 34/2008); повторение – Надолу, надолу, надолу (Последните данни за икономиката показват, че кризата се задълбочава – Капитал, бр. 19/2009), Къш, къш, Кризо (Капитал, бр. 10/2009; Барбукови, Баневи и Шарлопови гониха злото с огън и кукери в Земен) и т.н. Съдържащата се в заглавния комплекс информация често е разпределена между отделните компоненти, като рубриците и заглавията са по-предразположени към експресивен изказ в сравнение с надзаглавието и подзаглавието.

Стремежът към атрактивно писане и експресивизация на изказа в публикации, които са свързани с отразяване на кризата в различни области на икономическия и финансовия живот, се реализира и в употребата на различни прояви на езикова игра, между които най-често цитация (трансформиране на цитати) и словотворчество – създаване на okazjiналizми.

Създаването на okazjiналizмите е продиктувано от комуникативните намерения на автора: в синтезиран вид да предадат неговата (или чужда) оценка за отразявания факт. Словотворческите единици по темата криза са изключително разнообразни и се използват като възможност за по-концентрирано, еднословно изразяване на идеи, които реципиентът декодира в много случаи с помощта на аналогията и основавайки се на различни асоциации и предишни свои знания. На първо място искам да отбележа тези, в които като словообразователен елемент се използва думата криза **и свързана с нея лексика, напр. Кризометрия и паралелология** (Сега, 30.03.2009; в материала се прави сравнение с Великата депресия (1929–1933 г.), за да се определи мястото ни в сегашната криза и продължителността ѝ); Кризология (Сега, 6.10.08); Хапки „Антикриза” (Капитал, бр. 25/2009); Симеон Дефицитоубиец (Сега, 1.12.2009; за Симеон Дянков, финансов министър). Наблюдаваме също графични okazjiналizми, в които присъстват единици от финансовата терминология: *Евротреска по време на криза* (Капитал, бр. 45/2008). **Заглавията с okazjiналizми притежават един важен общ признак – те са кратки, а колкото по-кратко е заглавието, толкова по-голям е семантичният му капацитет (Николина 2003: 173).** Начинът на говорене за кризата се отразява и върху разговорната реч, където можем да регистрираме конструкции като следната: **Що не вземат властимащите да се разберат криза ли има, кризичка ли е тя или направо страшно**

кризище (**bolgari.net**, 25.11.2009). В този ред на словообразуване се вписва и в. Черно море, но представяйки кризата като женски персонаж със собствено име: в България изневиделица се намърда едно от никого неканено женище – г-жа *Кризата*. Казват, че макар за всеки влак да си имало пътници, това женище никой мъж не би го пожелал. Виж, Кризичка, може, Кризанка – *иди-дойди, ама г-жа Кризище... то това нито се води, нито се кара, както е казал народът.* (**Черно море**, 6.03.2010).

Сред характерните техники на съвременното писане е интертекстуалността, а една от нейните типични прояви е цитацията, при която се използват различни прецедентни текстове, познати на реципиента като езикова личност – пословици, поговорки, заглавия на литературни и други творби и откъси от тях, крилати изрази, имена на исторически и съвременни личности, фразеологизми и др., но в трансформиран вид, напр. Оцелявай трудно (срв. Умирай трудно; Капитал, бр. 13/2009). В публикациите, посветени на затрудненията в световната икономика, с най-висока честота наблюдаваме подмяна на някой от компонентите на изходното съчетание с думата „криза”: Приятел в криза се познава (Капитал, бр. 13/2009; срв. Приятел в нужда се познава); Страните на изгряващите кризи (Капитал, бр. 37/2008; срв. Страната на изгряващото слънце); Пир по време на криза (заглавие; срв. Пир по време на чума), като в този случай в подзаглавието се използват и други фразеологизми, които насищат текста: Българинът няма бели пари за черни дни, но харчи като за световно (Стандарт, 10.04.2009); Спасителят в кризата (Капитал, бр. 14/2009; срв. Спасителят в ръжта); О, кризо, възпей онзи гибелен песимизъм (Бела, бр. 12/2010; срв. О, музо, възпей оня гибелен гняв на Ахила!); Ако имаш две кризи, дай едната на ближния си (Сега, 20.03.09; срв. Ако имаш две ризи, дай едната на ближния си); На гребена на кризата (Капитал, бр. 21/2009; срв. На гребена на вълната) и др. Текстовите реминисценции могат да са осъзнати или неосъзнати, точни или преобразувани цитати или препратки към повече или по-малко известни текстове. Използването по подобен начин на чужди текстове винаги означава излизане извън рамките на обикновеното и всекидневното в употребата на езика. Включеният текст поражда двуплановост или многоплановост, създава намек, подтекст, ражда загадка, предполага иронично, хумористично или друго звучене. За възприемането на трансформирания цитат като експресивно средство е необходим обем от фонови лингвистични и екстралингвистични знания.

Начинът на представяне на кризата в медиите е свързан с характеристиката ѝ като нещо неизбежно, срещу което можем да предприемем някакви мерки, но те не могат съществено да променят състоянието ни. Всеки един от метафоричните ѝ образи е с негативна конотация и я показва като нежелана. Дали като тежко заболяване, като природен катаклизъм, или като натрапило се женище, кризата ни застига и ние сме обречени да живеем с нея. Кога и как ще си отиде – не е ясно.

Според обективните описания на икономическото и финансовото състояние на страните по време на криза се подчертава спадът в потреблението. Естествено, този момент е нежелан от търговците, защото понижава печалбата. Сложният процес засяга и рекламата, като се проявяват противоположни мнения: 1) по време на криза рекламата се ограничава, тъй като вложените в нея средства не се възвръщат; 2) по време на криза рекламата се увеличава, тъй като това е единственият начин да се стимулират покупките. В някои по-смели рекламни кампании дори се използват думата криза и нейни синоними въпреки негативната им конотация. Бих искала да обърна внимание на две такива реклами. Първата

е на Toyota (Време е за Toyota). В рекламния текст е включен йероглиф, за който се твърди, че е обозначение едновременно за криза и за възможност, предложението е Само сега ви предлагаме уникална възможност.

Всъщност освен в рекламата на Тойота, постановката за двата варианта за прочит на йероглифа, определян ту като японски, ту като китайски, се отбелязва и в различни други публикации, посветени на кризата и справянето с нея, при това отделни автори оспорват истинността на твърдението за двоякото му значение (например в анализ на Д. Денков – Сега, 31.01.09).

Втората рекламна кампания, която трябва да отбележим, е на *Volkswagen*, използваща при рекламирането на различни модели на фирмата един от синонимите на криза – депресия, който в историческия план е част от словосъчетанието Голямата депресия (най-тежката до този момент световна икономическа криза, започнала през 1929 г.). Едно от значенията на думата „депресия“ е ‘период на застой или упадък в стопанския живот’. Тези реклами се разпространяват като самостоятелно издание – *Volkswagen Times*, а мотото на кампанията е Автомобили, устойчиви на депресия: Какво може да бъде по-позитивно от това, че освен „Polo“, „Golf“ и „Jetta“, още четири модела на „Volkswagen“ – „Touran“, „Eos“, „Passat“ и „Touareg“, Ви дават уникалната възможност във време на криза да докажете на света, че сте човек, който извлича дивиденди от всяка ситуация. Както виждаме, и тук ключови са думите „възможност“ и „криза“. Отделните оферти са представени като „сензационни изявления“ на съответните модели, които са включени в конструкцията „В трудни времена [име на модела] казва:“, напр. В трудни времена „Polo“ казва: „Голямата депресия не ме тревожи. Свикнал съм на икономичност“. По този начин, чрез двусмислици и подтекстови внушения, включително и по асоциативен път, се подчертават най-важните качества на рекламираните автомобили (в случая за *Polo* – икономичност). Останалите текстове от тази рекламна кампания са: „Golf“ – Нищо не може да ме вкара в депресия. Твърде съм стабилен; „Jetta“ – Не съществува депресия, способна да наруши баланса ми; „Touran“ – По време на депресия се приспособявам към всякакви ситуации; „Eos“ – Аз съм открит към всеки и депресията не ме плаши; „Passat“ – Депресия? Не и когато имаш бизнес нюх и стил; „Touareg“ – Депресията не може да ме спре. Обичам трудните пътища. Така рекламата успява да подчини кризата в своите текстове и да я превърне в добър мотив да се възползваме от възможността за преодоляване на всякакви ситуации.

Образът на кризата е обект и на редица анекдоти, които също с разнообразни езикови средства актуализират различните ѝ особености. Голяма част са публикувани във в. Капитал в рубриката Виц на седмицата, като някои, познати от по-старо време, са трансформирани така, че да звучат актуално за българската политическа и икономическа действителност.

Тъй като този аспект не е предмет на нашето изследване, но е част от медийната реч, както и рекламните текстове, ще приведем само един от анекдотите, който е свързан с продължителността на кризата, за да илюстрираме и тази страна на представянето ѝ:

Новият президент на САЩ Барак Обама отишъл при Господ и го попитал:

- Господи, кога ще свърши финансовата криза за американския народ?
- Няма да е през твоя мандат – отговорил Господ.

Чул за това президентът на България Георги Първанов, също отишъл при Господ и го попитал:

- Господи, кога ще свърши финансовата криза за българския народ?
- Няма да е през моя мандат – отговорил Господ.

В показаните и анализирани езикови особености се пресичат интересите на участниците в комуникативния процес и използването им в медийните текстове е свързано със стремежа на авторите за постигане на по-силно въздействие върху реципиента – съчетават се информационната, развлекателната, но и сугестивната функция. Езиковата игра и метафоризацията, както и разнообразните сравнения са средство за експресивизация на изказа и изразяване на експлицитна оценка. Макар да нямам конкретни наблюдения, ми се иска да кажа, че с начина си на писане за кризата българските журналисти се приобщават към колегите си от другите страни. Това обаче може да се потвърди само при сравнителен анализ.

ЛИТЕРАТУРА

Димитрова **2008**: Димитрова, Г. Тезаурусно моделиране на ливгвокултурологичната терминология. Варна, 2008.

Ермакова 1996: Ермакова, О. П. Семантические процессы в лексике. В: Русский язык конца XX столетия (1985–1995). Москва, 1996, 32–66.

Китайгородская 1996: Китайгородская, М. В. Современная экономическая терминология. В: Русский язык конца XX столетия (1985–1995). Москва, 1996, 162–236.

Николина 2003: Николина, Н. А. Филологический анализ текста. Москва, 2003.

Сыров **2002**: Сыров, И. А. Функционально-семантическая классификация заглавий и их роль в организации текста. – НДВШ. Филологические науки, №3/2002, 59–68.

Чудинов 2003: Чудинов, А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации. Екатеринбург, 2003.

